

**PROFESSIONELE BACHELOR IN HET ONDERWIJS
KLEUTERONDERWIJS**

Zelfstandig project
Creatieve kleuters

Voorwoord

Ik kan met geen woorden beschrijven hoe blij ik ben dat ik tot hier geraakt ben. Alleen was me dat zeker niet gelukt. Daarom zou ik graag nog een groot aantal mensen bedanken.

In de eerste plaats wil ik mijn promotor, Els Peeters, bedanken die mijn zelfstandig project steeds opnieuw gelezen heeft en mijn vele vragen beantwoord heeft. Iemand met een warhoofd als ik begeleiden, vergt heel veel geduld! Waarvoor hartelijk dank.

Graag wil ik Els Herbots bedanken voor haar kennis en hulp.

Daarnaast wil ik ook graag mijn medestudenten; Lucy, Kimberly, Fien, Michelle, Lara, Bilge, Emilie, Femke, Alexandra, Elena en Lidza bedanken, die me door dik en dun gesteund hebben. Ik heb enorm veel aan jullie gehad deze afgelopen jaren en zonder jullie was het me nooit gelukt. Jullie zijn echte vriendinnen geworden.

Mijn mama en zus verdienen een dikke pluim. Doorheen de opleiding was ik nergens anders meer op gefocust. Bedankt om het met me uit te hebben gehouden en me gesteund te hebben.

Mijn papa, die zoveel voor mij geknutseld heeft; ik ben je eeuwig dankbaar.

Mijn oma, die me ook altijd geholpen heeft; heel erg bedankt!

Grote dank aan mijn lieve mentor Veronique Willemaers en haar kleuters. Ik heb zo veel plezier bij jullie beleefd! Dat zal ik nooit vergeten.

Ook mijn mentor Lutgarde Comhair wil ik graag bedanken voor haar vele tips, hulp en flexibiliteit. Stage lopen in een graadklas was een geweldige ervaring!

De lieve kinderen waar ik al zo lang ga babysitten; ik ben jullie zo dankbaar voor alle hulp en begrip doorheen de jaren! Ik hou erg veel van jullie.

Mijn lieve vriendinnen Anam en Selma, jullie hebben me enorm hard gesteund!

Een laatste dank gaat uit naar de lectoren. Bedankt voor alles wat jullie mij geleerd hebben om van mij een volwaardige kleuterjuf te maken.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	3
Inhoudsopgave.....	4
Inleiding.....	9
1 Oriënteren en richten.....	11
1.1 Oriënteren	11
1.1.1 Wat is het praktijkprobleem:	11
1.1.1.1 Te weinig ontdekken van de talenten:.....	11
1.1.1.2 Onvermogen tot flexibiliteit:.....	12
1.1.1.3 Afwezigheid van ondernemingszin:.....	12
1.1.1.4 In hokjes denken:.....	13
1.1.1.5 Weinig aandacht voor het proces:.....	13
1.1.1.6 Onvoldoende ruimte binnen het aanbod in de klas:	14
1.1.1.7 De creatieve processen van een kind worden te weinig ontdekt en er wordt te weinig op ingespeeld:.....	14
1.1.2 Wie heeft met het probleem te kampen:	15
1.1.3 Wanneer treedt het probleem op:	16
1.1.4 Waarom is het een probleem:	17
1.1.5 Waar doet het probleem zich voor:.....	17
1.1.6 Hoe is het probleem ontstaan:.....	18
1.2 Situatieschets van het huidige onderwijs	19
1.3 Analyse van Ken Robinson:	21
1.3.1 Wat is creativiteit volgens Ken Robinson.....	21
1.3.2 “Do schools kill creativity”	21
1.3.2.1 Creativiteit en talenten	22
1.3.2.2 Innovatie	22
1.3.2.3 Risico's	23
1.3.2.4 Intelligentie: wat is het?.....	23
1.3.3 Intelligentie	23
1.3.4 Academische illusie.....	24
1.3.5 Mythes	26
1.3.6 Zelfvertrouwen	26
1.3.7 Talenten.....	27
1.3.8 Verbeelding, creativiteit en innovatie	28
1.4 Richten.....	29

1.4.1	Onderzoeksdoel:	29
1.4.2	Onderzoeksvraag:	29
2	Plannen	30
3	Verzamelen en analyseren en ontwerpen	32
3.1	Inleiding	32
3.2	Enquête	33
3.3	Observaties	33
3.4	Beginsituatie	34
3.5	Deelvraag 1	35
3.6	Literatuurstudie	35
3.7	De tas van	35
3.7.1	Ideeën, ideeën, ideeën	35
3.7.2	Verwoorden, kritische zin, reflectie	36
3.7.3	De organisatie van de klas	36
3.7.4	De buurt als motor	36
3.7.5	Creatief projectwerk	36
3.7.5.1	De stappen van creatief projectwerk	37
3.7.6	Creativiteit observeren en plannen	39
3.7.6.1	Observatie	39
3.7.6.2	Imitatie	39
3.7.6.3	Creatie	39
3.7.6.4	Originaliteit	39
3.8	Conclusie	40
3.9	Resultaten van de praktijk	41
3.10	Methode creatief denken	50
3.10.1	Wat is creatief denken volgens Djapo	50
3.10.2	Creatief denken in de samenleving	50
3.10.3	Creatief denken in het onderwijs	51
3.10.3.1	Creatief denken ≠ chaos	51
3.10.3.2	Denkproces afbakenen ≠ denkprocessen inhoudelijk sturen	51
3.10.3.3	Reflecteer met de kinderen	52
3.10.3.4	Do it yourself	52
3.10.3.5	Deel je ideeën. Ideeën zijn van iedereen!	52
3.10.3.6	Brainstormen is maar mogelijk als je je aan enkele fundamentele regels houdt	52
3.10.3.7	Vraag door!	52

3.10.3.8	Geef kinderen voldoende tijd	52
3.10.3.9	Luister actief met open houding	52
3.10.3.10	Geef gerichte feedback zonder applaus	52
3.10.3.11	Maak interactie mogelijk	53
3.10.3.12	Voorzie diverse inspiratiebronnen	53
3.10.3.13	Creativiteit is een proces	53
3.10.3.14	En tenslotte: denk erom dat creativiteit een zaak is van het kind als individu	53
3.10.4	Waar vind je problemen – geschikt lesmateriaal.....	53
3.10.5	Methode creatief denken: stappenplan.....	53
3.10.6	De vier denkvaardigheden.....	54
3.10.6.1	Onderzoekend denken	54
3.10.6.2	Gericht denken	55
3.10.6.3	Kritisch denken	56
3.10.6.4	Flexibel denken	56
3.11	Conclusie	57
3.12	Resultaten van de praktijk	58
3.13	Deelvraag 2.....	66
3.14	Literatuurstudie	66
3.15	Els Herbots: interview.....	66
3.16	Talentenarchipel.....	67
3.16.1	Het eiland van het logisch-abstract denken:	68
3.16.2	Het eiland van de taal:.....	69
3.16.3	Het muzikale eiland:	69
3.16.4	Het beeldende eiland:	69
3.16.5	Het sociale eiland:	69
3.16.6	Het eiland van de kleine motoriek:.....	70
3.16.7	Het eiland van de fysische wereld:	70
3.16.8	Het eiland van de grote motoriek:.....	70
3.16.9	Het eiland van de zelfsturing en de ondernemingszin:.....	70
3.17	Talentedenken	71
3.17.1	Positieve en waarderende bril:	71
3.17.2	Empowerment en ownership	71
3.17.3	Talent is complex, meerlagig en breed betekenisvol	72
3.18	Knapzakje	72
3.19	Een rijke leeromgeving	72
3.19.1	Rijk basismilieu	72

3.19.2	Aanbod van activiteiten	73
3.19.2.1	Activiteiten aanbieden op basis van geobserveerde interesses	73
3.19.2.2	Open projectwerk:.....	73
3.19.2.3	Kleuterinteresses ontdekken:.....	73
3.19.2.4	Een rijke leeromgeving en creativiteit:.....	74
3.19.2.5	De praktijk: samen een project uitwerken:.....	74
3.19.2.6	De praktijk: De uitvindersstoel:.....	75
3.19.2.7	De praktijk: Ondernemerschap:	75
3.20	Conclusie	75
3.21	Resultaten van de praktijk	76
3.22	Prof. Dr. Ferre Laevers.....	85
3.23	Ondernemingszin	85
3.23.1	Wat is ondernemingszin:	85
3.23.2	De vier deelcomponenten	86
3.23.2.1	De wilsfactor	87
3.23.2.2	Richtingsgevoel	87
3.23.2.3	Scenario	87
3.23.2.4	Afstand kunnen nemen.....	87
3.23.3	Welbevinden en stevige emotionele basis.....	88
3.23.4	Ondernemersklimaat.....	88
3.23.5	Ondernemingszin: voor alle kinderen	88
3.23.6	Keuze-leuk	88
3.23.7	Screeningsinstrument ondernemingszin.....	89
3.23.8	Checklist speel-leeromgeving.....	89
3.23.9	Ik heb een plan.....	89
3.23.10	Leerkrachtenstijl	90
3.23.10.1	Stimulerende tussenkomsten	91
3.23.10.2	Gevoeligheid voor beleving	91
3.23.10.3	Autonomie verlenen	91
3.24	Conclusie	91
3.25	Resultaten van de praktijk	92
3.26	Ontwerpen	100
4	Concluderen en vooruitblikken	102
5	Bijlagen	105
5.1	Enquête.....	106

5.2	Screeningsinstrumenten.....	108
5.3	De inhoud van het instrument.....	118
5.4	Hoe invullen	118
5.3	De Tas van.....	130
5.4	Djapo's lesontwerper.....	131
6.	Bibliografie	133

Inleiding

Wat is creativiteit? Je hoort er hier en daar wel eens iets over. Dan hoor je woorden vallen als; muziek, knutselen, dansen... maar ook grotere woorden als; intelligentie, diversiteit, innovatie, ondernemingszin...

Creativiteit, wat is het dan? En vooral: waarom is het zo belangrijk?

Toen ik de beroemde video "Do schools kill creativity" van TED bekeek, waar Ken Robinson zijn visie op het onderwijs gaf, viel alles plots op zijn plaats.

Tot voor kort had ikzelf ook nooit echt stilgestaan bij het onderwerp "creativiteit". Ik dacht altijd dat het ging over kunstenaars, muzikanten, schildenaars, ... Ik was dan ook in mijn nopjes toen ik dankzij Sir Robinsons woorden ontdekte dat ik ook creatief ben! Dat ben jij trouwens ook, want... iedereen is creatief.

Maar waarom denken zoveel mensen dan, net als ik vroeger, dat ze niet creatief zijn? Ik stelde me die vraag ook en ging daarom op onderzoek uit.

Nadat ik me verder verdiept had in Sir Robinsons visie, kon ik de term al vaag schetsen.

Creatief zijn is nadenken. Het is niet zomaar nadenken, het is nieuwe dingen bedenken, durven anders te denken, nieuwe dingen ondernemen, uitproberen, verzinnen, fantaseren, je geest aan het werk zetten, je verbeelding laten spreken en nog zo veel meer.

Maar al te veel volwassenen leven met de gedachte dat ze niet creatief zijn. Waar komt dit vandaan? Hoe komt het dat wij volwassenen vaak denken dat we niet creatief zijn terwijl de kleuterklas bewandeld wordt door al die creatieve zieltjes? Waar blijven creatieve processen stil staan? En vooral, hoe komt dat?

In hoofdstuk één zal ik voornamelijk het praktijkprobleem schetsen en je het één en ander over Ken Robinson en zijn visie vertellen. Daarnaast stel ik je mijn onderzoeksdoelen en onderzoeksvragen voor, die voortgekomen zijn uit de video, die me lang is bijgebleven. Vervolgens zal ik in hoofdstuk twee bespreken wat mijn acties waren om mijn onderzoeksvragen verder te onderzoeken en mogelijke oplossingen te vinden. In hoofdstuk drie verzamel ik alle belangrijke literatuur, observaties, uitgeteste methodes én

mijn

ontwerp.

In hoofdstuk vier kan je meer lezen over mijn conclusie en een vooruitblik naar de toekomst toe. Hoofdstuk vijf bevat nuttige bijlagen die een bijdrage leverden aan mijn onderzoek. Ten slotte vind je in hoofdstuk zes de bronnen die ik gebruikt heb om mijn project te kunnen onderzoeken en verwezenlijken.

1 Oriënteren en richten

1.1 Oriënteren

1.1.1 Wat is het praktijkprobleem:

Het probleem dat zich tegenwoordig voordoet is het feit dat kinderen onvoldoende gestimuleerd worden om creatief te zijn en te blijven. Voor deze informatie heb ik me voornamelijk gebaseerd op de visie van Sir Ken Robinson. Het huidige onderwijssysteem zorgt ervoor dat kinderen hun aangeboren creativiteit verliezen. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) Creativiteit krijgt niet de aandacht dat het verdient. De oorzaak hiervan ligt deels bij onze maatschappij en onbedoeld ook bij onze leerkrachten.

Onder hen heerst vooral onwetendheid. Ze hebben een andere interpretatie van het begrip creativiteit en zijn zich er niet van bewust dat hierrond een probleem bestaat. Daardoor wordt er in de kleuterklas nauwelijks aan creatieve stimulatie gewerkt. Vanuit mijn eigen ervaringen als stagiaire in de kleuterklas, is het me opgevallen dat leerkrachten vaak zeer sturend werken. Daardoor blijft er niet altijd ruimte over voor de kleuters om zelf nieuwe ideeën in te brengen.

Het te weinig stimuleren van creativiteit hangt samen met een aantal specifieke problemen en begrippen die een invloed uitoefenen op kinderen en onze toekomst. Ik bespreek ze hier kort maar zal er verder op ingaan in mijn analyse van Sir Ken Robinson.

1.1.1.1 Te weinig ontdekken van de talenten:

Op welke manier kan het kind creatief aan de slag gaan? Als we over creativiteit spreken, dan spreken we ook over intelligentie. Het is belangrijk om ook dit begrip in zijn juiste context te plaatsen en het op een andere manier te interpreteren. Intelligentie is niet meer “slim zijn”, “over een hoog IQ beschikken”, “een goed geheugen hebben”. Volgens Robinson K. gaat het om volgende termen: intelligentie is dynamisch, divers en een uniciteit. Later vertel ik hier meer over. Maar om het kort even samen te vatten; intelligentie kan je op verschillende niveaus waarnemen; meer bepaald binnen verschillende vormen van talenten. Intelligentie

uit zich in creativiteit en creativiteit wordt gestimuleerd vanuit talenten. Daarom is het belangrijk dat we het kind stimuleren om zijn talent te vinden en binnen dat talent creatief aan de slag te gaan; een hoop nieuwe dingen te ontdekken binnen dat specifieke talent (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013).

Het is minder bevorderend voor creativiteit als we steeds de nadruk leggen op het bereiken van een universitair diploma. Daardoor leggen we onze focus minder op de leerlingen. Waar houden ze eigenlijk van? Hoe komt het dat ze op een bepaald vak lager scoren? Wat onderscheidt hen van hun klasgenoten? Waar zijn ze goed in? Waar ligt hun creativiteit? Want, dat mag men nooit vergeten, iedereen is creatief, op een ander gebied weliswaar.

Het grote gevolg daarvan is dat het aantal hoogopgeleide maar werkloze studenten toeneemt (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013). Ze kunnen zich niet van elkaar onderscheiden en hebben vaak hun ware passie niet gevonden.

Een ander probleem op gebied van werkloosheid is dat ons onderwijssysteem diploma's nastreeft die niet meer van toepassing zijn op de huidige arbeidsmarkt. Meer en meer jobs verdwijnen. Het is tijd voor vernieuwing. (Robinson, Creative Schools, 2015)

1.1.1.2 Onvermogen tot flexibiliteit:

Kinderen leren zich minder aanpassen aan andere situaties omdat ze niet goed weten hoe ze met nieuwe situaties moeten omgaan (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013).

1.1.1.3 Afwezigheid van ondernemingszin:

In het onderwijs hebben wij vaak de neiging om thematisch aan de slag te gaan. Dit doen we goedbedoeld met thema's die aansluiten bij de leefwereld van het kind. Wat vaak gebeurt, is dat wij onze inhoud niet altijd laten bepalen door de interesses van de kinderen. Als een kleuter interesses toont voor iets, moet hij ook de kans krijgen daar op een ondernemende manier mee aan de slag te gaan. Door het thematische werken, bestaat er de valkuil dat we te weinig oog hebben voor de interesses van alle kinderen. Daaruit kunnen we besluiten dat we het thema eens achterwege kunnen laten of ruimte kunnen inplannen voor inbreng van de kinderen.

Door veel van henzelf te laten komen, leren we kinderen om zelfstandig te zijn, want ze leren zelf te kiezen wat ze willen doen en gaan zelfstandig aan de slag. Daarbij is het belangrijk dat je een rijk basismilieu aanbied met voldoende mogelijkheden voor de kinderen (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) (Es, 2002-2003).

Wat we via een rijk aanbod in de hoeken vooral stimuleren, zijn ondernemingszin, zelfstandigheid en creativiteit. Daarom moeten we de kleuters ook de ruimte geven om initiatief te nemen. (Menu, CEGO-KLIKS Vertrek eens zonder thema, 2014).

1.1.1.4 In hokjes denken:

Op school wordt er vaak geleerd dat er maar één antwoord juist is; bij het zoeken naar oplossingen voor allerlei soorten problemen. Dit zorgt ervoor dat kinderen niet goed weten dat meerdere antwoorden mogelijk zijn. Tegelijk boezemt dit hen angst in om fouten te maken terwijl wij hen net moeten leren dat fouten maken mag. Dit stelt hen in staat om verder op onderzoek te gaan en nieuwe dingen uit te proberen en vooral nieuwe oplossingen voor “problemen” te bedenken. Hierbij hoeft een probleem niet altijd letterlijk een probleem te zijn. Problemen komen we in allerlei vormen tegenkomen. Daarom is het van groot belang dat kinderen durven op zoek gaan naar oplossingen zonder angst voor het maken van fouten. Daarvoor moeten ze leren om ‘out of the box’ te denken. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) (Robinson, Creative Schools, 2015) (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

1.1.1.5 Weinig aandacht voor het proces:

In het onderwijs gebeurt het wel eens dat er te weinig aandacht naar procesgericht werken gaat, zoals ik in de praktijk zelf ervaren heb en zoals Sir Ken Robinson aanhaalt. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) Productgericht werken kan op twee manieren geïnterpreteerd worden; het productgericht werken in de klas (Weterings, 2012) (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) en het productgericht opleiden van kinderen (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013).

Als we spreken over de klaspraktijk dan gaat het voornamelijk over de beeld- en andere muzische activiteiten in het basisonderwijs. Helaas zijn de eindresultaten van een beeldactiviteit nog te vaak hetzelfde (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013).

Vanuit de opleiding en de leerplannen Muzische vorming (GO! Pro, sd) en tal van andere methodescholen wordt erop aangedrongen om zoveel mogelijk procesgericht te werken. Dat uit zich helaas niet in elke klaspraktijk, zoals me tijdens stagemomenten opgevallen is. In sommige klassen worden er nog steeds kunstwerkjes aangereikt die de kleuters vervolgens namaken.

Om kleuters te stimuleren authentiek aan de slag te gaan, is het belangrijk hen zelf te laten exploreren en experimenteren met materialen, hen te laten ontdekken en uitproberen. (Weterings, 2012) Op die manier vergroot je hun verbeeldingskracht (Weterings, 2012), die essentieel is om tot creatief denken te komen (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013).

De tweede interpretatie, het doelgericht opleiden van een kind, gaat voornamelijk over het behalen van een universitair diploma. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) Daarbij ligt de nadruk op wiskunde en taal in functie van het afleveren van een geschikte kandidaat voor de arbeidsmarkt. Wat we verkrijgen, zijn kandidaten die onderling niet erg van elkaar verschillen doordat ze nooit dat extra gevonden hebben, hun talent. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

1.1.1.6 Onvoldoende ruimte binnen het aanbod in de klas:

In het huidige onderwijssysteem is het de gewoonte om thematisch te werken in functie van het aansluiten bij de leefwereld van het kind. Daarnaast is een thema voor ons een houvast, we weten wat ons te doen staat. Ook kunnen we dankzij het themagericht werken een samenhang creëren tussen alle activiteiten, wat ervoor zorgt dat de kleuters hun ervaringen kunnen verankeren.

Wat er soms gebeurt, is dat we ons zo strak aan onze planning houden waardoor het moeilijk wordt om op het kind in te spelen. Vaak speelt een creatief proces zich vlak onder onze neus af maar door onze volle agenda hebben we niet de tijd erop in te spelen of moeten we het vroegtijdig afbreken omdat een bepaalde hoek de volgende dag anders ingekleed moet worden. (Menu, CEGO-KLIKS Vertrek eens zonder thema, 2014)

1.1.1.7 De creatieve processen van een kind worden te weinig ontdekt en er wordt te weinig op ingespeeld:

Dit sluit ook aan bij het vorige onderdeel. Als je ziet dat een kind een bepaalde interesse voor iets heeft, is het belangrijk dat je daarop inspeelt. Misschien ben je al op weg om één van zijn grote talenten te ontdekken. Zelfs als dat niet het geval is, is het toch belangrijk dat je nieuwe impulsen aanbiedt waardoor het kind verder kan experimenteren en de mogelijkheden ervan kan ontdekken. Op die manier ben je goed op weg om de creativiteit die het kind in zich heeft verder te laten ontplooiën. Hij kan nieuwe manieren bedenken, nieuwe oplossingen, nieuwe dingen uitproberen, zelf aangeven wat hij nog nodig heeft om zijn spel te verdiepen en verder zelfstandig aan de slag gaan. Daarom is het belangrijk dat je

als leerkracht voldoende de tijd neemt voor je kinderen, om ze goed te leren kennen. Vaak gebeurt het dat ons weekrooster te druk is ingepland waardoor die tijd er vaak niet is. Een kind heeft overigens ook de tijd nodig om te kunnen spelen, werken, ... Dit past niet altijd binnen de tijd die wij vooropgesteld hebben. (Menu, CEGO-KLIKS Vertrek eens zonder thema, 2014) (Robinson, Creative Schools, 2015)

1.1.2 Wie heeft met het probleem te kampen:

Dit is een probleem van onze maatschappij, die nog steeds inzet op het oude schoolsysteem dat opgericht werd vanwege de industrialisering. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

Vanaf 1860 startten Amerika en Europa met het opzetten van massaonderwijs, ten behoeve van de sociale economische behoeften. Men wilde arbeiders die op school de nodige vaardigheden leerden die essentieel waren voor de industriële productie. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013). "De opkomst van het industrialisme beïnvloedde de structuur en organisatorische cultuur van het onderwijs." Kinderen worden ingedeeld volgens leeftijdsgroepen, ze moeten in een rij staan, krijgen hetzelfde lesmateriaal, worden op dezelfde manier beoordeeld. Het lineaire principe van een fabriek wordt ook op het onderwijs toegepast in de vorm van een schoolloopbaan: "Hoger onderwijs begint op de kleuterschool". Onderwijs draait niet enkel om de voorbereiding van wat later volgt, het gaat ook over de relatie met het heden." (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) Vanwege de aanname dat onderwijs direct en lineair verbonden is met een carrière, wordt er meer aandacht gegeven aan de vakken die nuttig lijken op de werkvloer. Daardoor wordt er minder aandacht gegeven aan onder andere muzische vorming. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

Ons schoolsysteem heeft een invloed op ieder van ons. Men is steeds actief bezig met hervormingen binnen het onderwijs, maar die worden steeds gebouwd op de basis van de industrialisering. Men heeft vernieuwend onderwijs nodig. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

Het leerkrachtenteam is zich niet bewust van het probleem omdat er weinig richtlijnen zijn met betrekking tot het stimuleren van creativiteit in de klas. Dat heb ik ook kunnen waarnemen in het schoolwerkplan van de school waar ik mijn praktijkonderzoek verricht heb. Als gevolg daarvan zijn leerkrachten er zich ook niet van bewust waar ze rekening mee moeten houden in de praktijk.

Natuurlijk zijn onderwijzers niet de enigen die met dit probleem in aanraking komen. Creativiteit is niet alleen van belang in het onderwijs. Creativiteit is ook een onderdeel van je totale persoonlijkheid en bepaalt je relatie met jouw leven. Creativiteit komt vaak ook voort uit talenten. Als je talenten niet gestimuleerd worden, blijft je creativiteit beperkt en zal je je niet in je element voelen. Dit kan ervoor zorgen dat je met een gevoel achterblijft dat je nooit jouw ding gevonden hebt. (Sir Ken Robinson, 2009)

Kinderen moeten ten volle kunnen ontplooiën, hun talenten kunnen ontdekken, hun intelligentie in de vorm van creativiteit kunnen gebruiken. Dit zowel om zich persoonlijk goed te voelen als hun plek in de wereld te vinden. En natuurlijk mogen we dit niet uit het oog verliezen; de toekomst speelt een grote rol. Ook werkgevers en werknemers kampen met de gevolgen van dit probleem; jobs verdwijnen voortdurend waardoor er nood is aan vernieuwing binnen het onderwijs en vernieuwing vanuit onze arbeiders.

De school wil er met het huidige systeem voor zorgen dat men afstudeert als heuse academici die het later zullen maken. Zo verliezen we belangrijke elementen uit het oog die een grote rol spelen bij de ontwikkeling van een kind. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) (Menu, CEGO-KLIKS Vertrek eens zonder thema, 2014)

Het is belangrijk om creativiteit te stimuleren, met een oog op de toekomst zoals hierboven beschreven. Op die manier lezen ze om out of the box te denken, zodat ze leren om verder te kijken. Dat is nodig om tot iets nieuws, zoals bijvoorbeeld een nieuwe uitvinding, te komen. We moeten er dan ook voor zorgen om nieuwe denkpatronen te genereren, waardoor we tot innovatie komen. We hebben nood aan innoverende mensen (<https://www.youtube.com/watch?v=h11u3vtcpaY>, sd).

Hoewel er mensen die uitblinkers zijn op creatief vlak, gaat het merendeel van de bevolking door het leven denkend niet creatief te zijn. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

1.1.3 Wanneer treedt het probleem op:

Dit is een vrij algemeen probleem dat een deel is van het huidige onderwijssysteem. Het is iets dat dagelijks in het klasgebeuren plaats vindt. Doordat leerkrachten minder bewust zijn

van wat creativiteit precies betekent, staan ze ook niet stil bij wat daarbij komt kijken. Aandacht voor creativiteit in het onderwijs vergt een totaal verschillende aanpak van lesgeven waarvan leerkrachten niet altijd op de hoogte zijn. Daardoor hebben sommige leerkrachten voor de talentontwikkeling van een bepaalde kleuter net niet het juiste aanbod, wordt een belangrijke vraag niet gesteld, ... In de praktijk wordt het materiaal in de hoeken niet altijd op regelmatige wijze aangepast, wat wel nodig is voor het experimenteren en ontdekken van talenten. Men kan dus zeggen dat dit een probleem is dat in het dagelijkse klasgebeuren kan voorkomen (Menu, CEGO-KLIKS Vertrek eens zonder thema, 2014) (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) (Robinson, Creative Schools, 2015) (Weterings, 2012).

1.1.4 Waarom is het een probleem:

Het grote nut van het oplossen van dit probleem is dat wij er daardoor voor kunnen zorgen dat kinderen leren om probleemoplossend en vooral vernieuwend te denken. Door de creativiteit van kinderen op zoveel mogelijk verschillende manieren te stimuleren (denk maar aan: activiteitsaanbod, problemen aanbieden, interesses en talenten van de kinderen) kunnen wij ervoor zorgen dat kinderen ten volle ontwikkelen, zich kunnen aanpassen aan verschillende situaties en zelf creatief aan de slag kunnen gaan. Ze leren meerdere oplossingen voor een probleem bedenken die niet per se voor de hand liggend zijn en leren dus om net niet in hokjes te denken. We gaan kinderen niet meer beschouwen als intelligent of niet-intelligent, maar als intelligent binnen hun eigen talent waarbij ze het vermogen hebben om daar creatief mee om te springen en tot nieuwe dingen te komen. Men leert dat iedereen creatief is en dat de term “creatievelingen” voor iedereen van toepassing is. Kinderen leren van zichzelf dat zij ook creatief zijn en ook talenten hebben. Het aanbod wordt meer aangepast aan de interesses en noden van het kind zodat het kind ook creatief kan zijn (Menu, CEGO-KLIKS Vertrek eens zonder thema, 2014) (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) (Robinson, Creative Schools, 2015) (Weterings, 2012).

1.1.5 Waar doet het probleem zich voor:

Het probleem doet zich voor op school, waar leerkrachten zich niet altijd bewust zijn van het probleem met betrekking tot creatief denken. Kinderen worden te weinig gestimuleerd om creatief te zijn in het dagdagelijkse leven. Hierdoor kunnen ze ook buiten school minder creatief met andere situaties omspringen, minder creatief binnen hun talent aan de slag gaan, zich minder ver ontplooien op vlak van hun talenten. Het probleem speelt zich dus zowel binnen het onderwijssysteem als in het dagelijkse leven af, waar kinderen minder gestimuleerd worden om creatief te denken. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

1.1.6 Hoe is het probleem ontstaan:

Het probleem is ontstaan vanuit het oude onderwijssysteem waar men de kinderen vooral wilde bijbrengen wat ze nodig hadden om later een job in de fabriek te vinden. Men had enkel aandacht voor bepaalde kwaliteiten die nuttig waren voor die bepaalde jobindustrie, ten tijde van de industrialisering. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) De visie dat onderwijs nodig is voor het krijgen van een diploma moet opengetrokken worden. Het onderwijs is er ook om kinderen een goed gevoel te geven, zich verder te ontplooien en vooral oplossingen te leren bedenken (Robinson, Creative Schools, 2015).

1.2 Situatieschets van het huidige onderwijs

Volgens verschillende bronnen, die later verder besproken en uitgediept worden, is het huidige onderwijs niet bevorderend voor de creativiteit van het jonge kind. De oorzaken hiervan zijn zeer uiteenlopend. Het eerste wat ik heb kunnen constateren, is dat voor velen het begrip “creativiteit” een andere interpretatie heeft. “Creativiteit”, wat betekent dit? Als ik het vraag aan mensen uit het vak, lijken steeds de begrippen kunst en muziek aan bod te komen. *Sir Ken Robinson* gebruikt hiervoor de term “creatievelingen”. (Robinson, Buiten de lijntjes, 2013) Natuurlijk klopt dat niet, want iedereen kan leren om creatief te zijn.

“De creatievelingen?” Een antwoord dat vaak volgt is: “Ja, die zijn er zeker. Er wordt erg veel geschilderd in de klas.”

Dit doet vermoeden dat er een grote onwetendheid bestaat over creativiteit. Men lijkt onvoldoende op de hoogte gebracht te zijn. Niet weten wat het betekent, zorgt er ook voor dat je niet weet dat er een probleem is en dat je er dan ook geen idee van hebt hoe je dit probleem daadwerkelijk kan aanpakken. Dit deed mij verdere stappen ondernemen want natuurlijke wilde ik weten of mijn vermoedens klopten.

In mijn stageschool, waar ik gesprekken heb gehad zoals ik hierboven vernoemd heb, ontdekte ik dat hier wel degelijk een onwetendheid is over het begrip “creativiteit”. Daarom heb ik het schoolwerkplan enkele uren bestudeerd.

Wat me daar opviel, was dat er gesproken werd over de term “muzisch-creatief”. Alle verdere informatie die daaronder vermeld werd, was relevant voor het leergebied “muzische vorming”. Verder was er geen enkele verwijzing terug te vinden naar het creatieve aspect. Het creatieve werd opgenomen binnen muzische vorming en het werd niet als los onderdeel benoemd.

Wat verderop in het schoolwerkplan kon ik een opsomming lezen over aspecten die de persoonlijke ontwikkeling van het kind bevorderden en dus zeker niet vergeten mochten worden. In die opsomming stond duidelijk het begrip “creativiteit”. Desondanks waren er nergens richtlijnen genoteerd ter ondersteuning van de praktijk.

Men kan dus zeker in het schoolwerkplan terugvinden dat deze school aandacht heeft voor creativiteit maar desalniettemin staat er op papier niet vermeld hoe dit in de praktijk kan worden toegepast.

We komen hier zoals ik eerder al aanhaalde vooral in aanraking met een probleem dat voornamelijk gebaseerd is op onwetendheid. Die onwetendheid zorgt dan weer voor andere probleemstellingen die uiteindelijk tot mijn onderzoeksvragen geleid hebben.

1.3 Analyse van Ken Robinson:

1.3.1 Wat is creativiteit volgens Ken Robinson

Zojuist heb ik een korte schets weergegeven over het huidige onderwijs, met name de school waar mijn praktijkonderzoek plaatsvond. Dit onderwijsprobleem vindt echter niet enkel in deze school plaats. De oorzaken ervan zijn reeds lang geleden ontstaan en hebben daarom een invloed uitgeoefend op de volledige onderwijscultuur. (Robinson, Buiten de lijntjes, 2013)

Een belangrijke bron waarop ik me voor mijn onderzoek gebaseerd heb, is onderwijsexpert Sir Ken Robinson.

Volgens Arno Stern gebruiken we het onderbewuste om creatief te denken. Het op zoek gaan naar mogelijkheden vanuit inspiratiebronnen doen we bewust, maar de oplossing die we vinden komt vanuit het onbewuste. (Weterings, 2012)

1.3.2 “Do schools kill creativity”

Eén van zijn meest beroemde zinnen is: “do schools kill creativity” oftewel: verliezen kinderen hun creativiteit in het onderwijs?

Sir Ken Robinson beschrijft creativiteit in volgende woorden: “*creativiteit is het bedenken van originele ideeën die waarde hebben*”.

(https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?language=nl, sd)

Creatief zijn, gaat over het genereren van ideeën, maar ook over het evalueren van die ideeën, ze naar waarde schatten. (Sir Ken Robinson, 2009)

Daarom is het belangrijk met een kritisch oog naar je eigen ideeën te kijken. In het praktijkgedeelte beschrijf ik hoe dat volgens Djapo en Prof. Dr. Ferre Laevers naar de praktijk vertaald kan worden. (vzw, 2016) (Es, 2002-2003)

Creativiteit wordt met geen woord veralgemeend tot “creatievelingen” of kunstenaars, wat niet wil zeggen dat kunstenaars niet creatief zijn, want dat zijn ze wel. Maar het begrip kan ruimer geïnterpreteerd worden.

Een vraag die stof tot nadenken geeft.

In zijn TED Talk kan je meer over zijn visie leren.
(https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?language=nl, sd)

Wat hij vooral beschrijft, is dat creativiteit niet beperkt blijft tot enkel dat begrip. Wat hier verteld wordt, is het feit dat creativiteit geen alleenstaand aspect is. Het gaat niet enkel om de creatieve vaardigheden alsof deze iets losstaand zijn. Men kan niet enkel creativiteit stimuleren zonder het in zijn volledige context te zien en te begrijpen. Robinson vertelt dat creativiteit iets is dat samenhangt met andere belangrijke begrippen waaronder; talent, innovatie, risico's nemen en intelligentie.

1.3.2.1 Creativiteit en talenten

Ten eerste zijn talenten enorm belangrijk omdat die bepalen op welke manier je creatief bent. Creativiteit is onlosmakelijk verbonden aan talenten. Talenten zijn onlosmakelijk verbonden aan je persoonlijkheid. Iedereen is een individu en ziet de wereld door zijn eigen ogen en heeft daarom ook andere talenten. Met die talenten kan je enorm veel bereiken. Vooral je creatieve vermogens komen dan tot uiting.

1.3.2.2 Innovatie

Het tweede belangrijke begrip is innovatie; vernieuwing van het huidige onderwijssysteem. Wij zitten nog vastgeroest in het oude onderwijssysteem dat als doel heeft hoogopgeleide mensen te produceren die iets van hun leven kunnen maken. Maar het is tijd voor verandering. Net zoals de industrialisering geëvolueerd is tot onze huidige maatschappij, evolueren wij als mens. Het is tijd om onder ogen te zien hoe onze huidige maatschappij eraan toe is en welke noden er zijn. We moeten die dan ook vooropstellen in tegenstelling tot het behouden van onze status.

Tegenwoordig zijn het niet enkel professoren die het maken in het leven. We moeten dat ruimer gaan bekijken en inzien dat je het ook op andere manieren in het leven kan maken. Het begrip innovatie geldt niet alleen voor het huidige onderwijssysteem maar ook voor de kinderen zelf. Het is belangrijk dat wij kinderen motiveren om zelf innovatief te zijn en zelf nieuwe ideeën aan te brengen en dat wij hen daarin steunen.

1.3.2.3 Risico's

Een derde begrip of visie is dat kinderen niet bang zijn om risico's te nemen, om fouten te maken. Ons onderwijssysteem is gebaseerd op juiste en foute antwoorden. De druk die er dan ontstaat zorgt er als het ware voor dat kinderen niet meer durven om fouten te maken, niet meer durven proberen en dit is van het uiterste belang als men de creativiteit van het kind wil behouden en stimuleren. Tegelijk wordt ook de visie van de kinderen hierdoor beperkt, het wordt hen aangeleerd om alles juist te doen. Er wordt hen geleerd dat er maar één oplossing is, maar één juist antwoord. Als wij onze kinderen willen klaarstomen voor de toekomst, is het belangrijk hen bij te brengen om meerdere oplossingen voor mogelijke problemen te bedenken.

Een belangrijke stelling die *Sir Ken Robinson* geeft, is volgende: "if you're not prepared to be wrong, you'll never come up with anything original."

1.3.2.4 Intelligentie: wat is het?

Als vierde en laatste belangrijke begrip is er de grote misvatting over intelligentie oftewel de academische illusie, waarover ik jullie later nog meer zal vertellen. Intelligentie wordt niet beperkt tot leerlingen die goed zijn in wiskunde, die het later zullen maken als academici. Als we spreken over intelligentie zijn er drie belangrijke aspecten die aan bod komen: diversiteit, dynamiek en uniciteit. Intelligentie is divers omdat wij allen door onze eigen bril naar de wereld kijken en die wereld op onze eigen manier ervaren en beleven. Intelligentie is dynamisch omdat men voortdurend in interactie gaat met zichzelf, interactie tussen verschillende vaardigheden, waardoor je verbanden gaat zien. En als laatste is intelligentie een uniciteit, het is iets persoonlijks en hetgeen je onderscheidt van anderen.

1.3.3 Intelligentie

Laten we beginnen bij het begin. Volgens Sir Robinson zijn er drie belangrijke aspecten verbonden aan intelligentie, zoals hierboven beschreven. Met name het dynamische aspect zorgt ervoor dat je creativiteit geprikkeld wordt; door de voortdurende interactie tussen je

verschillende capaciteiten, ontwikkel je je creativiteit. Bij creativiteit kunnen we spreken over twee verschillende vormen. (Sir Ken Robinson, 2009)

1. Algemene creativiteit:

Dit is de creativiteit die iedereen kan leren; het genereren van ideeën, op zoek gaan naar oplossingen, mogelijkheden, ...

2. Persoonlijke

creativiteit:

Dit is de creativiteit die gelinkt is aan je eigen talenten. Eens je je talenten gevonden hebt, eens je in "je element" bent, zullen je eigen creatieve processen gestimuleerd worden, waarbij je talent een manier is om je creativiteit toe te passen en te ontwikkelen. Naast het ontwikkelen van creativiteit, zal je ook de nodige vaardigheden die bij je talenten horen verder moeten ontwikkelen. (Sir Ken Robinson, 2009)

1.3.4 Academische illusie

Intelligentie is dus een erg belangrijk onderdeel van creativiteit aangezien dit aan de basis van alles ligt. Creativiteit is dan ook "*de hoogste vorm van intelligentie*", zoals Sir Ken Robinson het beschrijft. (Sir Ken Robinson, 2009)

Vaak wordt er door de maatschappij echter op een andere manier naar intelligentie gekeken. Vandaar dat de term "Academische illusie" ontstaan is. (Robinson, Buiten de lijntjes, 2013)

Academische illusie, wat is dit precies? Hier spreekt men over de illusie van het onderwijs, de verheerlijking van universitaire opleidingen en academici. Het huidige doel van dit systeem is om zo veel mogelijk leerlingen klaar te stomen voor de universiteit en de arbeidsmarkt. Men spreekt hier dan ook over een lineair proces, waarbij men de toekomst van het kind in één oogwenk voor zich ziet; na het basisonderwijs volgt het secundair onderwijs, vervolgens gaat men naar de universiteit, kan men een job vinden, start men een gezin... noem maar op. (Robinson, Buiten de lijntjes, 2013) De nadruk gaat vooral uit naar de toekomst waardoor er minder aandacht is voor het geluk van het kind. (<https://www.youtube.com/watch?v=h11u3vtcpaY>, sd)

De term massaonderwijs is hier niet misplaatst en kan sterk vergeleken worden met een fabriek (Robinson, Creative Schools, 2015). Bij massaonderwijs gaat het om een zeer groot

aantal leerlingen dat volledig op dezelfde manier onderwezen wordt. Diversiteit, een belangrijk aspect van intelligentie, krijgt niet de nodige aandacht door het feit dat leerlingen op precies dezelfde wijze onderwezen worden. Men kan de academische illusie dan ook tegenover diversiteit plaatsen als twee tegengestelden. Men vindt het belangrijk om leerlingen tot wiskundigen, talig sterke en wereldwijze arbeiders op te leiden, aspecten van het onderwijs die natuurlijk van groot belang zijn. Maar wat men daarbij vaak achterwege laat zijn de persoonlijke aspecten van ieder individu, hetgeen ons van elkaar onderscheidt en hetgeen ons onderwijssysteem zou moeten onderscheiden van een fabriek. (Robinson, Creative Schools, 2015)

De vergelijking die Sir Robinson vaak maakt, is die tussen een school en een fabriek. Er is echter één groot verschil dat men niet uit het oog mag verliezen: het onderwijs is in tegenstelling tot een fabriek organisch. Het onderwijs leeft, net als degenen die onderwijs volgen, en evolueert, of zou moeten evolueren. (Robinson, Creative Schools, 2015)

Alles gebeurt met goede bedoelingen, men wil iedereen klaarstomen voor de arbeidsmarkt. Maar het klassieke onderwijssysteem, dat destijds ontstaan is vanwege de industrialisering, voldoet niet meer aan de eisen van de arbeidsmarkt. Door te weinig aandacht te besteden aan probleemoplossend denken en de talenten van jonge kinderen, worden hun persoonlijke en algemene creativiteit te weinig gestimuleerd. Hierdoor gaat men van jongs af aan creativiteit ontgroeien. Dit zorgt ervoor dat afgestudeerden niet voldoen aan het profiel waarnaar werkgevers op zoek zijn. De belangrijkste reden voor werkloosheid is dat er ook geen juiste jobs zijn voor deze afgestudeerden. Het werkveld evolueert ook voortdurend, waardoor jobs snel verdwijnen, terwijl het onderwijs nog steeds dezelfde opleidingen aanbiedt. Er moeten vernieuwende opleidingen worden aangeboden net zoals er steeds nieuwe jobs te vinden zijn op de arbeidsmarkt. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

Daarnaast is er ook vaak dat innerlijke gevoel van de mensen; het gevoel dat ze nooit gedaan hebben waar ze echt voor gemaakt zijn, het gevoel dat ze een beetje verloren lopen. (Sir Ken Robinson, 2009)
Een belangrijke stelling die ook in de TED Talk aan bod kwam: "mensen denken dat ze geen talenten hebben en niet creatief zijn omdat waar ze wel goed in waren vaak in school geen waarde had."

Er werd dus niet verder op die talenten ingespeeld waardoor ze ook niet konden groeien. Het grote gevolg is dat iedereen tegenwoordig diploma's heeft omdat daar zo erg op wordt ingezet, zonder echt het gevoel te hebben dat ze in "hun element" zijn. (Sir Ken Robinson, 2009)

In één van zijn bekende boeken (Robinson, *Creative Schools*, 2015) geeft Sir Robinson aan hoe belangrijk die verpersoonlijking binnen het onderwijs is. Kinderen leren via hun eigen talenten en interessegebieden. Het is belangrijk hierop in te spelen om niet alleen de kinderen beter te leren kennen maar ook als onderwijzer te leren hoe je hen kan stimuleren nog meer te groeien.

1.3.5 Mythes

Naast het feit dat er onvoldoende waarde wordt gehecht aan creativiteit, is er ook een grote onwetendheid over het begrip. Zoals ik eerder vermeld heb, zijn er heel wat leerkrachten (en anderen) die onwetend zijn ten opzichte van het onderwerp "creativiteit". Ze hebben vaak een andere interpretatie van het begrip en dus wel wat onbedoelde vooroordelen. *Sir Ken Robinson* noemt er enkele op (Robinson, *Creative Schools*, 2015):

- Volgens velen zijn enkel 'speciale mensen' creatief.
- Enkel mensen die bezig zijn met het maken van kunst zijn creatief.
- Creativiteit kan niet worden aangeleerd.
- Creativiteit heeft enkel te maken met zelfexpressie.

1.3.6 Zelfvertrouwen

Ondanks die onwetendheid is het belangrijk onze ogen te openen en toch een manier te zoeken om de creativiteit van het jonge kind te stimuleren. In de eerste plaats is het belangrijk dat het kind zich goed voelt.

Inspelen op de talenten en interessegebieden van kleuters zijn noodzakelijk. Onderwijs en zelfvertrouwen zijn twee begrippen die erg nauw samenhangen. Via het onderwijs, het inspelen op talenten en interessegebieden, heb je een grote invloed op het welbevinden van het kind. (Robinson, Creative Schools, 2015)

Het huidige massaonderwijs geeft weinig aandacht aan persoonlijke interesses door de grote nadruk op leergebieden die van belang zijn om het in de toekomst te maken. Daardoor gaat men het kind op een andere manier bekijken. In plaats van de nadruk te leggen op interesses en talenten wordt er net gekeken naar datgene waar het kind niet goed in is, beter bekend als het deficitmodel. (<http://www.talentenarchipel.be/>, sd)

Dit gaat dan voornamelijk over de onderdelen die van essentieel belang zijn om het te maken in de toekomst (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013). Door daar steeds op in te zetten worden andere aspecten van de ontwikkeling wat meer uit het oog verloren en daardoor kan het kind zich slecht gaan voelen. (Robinson, Creative Schools, 2015) Hij krijgt het gevoel niet aanvaard te worden voor wie hij is omdat er weinig interesse wordt getoond voor wie hij is en waar zijn interesses liggen.

Zelfvertrouwen is een onderdeel dat Sir Ken Robinson erg belangrijk vindt (Robinson, Creative Schools, 2015) maar waar ook Prof. Dr. Ferre Laevers belang aan hecht. Zijn visie op ondernemingszin en creativiteit geeft vier factoren weer die gestimuleerd moeten worden bij het kind. Het fundament van die vier factoren is een gezonde emotionele basis. Het is daarom van groot belang ervoor te zorgen dat het kind zich goed voelt in de klas. (Es, 2002-2003)

1.3.7 Talenten

Kleuters hebben een stevige emotionele basis nodig. Ervoor zorgen dat kleuters zich goed voelen in de klas werkt bevorderend ten opzichte van talenten en omgekeerd. (Es, 2002-2003) Er is een wisselwerking tussen je goed voelen en je talent ontdekken. In zijn boek "Het element", vertelt Sir Ken Robinson meer over talenten en de link met intelligentie en creativiteit.

Intelligentie is divers; je kan op verschillende manieren – aan de hand van verschillende talenten – creatief aan de slag gaan. Talenten stimuleren creatieve processen waardoor je die creativiteit, net als de vaardigheden die bij je talent horen, verder kan laten groeien. (Sir Ken Robinson, 2009)

Vaak worden talenten onvoldoende gestimuleerd omdat ze minder belangrijk lijken. Dit kan resulteren in het feit dat velen denken talentloos te zijn. Daardoor kunnen ze het gevoel krijgen dat ze iets missen in hun leven of dat hun leven. Hun leven wordt veel minder waardevol dan wanneer ze de kans gekregen hadden om hun talenten te ontdekken. (Robinson, Creative Schools, 2015)

1.3.8 Verbeelding, creativiteit en innovatie

Het vinden van onze talenten stimuleert onze creativiteit. Die creativiteit komt volgens verschillende fasen tot uiting.

1. Verbeelding:

“Verbeelding omvat afbeeldende, verbeeldingsvolle en denkbeeldige gedachten.” (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) Verbeelding vindt vanbinnen plaats. Daarom kunnen we nog niet over creativiteit spreken. Wat we ons verbeelden, is niet aanwezig, maar kunnen we ons toch verbeelden door gebruik van onze zintuigen zoals; iets in gedachten zien dat we eerder hebben kunnen waarnemen met onze ogen.

Het loskomen van juist/foutantwoorden gebeurt ook aan de hand van verbeelding. Het verbeelden leert ons een antwoord te zoeken dat niet vanzelfsprekend is en leert ons verder kijken dan de waarheid. (vzw, 2016)

2. Creativiteit:

Als je creatief bent, doe je iets. Je vertaalt je verbeelding naar acties, je doet iets met je verbeelding, je gebruikt je verbeelding in de praktijk in plaats van enkel in je hoofd. Dit geldt niet voor alles wat je ooit verbeeld hebt. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

3. Innovatie:

Hier gaat het over het gebruiken van nieuwe ideeën en het toepassen van deze ideeën in de praktijk. Na het creatieve proces, waar men mogelijkheden ontdekt, nieuwe dingen uitprobeert, kan men zijn bevindingen toepassen in een concrete situaties. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

1.4 Richten

1.4.1 Onderzoeksdoel:

- Vernieuwend aanbod aanbieden, dat afwijkt van het huidige (klassieke) onderwijssysteem.
- Aanbod aanbieden dat van de kinderen komt in functie van het ontwikkelen van de individuele talenten.
- Binnen de persoonlijke talenten en interesses van het kind de creativiteit, innovatie en ondernemingszin stimuleren.

1.4.2 Onderzoeksvraag:

Hoe kan ik als leerkracht **vernieuwend** te werk gaan met behulp van een **creatief activiteitsaanbod** dat **vanuit de kleuters komt** en dat de **oudste kleuters** binnen een **graad klas** in staat stelt om hun **talenten en interesses** ten volle te ontwikkelen, opdat zij binnen hun talenten en interesses **creatief, innoverend en ondernemend aan de slag kunnen gaan?**

Opgedeelde vragen:

- Hoe kan ik als leerkracht vernieuwend te werk gaan met een creatief activiteitsaanbod dat vanuit de oudste kleuters (binnen een graad klas) komt?
- Hoe kan ik er als leerkracht voor zorgen dat de oudste kleuters (binnen een graad klas) hun talenten en interesses ten volle ontwikkelen opdat zij daarbinnen creatief, innoverend en ondernemend aan de slag kunnen gaan?

2 Plannen

Wat	Datum	Doel
Artikel ondernemingszin (link tussen F Laevers en K Robinson)	25/03	Deelvraag 2: wat is de link tussen ondernemingszin en creativiteit?
Klascreening ondernemingszin Interesses screenen	31/03	Deelvraag 1: creativiteit van de kleuters 'meten' ; welke kleuters zijn reeds ondernemend, voelen alle kleuters zich goed in de klas, welke interesses hebben ze? Zijn er voldoende hoeken in de klas (link met talentenarchipel)
Literatuur doornemen: Ondernemingszin artikel Prof. Dr. Ferre Laevers	Week: 27/03-31/03	Deelvraag 2: welke vlakken van creativiteit zijn er, hoe zijn ze te stimuleren
Educatief centrum bezoeken	03/04	Deelvraag 1 en 2: navragen welke materialen er beschikbaar zijn die op mijn deelvragen aansluiten (voorbeeld: een koffer vol ondernemingszin)
Bron: wat betekent creativiteit, waar zijn de valkuilen in het onderwijs	04/04	Deelvraag 2: we willen creativiteit stimuleren maar door leerkrachten wordt dit vaak verkeerd begrepen: foute opvatting van creativiteit
Dimo: An Hendrikk doornemen	WACHTEN OP CURSUS	Deelvraag 2: ondernemend aan de slag gaan: componenten van

		zelfsturing verder onderzoeken
Ruth Joosten talentgericht werken doornemen	WACHTEN OP CURSUS	Deelvraag 2: talentenbril opzetten: hoe doen we dit?
De tas van... doornemen	07/04	Deelvraag 1: Hoe kunnen we voor creativiteit in de klas zorgen?
Hoekenaanbod boekje Ruth Joosten doornemen	09/04	Deelvraag 2: Hoe kunnen we voor optimale talentenontwikkeling zorgen?
Boekje 2 Ruth Joosten doornemen	09/04	Deelvraag 1: Hoe kunnen we het aanbod vanuit de kleuters laten komen?
Enquête opstellen: wat is creativiteit voor jou? Wat versta je er onder? (wordt vaak verkeerd geïnterpreteerd)	Week 2 Paasvakantie	Deelvraag 2: eerst juist begrip hebben van creativiteit alvorens men ermee aan de slag kan gaan
Onderzoeksmiddel zoeken voor: welbevinden	10/04	Deelvraag 1 en 2: alvorens kleuters creatief en ondernemend aan de slag kunnen gaan, moeten ze zich goed voelen in de klas. Hoe kunnen we dit screenen?
Boeken Ken Robinson: verder verdiepen	09/04-16/04	Deelvraag 1 en 2: hoe kunnen kleuters creatief aan de slag gaan?
Actieplan ondernemend onderwijs doornemen	09/04	Deelvraag 2: wat houdt ondernemingszin precies in, waar hebben we het voor nodig?

3 Verzamelen en analyseren en ontwerpen

3.1 Inleiding

Zoals *Sir Ken Robinson* beschreef, is er nood aan het stimuleren van creativiteit. Niet alleen vanwege de veranderende maatschappij en de onbekende toekomst maar ook vanwege het feit dat kinderen vaak opgroeien zonder hun ware talenten te kennen. (Robinson, Buiten de lijntjes, 2013) (Robinson, Creative Schools, 2015)

Daarom is het onvoldoende om enkel algemene creativiteit te stimuleren, waarbij we voornamelijk willen dat kinderen nieuwe denkpatronen vormen. (Sir Ken Robinson, 2009) (vzw, 2016)

We moeten ook de persoonlijke creativiteit aanspreken. (Sir Ken Robinson, 2009) Dit kunnen we doen door kinderen kennis te laten maken met hun eigen talenten en hen daarmee op een ondernemende manier aan de slag te laten gaan. (Holvoet M., 2016) (Es, 2002-2003)

Omdat creativiteit op twee manieren opgevat kan worden, namelijk algemene en persoonlijke creativiteit, zijn er twee deelvragen ontstaan.

- Deelvraag 1: Hoe kan ik als leerkracht vernieuwend te werk gaan met een creatief activiteitenaanbod dat vanuit de oudste kleuters (binnen een graad klas) komt?

Deelvraag 1 gaat voornamelijk over het stimuleren van de algemene creativiteit, het bedenken van nieuwe ideeën, reflecteren op die ideeën, bedenken van diverse oplossingen, ...

Voor het onderzoeken van deze deelvraag is er vooral gebruik gemaakt van twee belangrijke bronnen: “De tas van...” en “Djapo Methode creatief” denken. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016)

- Deelvraag 2: Hoe kan ik er als leerkracht voor zorgen dat de oudste kleuters (binnen een graad klas) hun talenten en interesses ten volle ontwikkelen opdat zij daarbinnen creatief, innoverend en ondernemend aan de slag kunnen gaan?

Deelvraag 2 gaat voornamelijk over het stimuleren van de persoonlijke creativiteit. Daarbij zijn twee belangrijke elementen die naar voren komen: talentenontwikkeling en

ondernemingszin.

Voor het onderzoeken van deze deelvraag is er vooral gebruik gemaakt van de “Talentenarchipel” en “Themanummer rond Ondernemingszin” van “Kleuters en ik”. (E., 2016) (Es, 2002-2003)

3.2 Enquête

Voor het onderzoeken van mijn deelvragen ben ik op zoek gegaan naar hoe leerkrachten betekenis geven aan het begrip “creativiteit”. Hiervoor heb ik een beroep gedaan op mijn medestudenten en kleuterjuffen.

De resultaten waren zeer verschillend. Uit de reacties van mijn medestudenten kon ik opmaken dat het begrip nog niet zeer helder was. Sommigen konden het begrip erg goed omschrijven, terwijl anderen dit maar gedeeltelijk deden of er andere begrippen zoals “expressie” aan koppelden, terwijl creativiteit om veel meer dan expressie gaat.

Toen ik de vraag in een kleutergroep postte, werden de reacties nog verdeelder. Er werden begrippen aan gekoppeld zoals “thematisch”, “rommelen”, ...

Er verschenen echter ook antwoorden die voor een betere invulling van het begrip “creativiteit” zorgden: niet allemaal dezelfde werkjes maken, probleemstellingen onderzoeken, samen met de kleuters onderzoeken, talenten ontdekken, ...

Helaas heb ik dit tijdens mijn stageperiodes doorheen de drie jaren niet vaak ervaren. Daarom vraag ik me iets af: sommige juffen lijken op de hoogte te zijn van de betekenis van creativiteit, ze lijken te weten hoe ze het kunnen stimuleren, maar waarom gebeurt dit dan zo weinig in de praktijk?

De resultaten van de enquête kan u in bijlage 5.1 bekijken.

3.3 Observaties

Om de beginsituatie van mijn klas op te helderen, heb ik gebruik gemaakt van volgende screeningsinstrumenten:

- Screeningsinstrument ondernemingszin (CEGO, sd)

Tijdens het observeren viel me op dat er toch een aantal kleuters in de klas aanwezig waren die al erg ondernemend waren. Er waren ook enkele kleuters die minder zelfzeker leken en zichzelf niet naar de voorgrond plaatsten. Een deel van de kleuters viel daar natuurlijk ook tussen.

- Checklist speel-leeromgeving (CEGO, sd)

Tijdens het observeren viel me op dat er een goede sfeer hing in de klas; de groten hielpen de kleintjes, er werd goed samengespeeld. Het observeren van organisatie was nog niet van toepassing aangezien ik de klasinrichting gedeeltelijk zou aanpassen. Voor het onderdeel 'het rijke milieu' was het vooral erg belangrijk dat er minstens negen hoeken aanwezig waren. Dat was ook het geval.

- Observatiekaart Creativiteit (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

De observatiekaart creativiteit heb ik doorheen de stageperiodes gebruikt. Ik vond het moeilijk om de kaart vooraf toe te passen, daar mijn stagementor op een andere manier lesgeeft.

De verschillende screeningsinstrumenten kan u in bijlage 5.2 bekijken.

3.4 Beginsituatie

Ik liep stage in een graadklas waarin 2de en 3de kleuterklas samen vertoefden. Er werd meer door de leerkracht gestuurd en minder ervaringsgericht gewerkt. Hierdoor was het moeilijk voor de kleuters om tot nieuwe ideeën te komen. Ze waren het niet gewoon om zelf veel in te brengen. Ook waren er kleuters die het nog moeilijk hadden om te kiezen waar ze wilden spelen.

De hoeken werden zelden tot nooit veranderd, maar de kleuters waren steeds vrij om spel materiaal op de tafels te leggen. Regelmatig werden er begeleide beeldactiviteiten uitgevoerd terwijl de andere kleuters zelf materiaal kozen om mee te spelen. Er werd zelden gebruik gemaakt van een keuzebord. Voor mij was dit de ideale uitdaging om creativiteit te stimuleren; zowel op algemeen als op persoonlijk vlak.

In volgende literatuurstudie wordt duidelijk welke bronnen er geraadpleegd zijn en hoe dit in de praktijk tot uiting is gekomen.

3.5 Deelvraag 1

- Deelvraag 1: Hoe kan ik als leerkracht vernieuwend te werk gaan met een creatief activiteiten aanbod dat vanuit de oudste kleuters (binnen een graad klas) komt?

3.6 Literatuurstudie

Zoals eerder aangehaald wordt hier voornamelijk beschreven hoe je de algemene creativiteit kan stimuleren aan de hand van doekaarten en denkinstrumenten. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016)

3.7 De tas van...

De tas van... is een ontworpen handleiding van CANON Cultuurcel in functie van het bevorderen van creativiteit in de kleuterklas. De handleiding staat boordevol tips voor een concrete aanpak in de praktijk, die erg aansluit bij Sir Ken Robinsons visie over algemene creativiteit. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (Sir Ken Robinson, 2009)

In bijlage 5.3 vindt u informatie over de bron en waar u de doekaarten kan vinden.

3.7.1 Ideeën, ideeën, ideeën

Als je de creativiteit van kleuters wil stimuleren, is het in de eerste plaats erg belangrijk om hen te prikkelen tot het krijgen van ideeën. Als kleuters de kans krijgen veel ideeën te bedenken, dan ontdekken ze ook verschillende mogelijkheden. Vanuit die vele verschillende mogelijkheden is men in staat om een bisociatie te maken; het combineren van twee elementen die je nooit eerder gecombineerd heb. Dat leidt tot een nieuw element. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

Biociatie, bedacht door Arthur Koestler, is noodzakelijk voor creativiteit. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) Sir Ken Robinson pleit er dan ook voor dat kinderen de kans krijgen om voldoende mogelijkheden te onderzoeken, in

tegenstelling tot een rechtlijnig antwoord als 'juist' of 'fout'. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) (Robinson, Creative Schools, 2015)

De bijbehorende doekaarten geven leerkrachten een houvast voor het praktische gebeuren.

3.7.2 Verwoorden, kritische zin, reflectie

Verwoorden, een kritische aannemen en reflecteren op constructies, producten, ...zijn noodzakelijke bouwstenen voor een creatieve houding. Negatieve feedback is noodzakelijk voor het zelf op zoek gaan naar andere oplossingen. Een mix tussen positieve en negatieve feedback is noodzakelijk. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

De bijbehorende doekaarten geven leerkrachten een houvast voor het praktische gebeuren.

3.7.3 De organisatie van de klas

De klasorganisatie speelt een grote rol bij de ontwikkeling van het kind. Kleuters worden creatief door op zoek te gaan naar verschillende mogelijkheden. Een klas moet op die manier ingedeeld en ingevuld worden zodat dat mogelijk wordt. De klas mag dan ook af en toe veranderd worden. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

De bijbehorende doekaarten geven leerkrachten een houvast voor het praktische gebeuren.

3.7.4 De buurt als motor

Door de kleuters mee naar buiten te nemen, naar een andere klas, ouders, buurtbewoners, ... leren ze meer over de wereld waardoor hun betekenisveld groeit. Dat betekenisveld is noodzakelijk voor het komen tot bisociaties. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

De bijbehorende doekaarten geven leerkrachten een houvast voor het praktische gebeuren.

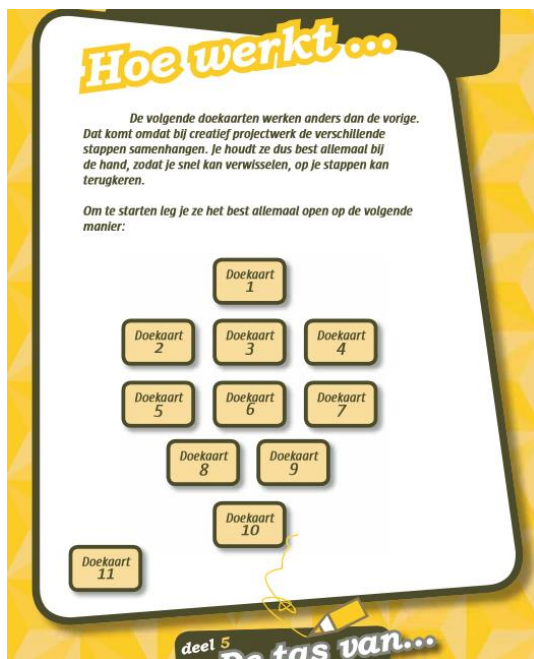
3.7.5 Creatief projectwerk

Het werken met thema's kunnen we vervangen door het werken met projecten. Wat is het verschil tussen werken met projecten en werken met thema's? Projecten kunnen wel een maand lang duren. Die maand hebben de kleuters nodig om op gang te geraken, om

creatieve ideeën te bedenken, te experimenteren, te onderzoeken en samen met de juf een doel te bepalen. Het einde van je project blijft dan ook open, hetgeen we kunnen vergelijken met de visie van Menu E. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van, 2013>) (E., 2016)

Door het project meer in handen te leggen van de kleuters, ga je automatisch meer doelen nastreven omdat je inspeelt op ieder kind. De aanpak verloopt efficiënter omdat je bewust op de noden van ieder kind inspeelt. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van, 2013>)

Creatief projectwerk werkt volgens een bepaalde methode. Het is belangrijk om de bijgevoegde doekaarten in een bepaalde volgorde te gebruiken je de volgorde bekijken. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van, 2013>)

(Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van, 2013>)

3.7.5.1 De stappen van creatief projectwerk

(Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van, 2013>)

Stap 0: de voorwaarden voor creativiteit (doekaart 1):

- Het is belangrijk dat men *open staat* voor nieuwe ervaringen, dat men nieuwe ervaringen wil op doen en er interesse voor heeft.
- Om tot creatieve processen te komen is het belangrijk dat er *rust* heerst.
- Een goede werkhouding waarbij focus en zelfsturing van groot belang zijn, is nodig. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

1. Stap 1: de input (doekaart 2, 3, 4)

Bij de input is het vooral belangrijk dat kleuters rijke en concrete ervaringen beleven waar ze mogelijkheden hebben tot observeren, verkennen en categoriseren. Hierdoor groeit hun betekenisveld waardoor er bisociaties gemaakt kunnen worden. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

2. Stap 2: experimenteren/reflecteren (doekaart 5, 6, 7)

In deze fase wordt er voortdurend afgewisseld tussen experimenteren en reflecteren. Kleuters experimenteren door verschillende mogelijkheden uit te testen waar nadien in groep of individueel op gereflecteerd wordt. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

3. Stap 3: richten naar een einddoel (doekaart 8, 9)

Na het experimenteren en reflecteren is het tijd om samen met de kleuters het einddoel te bepalen. Door de verschillende mogelijkheden nog eens te bespreken, kunnen de kleuters beter kiezen welke richting ze uit willen. Als het einddoel bepaald is kan je een stappenplan of schraplijstje gebruiken. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

4. Stap 4: afsluiting of presentatie (doekaart 10)

Hier gebeurt de afsluiting van het project. Het gaat hier niet om het mooiste product, maar om het proces daarachter. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (Weterings, 2012)

5. Stap 5: laatste reflectiemoment (of evaluatie) (doekaart 11)

Geef de kleuters nog een kans om hun ervaringen te verwoorden.

3.7.6 Creativiteit observeren en plannen

Fasen van creativiteit in de praktijk volgens *Karel Moons* (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013).

(Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013).

3.7.6.1 Observatie

Kleuters kunnen de tijd nemen om gedetailleerd te observeren. Hier kan je achteraf met hen over reflecteren (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013).

3.7.6.2 Imitatie

Imitatie is de eerste vorm van leren. Door het imiteren van verschillende elementen, groeit hun betekenisveld waardoor ze bisociaties leggen (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013).

3.7.6.3 Creatie

Men gaat twee elementen met elkaar combineren om zo tot een nieuw element te komen. Dit heet bisociatie (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013). Het is belangrijk dat de bisociatie, het nieuwe element iets nieuws is voor het kind, niet per se voor de leerkracht. (vzw, 2016)

3.7.6.4 Originaliteit

Originaliteit kunnen wij als juf onvoldoende meten vanwege ons referentiekader; waardoor hetgeen een kleuter gecreëerd heeft voor ons minder origineel lijkt. Desondanks moeten we creativiteit de aandacht geven die het verdient waardoor dit ten volle gestimuleerd kan worden (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013). In deze fase is het echter belangrijk dat er iets gecreëerd wordt dat niet enkel voor het kind

nieuw is, maar ook voor diens omgeving. (vzw, 2016) "Hier gaat de aandacht meer naar de omgeving dan naar het idee, wat het denkproces kan doen blokkeren." (vzw, 2016)

3.8 Conclusie

"De tas van..." werkt aan verschillende aspecten van creativiteit in de vorm van doekaarten die praktisch te gebruiken zijn in de kleuterklas. De algemene creativiteit, die gaat over het genereren van ideeën en het bedenken van oplossingen, wordt hierdoor aangesproken. (Sir Ken Robinson, 2009)

Door met de doekaartjes te werken, wordt de creativiteit van kleuters gestimuleerd. Er wordt veel inbreng mogelijk gemaakt in verschillende vormen: kleuters bedenken nieuwe ideeën, reflecteren over hun ideeën, kleden samen met de juf de klas in, ... Door te leren hun ideeën te verwoorden, bieden ze de leerkracht een houvast; de leerkracht weet nu welke kant ze op zal gaan met de kleuters. De leerkracht kan zich deels laten sturen door de richting die de kleuters met hun ideeën uit willen gaan. De leerkracht kan dan inspelen op de informatie die de kleuters haar geven.

Het creatieve projectwerk is een andere manier van lesgeven. Het vraagt veel openheid van de leerkrachten en een grote aanpassing. Niet alleen de leerkracht moet zich aanpassen, ook van haar klasinrichting wordt verlangd dat er veel mogelijkheden zijn voor de kleuters.

De fasen van het creatieve projectwerk worden duidelijk en gericht aangegeven, waardoor drempel voor het uitvoeren ervan laag is.

Ondanks de vele doekaarten en informatie, die overweldigend kunnen zijn, is de methode gemakkelijk toe te passen in de praktijk. Het is echter van groot belang om de opgegeven planning te gebruiken. Die tijd heeft de leerkracht nodig om zich aan te passen aan het vernieuwende lesgeven.

De openheid en inbreng van de kleuters is nodig om ervoor te zorgen dat zijzelf creatief nadenken om tot een nieuw aanbod in de klas te komen, waarmee mijn eerste onderzoeksvraag beantwoord is.

3.9 Resultaten van de praktijk

Vanwege de korte tijd die ik had om mijn bevindingen in de praktijk uit te testen, heb ik gekozen voor de leermiddelen die het meest voor mijn klas van toepassing waren.

- Ideeën, ideeën, ideeën

De doekaartjes van deel 1: ideeën, ideeën, ideeën, zijn zeer praktisch in de klas toe te passen. Omdat niet elk kaartje voor mijn klas en korte stageperiode van toepassing was, heb ik er enkele spelletjes uitgehaald.

Toen ik in week één startte met de ideeënspelletjes, ondervond ik dat steeds dezelfde kleuters ideeën verzonnen. De meerderheid van de kleuters imiteerde anderen, wat ook goed is want dit is de eerste vorm van leren. Door de ideeënspelletjes steeds te herhalen in andere vormen, via andere leervragen en probleemsituaties, leerden de kleuters opener te worden en ontdekten ze ook dat het niet verkeerd was om een idee te geven, ook al leek dat idee voor sommigen 'vreemd'.

Niet alleen werden de kleuters gestimuleerd om steeds vaker en meer ideeën in te brengen, ook de betrokkenheid steeg hierdoor enorm. De kleuters voelden zich gewaardeerd en vonden het fijn om even iets van zichzelf te delen en daar ook de aandacht voor te krijgen.

Eén van de spelletjes ging over het associëren, hetgeen uiteindelijk leidt tot bisociaties. Toen ik dit spel met de kleuters deed, hoefde ik zelfs niet om stilte te vragen. De kleuters wachtten enorm geconcentreerd tot zij aan de beurt waren. De focus die ze legden zorgde er ook voor dat ze geen moeite hadden om zo snel mogelijk een nieuw woord te zoeken. De woorden hadden betrekking op het thema 'politie'. We hadden het politiekantoor voordien bezocht en zoals het deel 'de buurt als motor' al aangeeft, is het belangrijk om veel ervaringen en kennis op te doen, om nadien nieuwe ideeën te produceren. In dit geval heeft dat echt gewerkt.

Daarnaast heb ik ideeënspelletjes in de vorm van probleemstellingen gegeven:

"Hoe kunnen we een val maken voor de boef?" Dit is dé vraag die vier weken lang is blijven hangen, ondanks dat het thema 'politie' na twee weken al voorbij was. Ik ben dan ook verder op deze vraag ingegaan aan de hand van andere creatieve oefeningen die later beschreven

worden. De kleuters konden hun ideeën visueel maken, zoals ook later beschreven zal worden.

- Creatief projectwerk

Het creatief projectwerk verliep aan de hand van een aantal stappen. Ik probeerde het elke week toe te passen. Het is gewoon een andere manier van lesgeven; één waarbij je veel meer van de kleuters laat komen.

Stap 0: de voorwaarden voor creativiteit (doekaart 1):

Ik heb in de klas rust gecreëerd door op regelmatige basis mijn gitaar te gebruiken. De kleuters vonden dit erg leuk en vroegen er zelf om. Ook was het een gewoonte geworden dagelijks na het onthaal een liedje te spelen. Gewoontes creëren ook rust. Daarnaast heb ik rustige activiteiten voorzien doorheen de verschillende weken zoals massage, geluidsmassage, yoga, ... Deze activiteiten zorgden voor rustmomenten die voor de kleuters echt noodzakelijk zijn. Er wordt voortdurend van kleuters verwacht

dat ze actief doorwerken. Van deze rustige activiteiten konden ze dan ook echt genieten. De massage-activiteiten heb ik ook in een hoek aangeboden waar de kleuters konden genieten van de rust.

1. Stap 1: de input (doekaart 2, 3, 4)

De kleuters konden enorm veel observeren. Tijdens thema 'politie' en 'verkeer' zorgde ik voor authentieke leersituaties waarbij we het politiekantoor konden bezoeken en de straat konden verkennen. Hier konden de kleuters veel ervaren en kennis opdoen. Bij de input is het beleven dan ook centraal. We hebben daar vooral veel rondgekeken en verwoord wat we zagen. In het politiekantoor werden we rondgeleid en zorgde onze gids voor de input. Toen we de straat verkenden had ik voor zoekkaartjes gezorgd waar de kleuters gericht gingen kijken naar alles wat er te zien was.

De kleuters verkenden de inhoud van de verschillende thema's al belevend; fruit proeven, filmpjes bekijken, muziek beluisteren, prentenboeken lezen, grondstoffen voelen via een blotevoetenpad, ...

Categoriseren gebeurde voornamelijk tijdens de keuzemomenten: opruimen in de juiste doosjes, wat hoort bij elkaar, wat hoort niet bij elkaar...

2. Stap 2: experimenteren/reflecteren (doekaart 5, 6, 7)

Vervolgens gingen we over op het experimenteren. Hiervoor heb ik de bijbehorende observatiekaart gebruikt om bij te kunnen houden wie eerder een denker of een doener is. Tot creatieve plannen komen, was iets dat niet alle kleuters meteen konden. Toen ik in de eerste week mijn vrije techniekhoeke aanbod, viel meteen op welke kleuters doeners waren en welke eerder denkers. De denkers wisten vaak nog niet hoe ze aan de slag konden gaan en vroegen me dan ook wat ze moesten doen. Voor hen was het eerst nog moeilijk om 'out of the box' te denken. Toen ik hen doorverwees naar de ideeënstoel, leek dat te helpen en hun denken meer te richten. Tegen het einde van die eerste week was elke kleuter in de techniekhoeke geweest, waar voornamelijk kosteloos materiaal lag zoals keukenrollen, isomo, satéstokjes, ... Ze konden daar naar hartenlust experimenteren. Die eerste week heb ik dan ook geen impulsen aangeboden. Ik heb wel de probleemstelling: 'hoe kunnen we een val maken voor de boef' eraan gelinkt. Sommige kleuters waren daar duidelijk mee bezig en anderen hadden er gewoon nood aan om te experimenteren en zonder impuls iets te maken.

In de techniek werd ook al snel duidelijk welke kleuters samenwerkten en welke liever alleen aan de slag gingen. Zo was er een team dat altijd en overal samen speelde, maar daardoor elkaar inspireerde om zelfstandig nieuwe dingen te maken. Hun talenten waren vooral het maken van constructies aan de hand van verschillende soorten materialen. Door samen te werken, versterkten zij elkaars creatieve ideeën.

Er waren echter ook kleuters die liever alleen en zelfstandig aan de slag gingen, die het soms zelfs moeilijk vonden om hun plan met iemand te delen omdat ze zelf zo in hun hoofd hadden welke richting ze uit wilden gaan. Ze beschikten duidelijk over de ondernemersvaardigheden en konden moeilijke ruimte maken voor samenwerking.

Ik zag de kleuters erg veel experimenteren met de verschillende materialen in de hoeken. Ze onderzochten de verschillende mogelijkheden, dachten na over wat ze er mee konden doen. Soms waren er kleuters die niet goed wisten wat er van hen verwacht werd en die het moeilijk hadden om zelfstandig aan de slag te gaan. Doorheen de vier weken zijn ze daar erg in gegroeid.

Wat me ook opgevallen is, is dat je ook de juiste materialen moet aanbieden voor de kleuters kunnen experimenteren. Daarom is het belangrijk de hoeken af en toe een nieuwe insteek te geven zodat de kleuters weer kunnen starten met die experimenteerfase, om vervolgens te oefenen.

Zo had ik voor thema 'Jungle' jungledieren in een hoek gelegd met verschillende soorten hekjes en tapijtjes van takken. De kleuters speelden kort met de jungledieren maar hadden te weinig impulsen om het spel te verdiepen waardoor het hoek na enige tijd niet meer werd bezocht. Toen ik de volgende dag geverfde blokken isomo meebracht, waar gaten in zaten die ik

met dikke takken gevuld had, ging er een nieuwe wereld voor bepaalde kleuters open.

De blokken isomo in combinatie met de houten hekjes, zorgden voor zeer goed opgebouwde constructies in de vorm van boomhuizen. Eén bepaalde kleuter bleef experimenteren, zijn

gedrag bijsturen, nieuwe manieren verzinnen. Zo creëerde hij geweldige boomhuizen én inspireerde hij andere kleuters die onmiddellijk mee kwamen spelen om het ook uit te proberen.

Het experimenteren gaat als vanzelf over in het maken van besluiten. Nadat kleuters

gedurende lange of korte tijd in de hoeken geëxperimenteerd hadden, gingen ze al gauw over naar het maken van besluiten.

Zo heb ik in de beeldhoek een nieuwe techniek geïntroduceerd: het verven met ecoline. Nadat de kleuters geëxperimenteerd hadden met de inkt, de verschillende kleuren en de verschillende penselen, gingen ze over tot een besluit. Ze besloten zelf om patronen te maken met rechte lijnen. Stap voor stap zetten ze nieuwe lijnen op het papier tot hun werkje af was. Dit hebben ze helemaal zelf bedacht. Ik had enkel de technieken en de materialen aangeboden.

Het evalueren gebeurde vaak vanzelf. Nadat de kleuters geëxperimenteerd hadden, gingen ze zichzelf bijsturen. Dat was ook telkens het geval bij het maken van de boomhuizen. Iedere keer een boomhuis af was, werd het afgebroken en op een andere manier gemaakt. De vorige manier werd dus steeds geanalyseerd en geëvalueerd, zodat het volgende boomhuis anders zou worden.

De fase “uitstappen” was nog moeilijk in de kleuterklas. Aan de hand van de methode van Meichenbaum heb ik hier verder op ingezet.

De zelfinstructiemethode van Meichenbaum zorgt ervoor dat kleuters zelfstandig aan de slag kunnen gaan. De beertjes stimuleren de werkhouding van kleuters, door de verschillende stappen te volgen (<https://www.klasse.be/5579/stappenplan-zelfstandig-leren/>, 2015)

<p>Stap 1</p>	<p>Probleem analyseren</p>	 <p>klasse ouders</p> <p>Stap 1</p> <p>Wat moet ik precies doen, kennen, kunnen? Wat verwacht de juf, leraar, ouder?</p> <p>www.klasse.be/ouders</p>
<p>Stap 2</p>	<p>Oplossingsstrategie zoeken</p>	 <p>klasse ouders</p> <p>Stap 2</p> <p>Hoe ga ik dat aanpakken? Wat doe ik eerst? Wat dan? Hoeveel tijd heb ik nodig? Wat staat er op mijn planning? Hoeveel tijd heb ik?</p> <p>www.klasse.be/ouders</p>
<p>Stap 3</p>	<p>Vooropgesteld uitvoeren</p> <p>werkplan</p>	 <p>klasse ouders</p> <p>Stap 3</p> <p>Ben ik goed bezig? Of begin ik ergens anders? Zoek ik eerst iets op van de vorige les? Neem ik even pauze?</p> <p>www.klasse.be/ouders</p>

<p>Stap 4</p>	<p>Evaluatie</p>	
---------------	------------------	--

Die werkhouding is ook van belang bij het uitwerken van projecten die de kleuters vanuit hun eigen creativiteit hebben opgestart.

Toch was het voor de kleuters moeilijk om hun spel stop te zetten en even te kijken naar wat ze gedaan hadden. Vaak maakten ze iets af en gingen dan naar een andere hoek, ofwel stopten ze voor het af was en gingen dan naar een andere hoek.

3. Stap 3: richten naar een einddoel (doekaart 8, 9)

Het einddoel heb ik zichtbaar gemaakt door zelf te tekenen. Bij thema 'Jungle' heb ik een probleemstelling aangeboden waar bij de kleuters iets moesten maken waar Mowgli vanboven af naar Shere Khan kon kijken en waar hij veilig moest zijn. Die criteria heb ik in de kring getekend terwijl ik samen met hen de betekenis afsprak. Zo wisten ze duidelijk en visueel wat er van hen verwacht werd tijdens de techniekles. Verder moesten ze in groep op zoek gaan naar manieren om hun plan aan die criteria te verbinden. Hun eigen ontwerp moesten ze in groep op papier zetten zodat ze iets hadden om op terug te vallen.

Voor de 4-jarigen is de omzetting van een tekening naar een plan in de praktijk erg moeilijk. Ze begrijpen dit dan ook nog niet volledig. Omdat ik een graadklas heb, kan ik die verschillen als sterktes gebruiken. Ik heb de groepen dan ook heterogeen ingedeeld zodat de oudste kleuters de jongsten verder konden begeleiden waar nodig.

4. Stap 4: afsluiting of presentatie (doekaart 10)

Ik sloot de techniekles af door de kleuters in de kring te laten verzamelen en handklapspelletje met ze te doen waardoor ze meteen enthousiast meedoen en vervolgens tot rust komen, klaar om naar elkaars werk te kijken.

5. Stap 5: laatste reflectiemoment (of evaluatie) (doekaart 11)

Toen onze techniekles afgerond was en ik uiterst tevreden de zeer verschillende resultaten zag, was het tijd voor een presentatie van onze projecten. Hier hadden de kleuters de kans om te vertellen hoe ze hun project hadden aangepakt en waarom. Op die manier ontstaat er een open kijk bij de kleuters. Het horen van de verschillende visies doet hen verder nadenken en inspireert hen.

- Observatiekaart

De observatiekaart van het onderdeel “experimenteren/reflecteren” vergt een aanpassing in het observeren. We zijn gewoon om kleuters te observeren op gebied van motoriek, taalgebruik, ... Het observeren van creativiteit vergt een totaal andere kijk op het kind, wat we net ook willen. Deze observatiekaart is de ideale manier om leerkrachten bewust te maken van de creatieve processen die zich in de klas afspelen.

Desondanks was het voor mij toch een aanpassing om dit instrument te gebruiken en heb ik nog meer tijd en oefening nodig om het te leren beheersen. Er zijn bepaalde aspecten zoals ‘uitstappen’ die ik moeilijk waar te nemen vind.

- Reflecteren, verwoorden, kritische zin: de ideeënstoel

De ideeënstoel was het eerste onderdeel dat ik in de praktijk toegepast had omdat het een

eerste aanzet was om de kleuters te laten kennis maken met het nadenken over ideeën. Ik had hiervoor een ideeënhoek ingericht met enkel een prent, die een mannetje met een lampje toonde, en een kikkerkussen. Aanvankelijk was het voor de kleuters vreemd om op de – in hun woorden – denkstoel te gaan zitten. Ze vonden de kikker grappig en deden wat

lacherig wanneer ik hen stimuleerde om gebruik te maken van de stoel. Toch veranderde dit erg snel en was er na verloop niemand weg te slaan bij de stoel. Ook tijdens de kringmomenten wilden de kleuters erg graag op de ideeënstoel zitten. Verder had de stoel niks concreet om de ideeën die de kleuters hadden, vast te leggen. Daarom heb ik, na een gesprek met mijn pedagoge, een ideeëndoos met een stift naast de ideeënstoel gelegd zodat het voor de kleuters ook meteen duidelijker was wat ze precies deden. Op het einde van de dag opende ik de ideeëndoos en haalde ik er enkele ideeën uit. Zo konden de kleuters iets over hun idee vertellen én elkaar inspireren. De ideeën, die eerst bij enkele kleuters startten, bleven vloeien, tot iedere kleuter elke dag wel een paar nieuwe ideeën gaf, of ze nu op papier getekend werden of niet. Zelfs de kleuters die wat onzeker waren in de kring konden me een nieuw idee geven. De ideeëndoos was een onderdeel van onze routine geworden en op het einde van de dag kwamen de kleuters zelf met de doos naar me toe. Ze waren dan ook zeer geboeid om naar elkaars ideeën te luisteren.

Soms gebeurde het wel eens dat er een idee uit de doos gehaald werd, waarvan niemand meer wist wie het getekend had. De vraag 'hoe kunnen we een val maken voor boef?' bleef wekenlang in de klas leven waardoor vele ideeën uit de doos daaraan verbonden waren. Daardoor vroeg ik me af of de kleuters de doos linkten aan die probleemstelling die ik in mijn eerste stageweek gecreëerd had. Toch waren er enkele kleuters die naar het einde toe ideeën getekend hadden die niets met dat onderwerp te maken hadden, wat zeer positief was.

- Reflecteren met kleuters

Deel 2: verwoorden, kritische zin en reflectie, bevat ook doekarten die ik niet gebruikt heb. Wel heb ik me gebaseerd op de achterliggende visie. Daarom heb ik erg veel met de kleuters gereflecteerd, niet alleen op wat zijzelf ontworpen hadden, maar ook op het activiteitsaanbod in de hoeken. Om de creativiteit te stimuleren is het erg belangrijk om je hoeken op een goede manier te verrijken, waardoor iedereen gemotiveerd aan de slag kan gaan (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016). Daarom heb ik de kleuters vaak gevraagd wat ze leuk vonden, wat ze niet leuk vonden en vooral: waarom. Zo verwoorden ze hun eigen ideeën waardoor ze daar opnieuw bij stilstaan en zo inspireren ze ook de andere kleuters.

Ze leren verwoorden wat ze dan wel nodig hebben en waarom dat zo is.

- Probleemstellingen creëren

Het aanbrengen van probleemstellingen was niet iets dat ik noodzakelijk zelf altijd moest doen. Soms ontstonden er vanzelf problemen in de klas. Ik was met de kleuters een cadeau voor Moederdag aan het maken. Elke kleuter had een confituurpotje. Natuurlijk was één van de deksels op een verkeerde manier op het potje geplaatst waardoor het er niet meer af gingen. De kleuters zagen het probleem, namen het heft in eigen handen en openden de pot door het deksel langs de tafelrand te laten gaan. Mét resultaat.

Als juf kan je natuurlijk ook problemen creëren door in te spelen op wat de kleuters zeggen en dat in vraag te stellen: Is dat wel zo? Waarom? Wat moeten we dan doen? Voorgaande vragen zijn ook leervragen die creativiteit stimuleren.

3.10 Methode creatief denken

Methode creatief denken is een bundel die ontwikkeld is door Djapo. Djapo beschrijft zichzelf als volgt (vzw, 2016):

“Djapo is een educatieve organisatie die kinderen keuzes wil leren maken voor een duurzamere wereld en combineert vaardigheden als filosoferen, creatief denken, systeemdenken en actiegericht werken met duurzaamheidsthema’s zoals water, klimaat, handel en afval. Kinderen werken zo mee aan hun recht op een fijn leven op een gezonde planeet.”

Deze visie sluit erg aan bij Ken Robinson. Onze huidige maatschappij heeft nood aan creatieve mensen. (vzw, 2016) (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013)

3.10.1 Wat is creatief denken volgens Djapo

Creatief denken is het bedenken van nieuwe ideeën waarbij je twee elementen gaat samenbrengen volgens een nieuw verband. Een oordeel over iemands creativiteit is niet relevant omdat de ideeën voor de ene personen nieuwer lijken dan voor de ander. (vzw, 2016) Djapo’s visie sluit erg aan bij die van De tas van. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>) Deze methode maakt gebruik van denkinstrumenten, te vergelijken met de doekaarten van De tas van. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

3.10.2 Creatief denken in de samenleving

Zoals Sir Ken Robinson aanhaalt is creativiteit ook een probleem van de toekomst. Doordat men onvoldoende leert om creatief te zijn, is men onvoldoende voorbereid op de toekomst.

De maatschappij evolueert voortdurend en heeft daarom nood aan creatieve mensen. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) Er is nood aan mensen die verschillende soorten problemen kunnen oplossen. Die problemen kunnen gaan over het verbeteren van systemen, verandering, ... (vzw, 2016) (Weterings, 2012) De soorten probleemstellingen en onderdelen kunnen erg verschillen en hebben zeker niet enkel betrekking op de maatschappij.

Creatief denken en waarden gaan hand in hand. (vzw, 2016) Sir Ken Robinson zegt zelf: *“creativiteit is het bedenken van originele ideeën die waarde hebben”*. (https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?language=nl, sd)

3.10.3 Creatief denken in het onderwijs

In het onderwijs is het belangrijk dat we ruimte laten voor de kinderen om na te denken over onderwerpen, aan de hand van de verschillende denkinstrumenten, waarbij ze zelf op zoek moeten gaan naar nieuwe kennis. Het gaat hier om leeropdrachten die ervoor zorgen dat de kinderen de denkvaardigheden leren beheersen zodat ze geautomatiseerd worden.

Het is erg belangrijk om te reflecteren op de gebruikte denkinstrumenten om transfer – het toepassen van opgedane kennis en vaardigheden binnen andere context - mogelijk te maken. (vzw, 2016)

De leerkracht heeft een belangrijke houding als begeleider. Er zijn verschillende elementen waarmee rekening gehouden moet worden:

3.10.3.1 Creatief denken ≠ chaos

Ook binnen het stimuleren van creativiteit is er ruimte voor organisatie en structuur. Dat is noodzakelijk voor het stimuleren ervan. (vzw, 2016)

3.10.3.2 Denkproces afbakenen ≠ denkprocessen inhoudelijk sturen

Het is belangrijk om het denkproces af te bakenen door middel van gerichte opdrachten. Het denken zelf is aan de kinderen en moet je proberen los te laten. (vzw, 2016)

3.10.3.3 Reflecteer met de kinderen

Denkinstrumenten loskoppelen van de inhoud van het probleem is nodig. Dit kan je doen aan de hand van vragen waarmee de kinderen gericht kunnen reflecteren. (vzw, 2016)

3.10.3.4 Do it yourself

Het is belangrijk om als leerkracht ook te ervaren wat het is om creatief te denken aan de hand van de denkinstrumenten. (vzw, 2016)

3.10.3.5 Deel je ideeën. Ideeën zijn van iedereen!

Imiteren is een belangrijke vorm van leren. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016)

3.10.3.6 Brainstormen is maar mogelijk als je je aan enkele fundamentele regels houdt

De regels volgens *Djapo* (vzw, 2016):

- Alle ideeën zijn goed.
- Deel nooit je mening.
- Geef zoveel mogelijk ideeën,.
- Denk niet aan de praktische kant.
- Schrijf alle ideeën op.

3.10.3.7 Vraag door!

Door door te vragen, toon je interesse voor het kind waardoor het zich ook veilig voelt om verder te spreken en zijn creativiteit gestimuleerd wordt. (vzw, 2016)

3.10.3.8 Geef kinderen voldoende tijd

Men heeft tijd nodig om tot creatief denken te komen. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016)

3.10.3.9 Luister actief met open houding

Vat kort samen wat het kind zei, knik, ... en vertel hen vooral dat meerdere antwoorden mogelijk zijn bij het op zoek gaan naar oplossingen. (vzw, 2016)

3.10.3.10 Geef gerichte feedback zonder applaus

Door steeds positieve feedback te geven, maar je kinderen afhankelijk van jouw feedback. Dit is niet bevorderend voor het creatieve denken. Het is belangrijk dat kleuters manieren zoeken om hun oplossingen te verbeteren aan de hand van bouwstenen. Je kan positieve feedback op een goede manier gebruiken door concreet te benoemen wat je goed vindt,

zodat kinderen bouwstenen krijgen om verder te gaan. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016)

3.10.3.11 Maak interactie mogelijk

Het is belangrijk dat de kinderen elkaar inspireren en door elkaar geïnspireerd worden tijdens het op zoek gaan naar ideeën. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016)

3.10.3.12 Voorzie diverse inspiratiebronnen

Het betekenisveld van kinderen vergroot door een uitgebreid aanbod aan inspiratiebronnen. Hierdoor ontstaan er meer verschillende ideeën, oplossingen, ... (vzw, 2016) (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013).

3.10.3.13 Creativiteit is een proces

Zoals eerder beschreven is het nodig om procesgericht te werken in tegenstelling tot productgericht. Men doorgaat het proces van imiteren, observeren, originaliteit en creatie, zoals ook De Tas van... het beschrijft (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016).

3.10.3.14 En tenslotte: denk erom dat creativiteit een zaak is van het kind als individu

Zoals in het proces van creativiteit beschreven, gaat creativiteit over bisociaties die nieuw zijn voor degene die de twee elementen tot een nieuw element samenvoegt (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016).

3.10.4 Waar vind je problemen – geschikt lesmateriaal

Problemen kan je op verschillende manieren creëren. Je kan ze terugvinden in kranten tijdschriften of in het dagelijkse leven. Je kan ze zelf aanbieden door vormgeving te stimuleren waarbij kinderen voorwerpen opnieuw uitvinden. Als laatste zijn er nog functionele problemen die je met de kleuters kan aanpakken door ze criteria te geven. (vzw, 2016)

3.10.5 Methode creatief denken: stappenplan

- Stap 1: Bepaal je lesdoel

- Stap 2: Bedenk werkvormen
Hier staat het kiezen van denkinstrumenten centraal.
- Stap 3: Formuleer reflectievragen

In bijlage 5.4 vindt u Djapo's lesontwerper creatief denken; waar de stappen grondig uitgelegd worden.

3.10.6 De vier denkvaardigheden

3.10.6.1 Onderzoekend denken

Onderzoekend denken heeft als doel je kennis te verruimen en je aantal ervaringen te vergroten in functie van het verbinden van twee elementen tot een nieuw geheel. (vzw, 2016)

We kunnen spreken van ervaringsgericht onderwijs.

Wat je ziet, verandert je zicht daarop, waardoor er een verandering in je emoties en je gedrag gaat optreden. Het verruimen van je blik zorgt ervoor dat je betekenisveld over iets groeit, wat vervolgens geuit kan worden in creativiteit. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016)

Het onderzoekend denken gebeurt aan de hand van volgende denkinstrumenten. (vzw, 2016)

- Zintuigen gebruiken
- Oordeel uitstellen

Hierbij is het belangrijk om ook ideeën die niet waar of realistisch lijken, een kans te geven. Het gaat dus om het afstappen van het oordelen volgens juist of fout; waar of niet waar. (Robinson, Buiten de lijntjes, 2013) (vzw, 2016)

- Zich laten inspireren door ideeën van anderen
- Alternatieve mogelijkheden zoeken

Dit kan in verschillende vormen gebeuren; waarnemingen, manieren van handelen, oplossingen, benaderingen, verklaringen, manieren van vormgeving. (vzw, 2016)

- Vragen stellen

Hierbij is het belangrijk dat er openheid is ten opzichte van de antwoorden; kinderen leren begrijpen dat er meerdere antwoorden mogelijk zijn. (vzw, 2016) Het is echter belangrijk via dit denkinstrument de kinderen te leren om zelf vragen te stellen. Dit is niet gemakkelijk en vraagt tijd. (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) (vzw, 2016)

- Oorzaken en gevolgen onderzoeken

Een belangrijk aspect van het nadenken over gevolgen is het verbeelden. Nadenken over een gevolg is in feite nadenken over iets dat in de toekomst zal gebeuren en vergt dan ook van het kind dat het zich dat kan verbeelden. (vzw, 2016)

- Andere perspectieven onderzoeken
- Onderdelen en gehelen onderzoeken

3.10.6.2 Gericht denken

Dit denken is erop gericht om zo goed mogelijk een doel voorop te stellen. Zo weet je welke richting je uit wil. (vzw, 2016) Omdat het zo belangrijk is dat ideeën waarde hebben, werkt men via het gericht denken doelgericht.

Het gericht denken gebeurt aan de hand van volgende denkinstrumenten. (vzw, 2016)

- Globaal eindresultaat omschrijven

Het globale omschrijven zorgt ervoor dat je ideeën bedenkt die tegemoet komen aan het vooropgestelde probleem. (vzw, 2016) Er zijn twee elementen die belangrijk zijn om over na te denken; onderwerp einddoel. Je hoeft nog niet vast te leggen hoe je tot je einddoel komt. Dit bevordert de creativiteit in plaats van die te doden. Het proces, dat enorm belangrijk is, kunnen we inhoudelijk rijker maken door criteria toe te voegen. (vzw, 2016)

- Criteria voor het eindresultaat opstellen
- Focus bepalen

3.10.6.3 Kritisch denken

Het kritische aspect gebruik je om je ideeën te verbeteren; in functie van het breder denken. (vzw, 2016)

Het gericht denken gebeurt aan de hand van volgende denkinstrumenten. (vzw, 2016)

- Omstandigheden onderzoeken

Hierbij kan de je de waarheden aftoetsen, niet in functie van juist/fout-antwoorden, maar in functie van keuzemogelijkheden. Je kan kijken of de waarheid overal klopt en in functie daarvan je idee verder onderzoeken. (vzw, 2016)

- Feedback geven en krijgen

Feedback geven en krijgen gebeurt aan de hand van een positieve blik, een negatieve blik en een verbeter-blik. Door het gebruiken van deze drie blikken, verruim je je blik op een idee. (vzw, 2016)

- Aannames in vraag stellen

3.10.6.4 Flexibel denken

Het flexibel denken zorgt ervoor dat we nieuwe denkpatronen kunnen vormen die vervolgens deel gaan uitmaken van onze manier van denken. (vzw, 2016) Dit in functie van het komen tot nieuwe ideeën in plaats van de gewoonlijke.

Het flexibel denken gebeurt aan de hand van volgende denkinstrumenten. (vzw, 2016)

- Associaties maken

Associaties maken zijn een onderdeel van de Tas van... en komen dus in beide methodes aan bod met als functie het krijgen van nieuwe ideeën te stimuleren. (vzw, 2016) (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013) Associaties en provocaties leiden tot bisociaties. (<http://www.veerman.be/visie.php>, sd)

- Provocaties gebruiken

Volgens *Djapo* zijn provocaties (vzw, 2016): “Provocaties pas je toe door ze te verbinden aan het onderwerp van je denkwerk.”

Door provocaties te gebruiken stap je van je gewoonlijke ideeën af en kom je tot nieuwe ideeën. Provocaties kunnen we op verschillende manieren gebruiken.

1. Een willekeurig element.
2. Een ‘onzinnige’ opmerking.
3. Een omkering: verander een deel van je einddoel.
4. Een ontsnapping: vergeet een eigenschap van je denkonderwerp.
5. Een utopische wens: stel hoge verwachtingen ten opzichte van je eindresultaat.
6. Een fantasie-element.

- Concepten gebruiken

Om dit toe te passen is het belangrijk je op de waarde van concepten te focussen. Je bespreekt de waarde en voegt nieuwe ideeën toe doe ook aan die waarde voldoen. (vzw, 2016) Dit komt het meest overeen met *Sir Ken Robinsons* uitspraak (https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?language=nl, sd): *“creativiteit is het bedenken van originele ideeën die waarde hebben”*.

- Deelthema's gebruiken

Het werken met deelthema's is het tegenovergestelde van het zien van slechts één mogelijkheid. Door een onderwerp onder te verdelen in delen, kan je ze nadien op een andere manier weer samenvoegen. (vzw, 2016)

3.11 Conclusie

De methode “Creatief denken” van *Djapo* zet erg in op de vier denkvaardigheden. De denkvaardigheden passen we wel eens toe zonder daarbij stil te staan. Maar doordat we daar concreet op in gaan zetten, maken we van die denkvaardigheden een gewoonte.

De denkinstrumenten kan je gemakkelijk bij verschillende activiteiten betrekken. Het vergt een kleine aanpassing bij het voorbereiden. Je moet op voorhand geschikte denkinstrumenten kiezen. De nadruk ligt dan ook bij die denkinstrumenten en je doelen. Vanaf daar kan je activiteiten opbouwen.

Doordat je ook bewust over denkinstrumenten moet nadenken, wordt er ook van jou als leerkracht meer verwacht. Maar doordat je deze manier van werken steeds opnieuw toepast, wordt dit een gewoonte, iets waar je op den duur niet meer over hoeft na te denken.

3.12 Resultaten van de praktijk

- Activiteitenfiches geïnspireerd door de methode

Na het boek bestudeerd te hebben, heb ik me gebaseerd op de verschillende lesactiviteiten. Ik heb de gebruikte denkinstrumenten aan mijn activiteiten gekoppeld voor het thema “Jungle.”

1. Onderzoekend denken

Ik heb drie van mijn activiteiten gekoppeld aan het onderzoekend denken. Deze waren:

- MV Drama Jabbertalk

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: “Dag brave koning” waarvoor gebruik werd gemaakt van het denkinstrument “zintuigen gebruiken”.

De les startte met het bespreken van verschillende dieren. “Hoe zouden de dieren onderling met elkaar communiceren? Kan je zien hoe een dier zich voelt?” Vervolgens begon ik in jabbertalk te spreken. Ik toonde de prenten van de vier basisgevoelens: blij, boos, verdrietig, bang. De kleuters benoemden de prenten. Nadien sprak ik jabbertalk aan de hand van een gevoel en de kleuters moesten verwoorden welk gevoel dat was.

Toen begonnen we jabbertalk te spreken volgens de vier afbeeldingen. Ik liet de kleuters beurt om beurt naar voren komen, een gevoel kiezen en dat uitbeelden. De andere kleuters benoemden dat gevoel.

De kleuters waren laaiend enthousiast over deze activiteit. In de eerste plaats vonden ze het geweldig om een gekke taal als jabbertalk te mogen spreken. Daarnaast vonden ze het ook gewoon leuk om even in de spotlight te staan.

Deze activiteit stimuleert niet alleen het gebruik van de zintuigen, ook leren kleuters met zelfvertrouwen voor een klas staan. Dit is natuurlijk erg belangrijk aangezien een stevige emotionele basis een fundament voor het ontwikkelen van ondernemingszin (en dus

creativiteit) is (Es, 2002-2003). De kleuters die niet voor de klas durfden, liet ik in een groepje een situatie uitbeelden. Dit werkte erg goed. De kleuters konden over het algemeen de gevoelens goed herkennen bij de verschillende kleuters en durfden zichzelf helemaal te geven tijdens het uitbeelden ervan.

- Wetenschap en techniek: De ontdekhoek

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: “Geprikkeld, verwonderd, ontdekt” waarvoor gebruik werk gemaakt van het denkinstrument “Oordeel uitstellen”.

Ik heb enkele ontdekhoeken samengesteld zoals een manipulatiebak met houtschilfers, schopjes, pincetten, plastic dieren, ... een ontdektafel met wol, bloemetjes, wasknijpers, ...

Toen ik tijdens het keuzemoment de nieuwe hoeken aanbracht, werden er ideeën over die hoeken gevormd.

In de ontdekhoeken konden de kleuters verschillende mogelijkheden ontdekken en dingen uitproberen. Ik gaf dan ook niet meteen impulsen maar liet hen zelf experimenteren en kennis opdoen. Zo begonnen enkele kleuters in de ontdektafel kronen te maken. Ik heb hierop ingespeeld door een extra opdrachtkaart toe te voegen die aansloot bij het maken van kronen. Vanuit het boek “Aanpakfactor 1: een rijke leeromgeving” wordt er verteld

dat het belangrijk is op interesses van de kleuters in te spelen om zo het welbevinden, ondernemingszin en talentontwikkeling te bevorderen (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016), wat de creativiteit verder stimuleert.

Tijdens het meespelen in de hoeken kon ik vragen stellen zoals: wat heb je gedaan, hoe heb je dat gedaan, ... zodat de kleuters tijdens het verwoorden konden vaststellen of dit was wat ze op voorhand over de hoek gedacht hadden.

- Wetenschap en techniek: Fruitsatés maken

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: “De grote zintuigenkietel” waarvoor gebruik werd gemaakt van het denkinstrument “zintuigen gebruiken”.

Ik toonde drie fruitsoorten; meloen, mango en banaan, in hun volledige vorm. Vervolgens blinddoekte ik hen per drie en liet ze om beurten een stukje proeven. Soms liet ik de drie kleuters hetzelfde proeven, soms niet zodat ze niet gewoon elkaar zouden herhalen. Ze moesten gedetailleerd beschrijven wat ze proefden; zout, zoet, slijmerig, zacht, ...

Nadat de blinddoek weggenomen werd, moesten ze het juiste fruit aanduiden.

De oudste kleuters konden de eigenschappen van het fruit goed verwoorden. Voor de vierjarigen was dit wat moeilijker. Doordat ik maar drie fruitsoorten gebruikt had, werden er vaak details verwoord waardoor de jongsten van de oudsten konden leren. Tijdens het maken van de fruitsatés werd er nog dieper op de fruitsoorten ingespeeld. Ze konden nog eens proeven en ontdekten meer eigenschappen door ermee aan de slag te gaan.

Op die manier werd hun betekenisveld vergroot.

2. Gericht denken

- Wetenschap en techniek: Techniekles

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: “Zo en niet anders” waarvoor gebruik werd gemaakt van het denkinstrument “Criteria voor het eindresultaat opstellen”.

Vanuit het verhaal “Jungle Book” heb ik de kleuters voorafgaand aan een techniekles een opdracht gegeven; ik wilde dat ze iets zouden maken waardoor Mowgli Shere Khan zou zien aankomen. Na bespreking met de kleuters kwamen we tot het besluit dat het iets moest zijn dat hoog was en waar Mowgli veilig zou zijn.

Vervolgens werden de kleuters in groepen verdeeld en kregen ze een rolketting (organisator, verslaggever, materiaalmeester) volgens de methode van CLIM, een methode die ervoor zorgt dat het groepswork vlot en gericht verloopt (Paelman, 2006)

De criteria had ik getekend zodat de kleuters daar steeds zicht op hadden. De kleuters hadden een uur nodig om hun project af te maken. Ze konden hiervoor allerlei kosteloos materiaal gebruiken. Verder heb ik niets gestuurd; de kleuters ontworpen op papier en bedachten alles zelf.

Toen iedereen zijn project afgerond had, besproken we de verschillende eindresultaten aan de hand van de criteria. Elk groepje had zijn eigen eindwerk gemaakt, totaal verschillend van de anderen en rekening houdend met de twee criteria.

De resultaten:

Groep			1:				boomhut
Groep	2:	huisje	dat	onzichtbaar	kon		worden
Groep			3:				tunnel
Groep 4:	hoge boom						

Ik had reeds eerder een techniekles met de kleuters gedaan en heb ondervonden dat deze manier van werken een bron van creativiteit creëert. Kleuters moeten in groep op hun eigen manier een project uitwerken. Hiervoor moeten ze samen een plan bedenken, de kennis die ze hebben gebruiken om tot iets nieuws te komen en vooral samenwerken in plaats van altijd individueel aan de slag te gaan (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/detas-van>, 2013).

- Wetenschap en techniek: Constructiehoek

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: "Ontevreden klant" waarvoor gebruik werd gemaakt van het denkinstrument "Globaal eindresultaat omschrijven".

In de constructiehoek lagen materialen zoals boomstammen, takken, schijfjes hout, ... Ik had er twee kruiwagens neergezet waar de materialen inzaten. Vervolgens heb ik een fotoboekje neergelegd

(www.steunpuntgok.be/downloads/goktip_fotoboekjes_kiezen.pdf, sd) met inspiratiefoto's, opdrachtkaarten, ... die de ondernemingszin stimuleren (Es, 2002-2003). Verder had ik geen impulsen aangeboden, maar heb ik vooral geobserveerd wat de kleuters zelf deden.

Al snel gingen er kleuters in de hoek. Er was een kleuter die zelf niet goed wist wat ze kon maken. Kort daarop ontstonden er groepswerken waardoor iedereen actief aan de slag ging. Er werden vliegtuigen gemaakt, huisjes, ... Wat me opviel was dat de kleuters het moeilijk vonden bij hun idee te blijven. Ze hadden een idee, voerden hun plan uit, braken het af en gingen met een ander idee aan de slag. Natuurlijk heb ik deze methode niet lang uitgetest. Ik denk dat dit wel effectief kan werken als je het vaker doet en er steeds op blijft inzetten. De kleuters konden wel elke keer gericht vertellen wat ze gingen maken en hoe ze dat zouden doen.

Om hen te stimuleren nog planmatiger aan de slag te gaan heb ik de methode van Meichenbaum gebruikt. In het Themanummer rond

ondernemingszin wordt er naar deze methode verwezen, in functie van het stimuleren van ondernemingszin (Es, 2002-2003).

Door deze methode toe te passen, gingen de kleuters gericht kijken naar alles wat ze aan het doen waren en nog moesten doen, hoe ze het gingen doen...

3. Kritisch denken

- Wetenschap en techniek: Blotevoeten-pad

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: "Serieus onderzoek" waarvoor gebruik werd gemaakt van het denkinstrument "Omstandigheden onderzoeken".

Ik heb een blotevoeten-pad voor de kleuters gemaakt. Daar hebben we besproken hoe we dat blotevoeten-pad konden afleggen, of het leuk is op onze blote voeten, of het anders voelt... Ze moesten daarvoor kritisch nadenken; is het hetzelfde wanneer we onze voeten of onze handen gebruiken? Waar lopen we normaal gezien op blote voeten?

Vervolgens legden de kleuters het pad af en besproken de verschillende ervaringen aan de hand van hun zintuigen.

- Sociale vaardigheden: reflectiemoment

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: “Feedback volgens de regels” waarvoor gebruik werd gemaakt van het denkinstrument “Feedback geven en krijgen”.

De kleuters reflecteerden op het einde van de week over de hoeken. Ze reflecteerden door hun duim omhoog of omlaag te doen. Vervolgens verwoordden ze waarom dat zo was. Zo kreeg ik een beter oog op hun interesses en leerden zij reflecteren en feedback geven.

Sommige kleuters vonden het erg moeilijk om hun antwoorden te verantwoorden en zelfs te zeggen welke hoeken ze leuk of niet leuk vonden. Dit was te moeilijk voor bepaalde kleuters en daarom hielp ik hen om hun antwoord te verwoorden. Ook vonden sommige kleuters het gewoon eng om voor de grote groep te spreken, daarom besprak ik dit op andere momenten.

4. Flexibel denken

- Nederlands: Verteltafel

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: “Zak vol ideeën” waarvoor gebruik werd gemaakt van het denkinstrument “Provocaties gebruiken”.

Ik heb een vertelkoffertje meegebracht. De kleuters mochten vertellen van wie zij dachten dat het was en wat er in zou kunnen zitten. Vervolgens haalde ik er voorwerpen uit zoals een rood broekje, een bananenschil, ... Het bleek de koffer van Mowgli te zijn. In tegenstelling tot de activiteit van de methode heb ik materialen gebruikt die wel betrekking hadden op het verhaal omdat ik het verhaal die dag niet zelf verteld had. Ik haalde de objecten eruit en liet de kleuters verwoorden. Vervolgens mochten zij zelf met de objecten een verhaal vertellen. Ik gaf één kleuter een object en een tweede een ander. Ze mochten zelf vertellen of ze nog een object nodig hadden en verzonnen op die manier een verhaal tot ik zei dat ze hun objecten aan de volgende mochten geven.

De kleuters vonden dit erg leuk en waren zeer geboeid. Ook vond ik dat er erg veel ideeën naar boven kwamen. Alle kleuters deden enthousiast mee op één kindje na dat het niet zo

leuk vindt om in groep te spreken. Om ervoor te zorgen dat alle kleuters toch deelnemen, kan je hem of haar iets over het verhaal laten tekenen. Het steeds toevoegen van nieuwe elementen zorgde er wel voor dat de kleuters hun verhaal daar steeds aan moesten aanpassen. Daarnaast moesten ze ook op elkaars ideeën verder gaan en die integreren binnen hun eigen verhaal.

- Nederlands: Kom op, verhaal! De verhalenmethode

Hiervoor heb ik me gebaseerd op de volgende activiteit: “Associëren, je leven lang, je lange leven” waarvoor gebruik werd gemaakt van het denkinstrument “Associaties maken”.

Voor deze activiteit heb ik me ook gebaseerd op de verhalenmethode: “Kom op verhaal” van Karel Moons, die tevens de auteur is van “De tas van...”. Deze methode stimuleert de creativiteitsontwikkeling en kan binnen elk thema gebruikt worden (Moons, Kom op verhaal! De verhalenmethode, 2007).

Ik startte met het tonen van één prent. De kleuters mochten zelf vertellen waar de prent over ging, wat er gebeurde, ... Vervolgens mochten de kleuters voor één van de ideeën stemmen en toonde ik de volgende prent. Na enkele prenten getoond te hebben, nam ik een leeg blad. Nu was het aan de kleuters om het verhaal te verzinnen. Nadat het volgende idee gekozen was, moesten ze hun ogen sluiten en over de volgende vraag nadenken, terwijl ik het idee tekende.

Deze activiteit heb ik in het begin van de stageperiode uitgevoerd. Het creatieve projectwerk was nog volop in bloei en zo was dat ook voor de meeste kleuters. Ik merkte dat het verzinnen van ideeën moeilijk was, het was moeilijk voor hen om af te wijken van het stereotype. Daarom heb ik vaak de stuurkaart gebruikt die hen aangaf dat ze meer fantasie moesten gebruiken. Dat deden ze waardoor het verhaal uitgroeide tot een gek en grappig verhaal.

3.13 Deelvraag 2

- Deelvraag 2: Hoe kan ik er als leerkracht voor zorgen dat de oudste kleuters (binnen een graad klas) hun talenten en interesses ten volle ontwikkelen opdat zij daarbinnen creatief, innoverend en ondernemend aan de slag kunnen gaan?

3.14 Literatuurstudie

Zoals eerder aangehaald, wordt hier voornamelijk onderzoek gedaan naar talenten en ondernemingszin, door raadpleging van verscheidene bronnen.

3.15 Els Herbots: interview

Els Herbots is een expert op gebied van talenten. Haar visie gelinkt kan worden aan die van Sir Ken Robinson door een belangrijk gemeenschappelijk kenmerk: het aandringen op de ontwikkeling van talenten (Herbots, 2017).

Els Herbots heeft in samenwerking met CEGO, basisschool De Proeftuin en de stad Aarschot het talentenportfolio ontworpen. Dit portfolio kunnen kinderen aanvullen met hun talenten; foto's, bandopnames, dingen die ze gemaakt hebben, ...

De talentenportfolio is voortgekomen uit de talentenarchipel. Dit heeft als doel om onderwijskansen te stimuleren.

De talentenarchipel is ontstaan vanuit de nood aan het sensibiliseren van leerkrachten ten opzichte van kansarmoede.

De talentenarchipel zorgt er dan ook voor dat kinderen breed kunnen ontwikkelen, dat ze hun talenten kunnen ontdekken en kunnen verdiepen. De talentenarchipel doet je nadenken over een belangrijke vraag over het aanbod in de klas: zijn alle eilanden aanwezig?

Daarom is het belangrijk het aanbod in de klas te screenen. Vervolgens bespreek je met de kinderen wat ze graag doen. Daarbij benoem je de eilandjes ook. Het boek "Inspiratiebubbels" biedt daarmee meer tips voor het basisonderwijs.

Op kleuterniveau is er echter ook een variatie op het talentenportfolio. Die variatie heet het Knapzakje waar kleuters ook documentatie, materialen, ... in verband met hun talenten in kunnen doen. Je kan het kindje van de week het Knapzakje meegeven. Diegene kan dingen meebrengen van thuis waar hij graag iets over wil vertellen, hij kan iets over zichzelf vertellen, iets positief over een ander vertellen, ...

Zelf vindt mevrouw Herbots dat er te weinig op talenten ingespeeld wordt en dat er meer aandacht aan gegeven moet worden. (Herbots, 2017)

3.16 Talentenarchipel

In samenwerking met CEGO (Centrum voor ervaringsgericht onderwijs) en Prof. Dr. Ferre Laevers, heeft mevrouw Herbots de talentenarchipel opgericht. De talentenarchipel heeft als functie leerkrachten te stimuleren om aan talentdenken te doen. Zoals reeds beschreven in het onderdeel 'zelfvertrouwen' is het erg belangrijk om aandacht te geven aan elk onderdeel van de ontwikkeling van het jonge kind (Es, 2002-2003). Het ontwikkelen van talenten is daar duidelijk een onderdeel van.

Kinderen hebben enorme potenties om verder te groeien in hun eigen specifieke talenten, die niet beperkt hoeven te blijven tot één talent. Om die talenten een kans te geven, is in de eerste plaats een rijk klasklimaat van cruciaal belang. Dat rijk klasklimaat kunnen we aanbieden door onze hoeken aan de talentenarchipel te linken. Als we naar de talentenarchipel kijken, kunnen we negen eilanden onderscheiden, die met elkaar verbonden zijn (Holvoet M., 2016) (<http://www.talentenarchipel.be/>, sd). Die negen eilanden zijn verbonden aan de verschillende leergebieden die je in de talentenarchipel duidelijk kan herkennen door hun vorm. Via die vormen kunnen de kleuters en de leerkracht hun talent benoemen zodat ze daar ook een grote begrip over krijgen (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016).

(<http://www.talentenarchipel.be/>, sd)

Holvoet (Holvoet M., 2016) en *Menu* (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) benoemen de verschillende eilanden op volgende manier:

3.16.1 Het eiland van het logisch-abstract denken:

= Denkeiland

Talentskiemen: sorteren, patronen herkennen, oorzaak-gevolg-denken, voortdurend tellen, vlot tabellen lezen, vlot kaartlezen, ...

3.16.2 Het eiland van de taal:

= Taaleiland

Talentediemen: rijmwoorden maken, woordspeling, duidelijke boodschappen overbrengen, moppen vertellen, toneelspelen, improviseren, eigen versjes maken, ...

3.16.3 Het muzikale eiland:

= Muziekeiland

Talentediemen: spontaan een ritme klappen, instrumenten herkennen, vlot melodieën oppikken, toon houden, muziek 'smaken', ...

3.16.4 Het beeldende eiland:

= Beeldeiland

Talentediemen: foto's nemen, modebewust zijn, inkleuren, decoreren, tekenen, kleien, gevoelens leggen in een schilderij...

3.16.5 Het sociale eiland:

= Sameneiland

Talentediemen: nood aan hulp aanvoelen, troosten, coöperatieve vaardigheden bezitten, iemand motiveren, bemiddelen bij ruzies, ...

3.16.6 Het eiland van de kleine motoriek:

= Fijneiland

Talentenkiemen: hanteren van schroevendraaier of pincet, kleien, make-up aanbrengen, de PC muis hanteren ...

3.16.7 Het eiland van de fysieke wereld:

= Wereldeiland (of natuur- en techniekeiland)

Talentenkiemen: intuïtief de relatie tussen water en ijs begrijpen, het verpotten van planten, de werking van instrumenten, iets wat kapot is herstellen, een oplossing verzinnen voor iets wat op het eerste gezicht onoplosbaar lijkt ...

3.16.8 Het eiland van de grote motoriek:

= Beweegeiland

Talentenkiemen: snel lopen, veel kracht uitoefenen, een bal gooien, klimmen, dansen, mimespel ...

3.16.9 Het eiland van de zelfsturing en de ondernemingszin:

= Wil- en durfeiland (of ondernemerseiland)

Talentenkiemen: bewust kiezen, zelfstandig plannen en organiseren, doorzettingsvermogen hebben, spel en de regels bepalen, de boel organiseren, iets nieuws bedenken ...

3.17 Talentdenken

Naast het creëren van een rijk klasklimaat waar ruimte is voor het ontwikkelen van verschillende talenten, is talentdenken erg belangrijk. Als we op zoek gaan naar talenten, gaat het om het feit waar het kind graag speelt, niet om waar het kind het beste in is. Het gaat erom dat wij als leerkracht daarop inspelen om zo het spel en de talenten van het kind te verdiepen. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016)

Talentdenken bevat drie belangrijke onderdelen die we niet over het hoofd mogen zien (<http://www.talentenarchipel.be/>, sd):

3.17.1 Positieve en waarderende bril:

Het is belangrijk, zoals Sir Ken Robinson ook beweert, om aandacht te geven aan de interesses van kinderen. Die interesses zijn potentiële talenten en moeten daarom voortdurend geprikkeld worden. Het gaat er niet om dat de kleuters het beste in iets zijn, het gaat er om dat ze geprikkeld worden en interesse tonen en dan is het de taak van de leerkracht om die interesses en talenten waar te nemen en er groeimogelijkheden in te zien. (creative schools) (<http://www.talentenarchipel.be/>, sd)

3.17.2 Empowerment en ownership

Als men talenten waargenomen heeft, is het ook belangrijk om het klasklimaat daarop af te stemmen zodat het kind zichzelf en zijn talenten daadwerkelijk verder kan laten groeien. Hier is het ook belangrijk dat de kleuter zijn zelfbeeld ontwikkelt door te verwoorden wat zijn talenten zijn. Nog beter is het om een uitwisseling van talenten in te roosteren; kleuters kunnen kort bespreken waar ze goed in zijn, wat ze graag doen en waarom dat zo is. Op die manier kunnen ze van elkaar leren en elkaar prikkelen tot nieuwe spelmogelijkheden en talenten. (<http://www.talentenarchipel.be/>, sd)

3.17.3 Talent is complex, meerlagig en breed betekenisvol

Talent wordt niet beperkt tot één talent. Talenten en interesses kunnen sterk variëren, ook daarom is het belangrijk een variërend aanbod in de hoeken te voorzien. (<http://www.talentenarchipel.be/>, sd)

3.18 Knapzakje

Tijdens een gesprek met Els Herbots, werd me verteld dat er een methode is om de talenten van kleuters te benoemen. Het Knapzakje is een variatie op het talentenportfolio en wordt toegepast zodat niet alleen de kleuter zijn talenten kent, maar ook zijn ouders en leerkracht. (<http://www.talentenarchipel.be/wp-content/uploads/2013/08/Knapzakje-Gijmel-St.Pieter.pdf>, sd) (<http://www.talentenarchipel.be/wp-content/uploads/2013/08/Knapzakje-Gijmel-St.Pieter.pdf>, sd)

Het Knapzakje is een document dat de kleuters mee naar huis nemen.

www.talentenarchipel.be biedt tal van mogelijkheden om met talenten in de praktijk aan de slag te gaan. (<http://www.talentenarchipel.be/>, sd) (<http://www.talentenarchipel.be/linken/>, sd)

3.19 Een rijke leeromgeving

Om ieders interesses en talenten aan te spreken, is het van groot belang om een rijk en gevarieerd aanbod in de hoeken te voorzien. Hierbij gaat het zowel om een rijk basismilieu in de hoeken – die men kan linken aan de talentenarchipel – als om het aanbod van activiteiten. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016)

Een leeromgeving waar kinderen zich goed voelen, fouten mogen maken en gelukkig zijn, is de prioriteit. (<https://www.youtube.com/watch?v=h11u3vtcpaY>, sd)

3.19.1 Rijk basismilieu

Door het aanbieden van een rijk milieu, zorgt men ervoor dat ieder kind zich op zijn eigen persoonlijke manier kan ontplooiën. Het aanbod moet afgestemd worden op de interesses van de kleuters, daar we op die manier aan hun noden tegemoetkomen. Dit rijke basismilieu biedt ons een kans om talenten waar te nemen, talentenkiemen op te sporen en daar verder op in te zetten. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) Door in te zetten op de

talenten van kinderen kan de persoonlijke creativiteit gestimuleerd worden. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) (Sir Ken Robinson, 2009)

3.19.2 Aanbod van activiteiten

Voor het aanbieden van activiteiten moet er met verschillende elementen rekening gehouden worden. Twee daarvan zijn volgende:

3.19.2.1 Activiteiten aanbieden op basis van geobserveerde interesses

Door het observeren van kinderen tijdens het hoekenwerk, kan je hun interesses en talenten ontdekken. Deze kan je gemakkelijk in je activiteiten verwerken (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016).

3.19.2.2 Open projectwerk:

Dit gaat ook over het verwerken van observaties op basis van interesses in je activiteiten. Je laat voldoende ruimte voor inbreng van de kleuters waardoor een open project ontstaat waar je veel inspeelt op wat de kinderen aanbrengen. Er vindt een wisselwerking tussen je activiteit en het hoekenwerk plaats. Je start met het observeren van de interesses van de kleuters, door deze in je activiteitenaanbod te verwerken, prikkel je die interesses verder. Vervolgens ga je opnieuw in de hoeken observeren. Hiervoor is het van belang dat er een samenhang is tussen je geleide activiteiten en hoeken (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016).

3.19.2.3 Kleuterinteresses ontdekken:

Dit kan je op volgende manieren volgens *Els Menu* (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016)

1. Observeer wat de kleuters willen doen. Wat maakt hen nieuwsgierig?
2. Voer gesprekken met de kleuters over hun interesses.
3. Plan observatiemomenten in.
4. Welke informatie brengen de kleuters mee naar de klas?

5. Voer gesprekken met de ouders van de kleuters.
6. Las een periode zonder thema in.

3.19.2.4 Een rijke leeromgeving en creativiteit:

Door activiteiten in de kring en de hoeken uit te werken op basis van de interesses van de kleuters, stimuleer je in de eerste plaats het welbevinden van het kind. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) Een sterke emotionele basis is de voorwaarde voor alles, ook voor het creatieve denken. (Es, 2002-2003)

Daarnaast help je het kind zijn talent te ontdekken. Dit zorgt ervoor dat hij zich emotioneel goed voelt en klaar is voor de volgende stap; zijn talenten ontwikkelen en daarmee creatief aan de slag gaan. (Robinson, Creative Schools, 2015) Daarom is het erg belangrijk een breed en gevarieerd aanbod te voorzien waar elke kleuter zich ten volle kan ontwikkelen. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) Creativiteit kan namelijk zowel algemeen als persoonlijk voorkomen. (Sir Ken Robinson, 2009)

Door activiteiten in de kring uit te werken die gebaseerd zijn op de interesses van de kleuters, prikkel je hun interesse nog meer. Dit kan tot meer betrokkenheid leiden in de hoeken, die van groot belang zijn om de talenten te ontdekken. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016)

Door binnen het project (open projectwerk) ruimte te laten voor inbreng van de kleuters, stimuleer je zelfsturing. Zelfsturing is noodzakelijk voor het kind om zijn creatieve ideeën in de praktijk uit te werken. (Es, 2002-2003) (Holvoet M., 2016) (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016). Het project werk je dan ook samen met de kleuters uit.

3.19.2.5 De praktijk: samen een project uitwerken:

1. De planningsfase:

In de planningsfase reflecteer je samen met de kleuters over vorige thema's en kan je het gesprekken verdiepen om samen tot een nieuw project te komen, vanuit de interesses van de kleuters. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016)

2. De uitwerkingsfase

Jijzelf, maar ook de kleuters nemen actief deel aan het project. Door materialen mee te nemen, ideeën te bedenken voor mogelijkheden in de klas, wordt de klas langzaam maar zeker omgetoverd tot een nieuw project. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016)

3. Fase van tussentijds evalueren

Voortdurend evalueren is noodzakelijk zodat jij een oog hebt op de interesses, talenten en betrokkenheid van de kleuters. Via deze weg kunnen zij zelf nadenken over het project dat tot stand gekomen is en nieuwe ideeën inbrengen. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016)

4. Reflectiefase

Dit is een moment waar je samen met de kleuters kan terugblikken op de week, al dan niet met ondersteuning van het keuzebord. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016)

3.19.2.6 De praktijk: De uitvindersstoel:

Samen met de kleuters een project uitwerken, vereist veel inbreng en ideeën van de kleuters. Via deze weg geef je hen op een concrete manier de mogelijkheid om tot ideeën te komen om deze vervolgens naar de praktijk te vertalen. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) (Es, 2002-2003)

3.19.2.7 De praktijk: Ondernemerschap:

Via de uitvindersstoel kan men ondernemend zijn door zelf ideeën te bedenken en daarmee aan de slag te gaan. Het is dan ook nodig om in de klas en doorheen de week ruimte te laten voor ondernemers. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) Ondernemingszin bestaat uit zelfsturing en creativiteit; de combinatie hiervan zorgt ervoor dat je je ideeën en bedachte oplossingen omzet in de praktijk. (Es, 2002-2003).

3.20 Conclusie

Vanuit deze bronnen kan vastgesteld worden dat een rijk klasklimaat zeer bevorderend is voor talentontwikkeling. Niet alleen worden de talenten van de kleuters aangesproken, ook leren ze om binnen hun talenten initiatief te tonen. Talenten ontdek je door in de eerste plaats de interesses van kleuters te observeren, te zien waar ze zich mee bezig houden. Die

interesses kan je verdiepen door je aanbod daarop aan te passen. Door in te spelen op de interesses van kleuters en samen met hen je activiteiten op te bouwen, stimuleer je ondernemingszin (Es, 2002-2003) (Holvoet M., 2016) (<http://www.talentenarchipel.be/>, sd) (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016). Een goed aanbod in de klas zorgt voor een goede wisselwerking tussen talenten en ondernemingszin. Die twee aspecten zijn uiterst belangrijk voor een goede creativiteitsontwikkeling, zowel algemeen als persoonlijk (Sir Ken Robinson, 2009).

3.21 Resultaten van de praktijk

- Samen een thema kiezen

Eén van de pijlers van het aanbieden van een rijk klasklimaat, is het inspelen op de interesses van je kleuters. Na drie weken op een rij verschillende thema's aangeboden te hebben, besloot ik het vierde samen met de kleuters te kiezen om zo een rijk spel te creëren. Dit heb ik aangepakt door eerst en vooral de interesses van de kleuters te observeren. Observeren alleen was niet voldoende. Daarom heb ik ervoor gekozen om gesprekken met de kleuters te voeren. Door dit te doen kon ik twee belangrijke thema's onderscheiden: dieren (meer bepaald jungle) en prinsen en prinsessen. Vervolgens heb ik de kleuters laten stemmen. De volgende stap was het houden van een gespreksronde;

1. De planningsfase

Tijdens dat gesprek nam ik de tijd om met de kleuters na te denken over het thema. Ik stelde vragen zoals: waar willen jullie graag over leren, wat moet ik meebrengen? Wat willen jullie doen? Zo verzamelde ik de volgende antwoorden: de dieren (tijger, olifant, ...), de kleuters zouden zelf ook dieren meebrengen. De kleuters wilden ook graag verkleedkleding voor in de poppenhoek. Verder heb ik een jungleprent bij de ideeënstoel gehangen zodat de kleuters zelf verder konden brainstormen.

2. De uitwerkingsfase

Samen met de kleuters ging ons project van start. Ik kleedde de hoeken in op basis van geobserveerde interesses; ik kan ontdekt dat er een aantal kleuters graag schilderen en voorzag een nieuwe techniek met ecoline in de creahoek, ik ontdekte dat een aantal kleuters graag bouwden en voorzag natuurlijke bouwmaterialen zoals hout, een aantal kleuters speelde graag in de zandbak en dus voorzag ik een manipulatiebak met houtschilfers,

enkele kleuters beluisterden graag dus had ik luistercd's meegebracht, ... De kleuters brachten boeken, knuffels, speelgoeddieren, een hoed, ... mee. Dit deden ze volledig op eigen initiatief.

3. Fase van tussentijds evalueren

Ik nam voortdurend de tijd om te evalueren en dit voornamelijk aan de hand van tussentijdse gesprekken en hun knapschuiven (variatie op het Knapzakje en talentenportfolio, later meer uitleg). Ik vroeg hen steeds of het aanbod goed was, of ze nog materialen wilden, of ze iets niet leuk vonden, waarom ze dat niet leuk vonden. Tijdens één van de laatste reflectiemomenten kwam naar boven dat de kleuters de bouwhoek niet meer zo leuk vonden omdat ze graag nog extra materiaal wilden. De dierenhoek vonden ze dan weer wel erg leuk omdat ze er boomhuizen konden bouwen. De kleuters zijn echt gegroeid in het evalueren. Ik heb dit vanaf de eerste tot de laatste week gedaan met de kleuters. Bij aanvang vonden sommige kleuters het echt moeilijk om te verwoorden waarom ze iets leuk of niet leuk vonden, tegen de allerlaatste stagedag kon vrijwel elke kleuter dit doen.

4. Reflectiefase

Tijdens het reflectiemoment hebben we besproken wat we doorheen de verschillende weken als leuk of niet leuk ervaren hebben. Zoals bij de vorige fase beschreven, zijn de kleuters er echt in gegroeid om te reflecteren. Dit is een erg belangrijke stap naar talentontwikkeling omdat het voor de kleuters ook belangrijk is om zelf te beseffen waar hun interesses liggen, waar ze goed in zijn, welke ideeën ze hebben, ...

Door een thema samen met de kleuters te kiezen, wordt het een project dat erg aansluit bij hun interesses. Hierdoor gaan de kleuters actief spelen, ontdekken ze hun passies en kunnen ze binnen die passies hun persoonlijke creativiteit ontwikkelen.

- Activiteiten op basis van de interesses

Ik heb ervoor gekozen om gedurende vier weken open projectwerk te doen. Dit deed ik door wekelijks twee witte vakken in mijn weekrooster in te roosteren; één op woensdag en één op vrijdag. Om die te vullen, observeerde ik de kleuters; waar speelden ze graag, wat deden ze daar... Ook hield ik erg veel reflectiegesprekken met de kleuters, want na enkele dagen observeren, kende ik de kleuters zeker nog niet. Ik vroeg hen daarom gewoon letterlijk waar ze de volgende dag graag over zouden willen leren, waar ze iets nieuws over wilden weten, wat ze wilden doen... en dan bood ik dat de volgende dag aan.

Waarom?

Ik koos ervoor ervaringsgericht te werken omdat ik ten eerste op die manier zelf een beter zicht had op de interesses van de kleuters, waardoor ik mijn hoekenaanbod daarop kon afstemmen. Ten tweede kon ik hun interesses verdiepen, die later voor sommigen eventueel naar talenten omgezet konden worden. Ten derde kregen de kleuters op die manier meer inbreng en moesten ze zelf nadenken, konden ze zelf ideeën inbrengen, wat ondernemingszin stimuleert. Ten vierde zorgde dit voor een goed gevoel; welbevinden en betrokkenheid, wat de basis is voor alles.

Hoe?

Door gesprekken te voeren, heb ik de witte blokken kunnen invullen met op interesses gebaseerde activiteiten.

Week 1: thema politie

1. Wiskunde: Getalbeelden

Tijdens de uitstap naar het politiekantoor heb ik gemerkt dat er een grote gezamenlijke interesse was voor de gevangenis. Aangezien ik ook een geïmproviseerde gevangenis in de poppenhoek had, kon ik hier iets mee doen. Ik besloot daarom een kringactiviteit te doen waarbij de kleuters zich moesten inleven in de rol van boef of agent. Er werd een agent aangeduid, hij mocht de politiehoed opzetten en koos twee boeven die naar de gevangenis moesten. De agent trok twee kaartjes; één van de kaartjes toonde het cijfer, het andere de beweging. De opdracht kon zijn: spring twee keer op en neer. Nadat de agent twee kaartjes getrokken hadden, moesten de boeven de straf uitvoeren voor ze de gevangenis mochten verlaten. Zo ging het spelletje steeds verder.

Tijdens deze activiteit heb ik ontdekt dat de betrokkenheid enorm hoog was. Door deze activiteit sloot ik erg aan bij de kleuters die graag rollenspel speelden en dat op deze manier konden verdiepen. Ook sprak in de interesse van de oudste kleuters aan, die het leuk vonden getalbeelden te lezen en kon ik dat verdiepen; hun leidinggevende rol naar boven laten komen.

2. Muzische vorming: Drama: Pantomime en jabbertalk

Op een dag bracht een kleuter een speelgoedgeweer mee naar de klas. Er was enorm veel interesse voor dat geweer. Daarom heb ik besloten een dramalesje te maken. De kleuters moesten per twee samenwerken. Eén kleuter werd Boef en de ander Agent. Ze moesten elkaar aanhouden en elkaar een gekke drama-opdracht geven. Deze activiteit zorgde voor een verdieping van het thema. Doordat de interesse voor het thema zelf zo groot was, sprak ik elke kleuter hiermee aan. De betrokkenheid was groot en verdiepte ieders spel in de hoeken.

Week 2: thema verkeer

1. Nederlands: Verhaal

Om een goed gevoel in de klas te creëren heb ik gedurende vier weken een living puppet gebruikt. Ik heb geobserveerd dat de kleuters enorm betrokken waren als ik die gebruikte en dat hun aandacht meteen getrokken werd. Ook ondervond ik dat de kleuters van verhalen hielden. Ze hadden grote interesse getoond voor verkeersborden en bleven me vragen

stellen over de politie te paard. Daarom heb ik besloten met de living puppet een verhaal te vertellen dat al die elementen bevatte. Ook nu was de betrokkenheid sterk.

2. Muzische vorming: Muziek: Geluidenbingo

Tijdens de verkeerswandeling, vroeg ik de kleuters hun ogen te sluiten om het verkeer te kunnen horen. Tijdens dit luisterspel was de betrokkenheid heel hoog. Daarom besloot ik hier verder op in te gaan via Geluidenbingo met verkeersgeluiden. Nu ondervond ik opnieuw hetzelfde, de betrokkenheid werd heel hoog. Achteraf hoorde ik tijdens het hoekenwerk dat de kleuters met de speelgoedauto's geluiden aan het nabootsen waren. Het was dus wel degelijk blijven hangen.

Week 3: thema Moederdag

1. Mens en maatschappij/sociale vaardigheden: Massage per twee

Tijdens thema 'Moederdag' heb ik een massagehoek in de klas gemaakt. De hoek was enorm populair, maar er konden maar drie kleuters spelen waardoor sommige kleuters niet vaak aan bod kwamen. Daarom besloot ik de kleuters per twee te laten masseren met behulp van een "massageverhaaltje".

2. Mens en maatschappij/sociale vaardigheden: Massage per twee

Omdat de betrokkenheid zo hoog was en deze activiteit niet zo vaak wordt gedaan in de kleuterklas, besloot ik hem een tweede keer te doen, met behulp van een ander verhaaltje. De kleuters waren net zo betrokken als de vorige keer.

Week 4: thema jungle

1. Wetenschap en techniek: Vuur maken

De kleuters waren aan het spelen in de constructiehoeken met takken, ... Plots begonnen ze mij te tonen dat ze vuur konden maken. Na een tijdje merkten ze op dat het toch niet lukte en toen kwamen ze mij om hulp vragen. Ik beloofde hen dat ik het zou opzoeken tegen de volgende dag en deed dat ook. Ik zocht een interessant filmpje op en oefende de technieken. De kleuters waren enorm geboeid. Toch was dit niet voor elke kleuter het geval; sommige

kleuters wilden de activiteit niet doen en waren minder geboeid dan anderen. Nadien heb ik ook een opdrachtkaart rond vuur maken in de constructiehoek gelegd.

2. Wetenschap en techniek: Quiz over de beer

De kleuters waren enorm geboeid door het personage Baloe de beer. Nadat ik hen vroeg waar ze meer over wilde weten, kwam naar boven dat de kleuters vooral over de beer wilden leren; wat die at, wat die deed, ... Dus heb ik een quiz gemaakt waarbij ze hun duim omhoog moesten steken als het juist was en omlaag als het fout was. Na elke vraag gaf ik dan de bijbehorende uitleg. De kleuters waren zeer geïnteresseerd, de betrokkenheid was hoog, ...

Vaststelling:

Doordat ik kleuters vaak vroeg waarover ze nog wilden leren, kreeg zij een grotere rol omdat ze meer inbreng hadden. Dit stimuleerde hun ondernemingszin want ze moesten zelf nadenken en beslissen. Door activiteiten te geven die hen interesseerden, waren welbevinden en betrokkenheid steeds erg hoog. Deze twee elementen zijn ook essentieel voor het stimuleren van de ondernemingszin. Daarnaast komt het bepaalde kleuters echt ten goede, omdat ze hun interesses verder kunnen verdiepen in de kring en vervolgens in de hoeken, waar interesses tot talenten kunnen uitgroeien.

- Talentenarchipel

De talentenarchipel is de ideale manier om te observeren wie welk talent heeft. De eerste week heb ik dan ook gezorgd dat er hoeken waren voor elk talent. Vervolgens ben ik dat blijven doen gedurende de volgende weken. Op die manier kon ik ieder talent verder ontwikkelen.

1. Het eiland van logisch-abstract denken
 - Wiskundig spel: getalbeelden in de spelletjeshoek
 - Wiskundig spel: conservatie-inzicht in de spelletjeshoek
2. Het eiland van de taal
 - Experimenteren met krijt, perforators, ... in de letterhoek
 - Schrijven met verf en autootjes in de letterhoek
 - Briefjes schrijven in de letterhoek

3. Het muzikale eiland

- Muziek beluisteren in de boekenhoek
- Muzikale verhalen beluisteren in de boekenhoek
- Muzikaal spel in de muziekhoek
- Muziekinstrumenten gebruiken in de muziekhoek

4. Het beeldende eiland

- Robotfoto's maken in de creahoek
- 'Mijn straat' ontwerpen in de creahoek
- Stempelen in de creahoek
- Verven met ecoline in de creahoek

5. Het sociale eiland

- Politiekantoor in de poppenhoek
- Massagesalon in de poppenhoek
- Jungle in de poppenhoek
- Samenwerkingsmogelijkheden in de verschillende techniek- en constructiehoeken.

6. Het eiland van de kleine motoriek

- Kniphoek in de creahoek
- Kleien in de manipulatiehoek
- Manipulatiebak met pincetten in de ontdekhoek
- Massage in de bewegingshoek

7. Het eiland van de fysische wereld

- Manipulatiebak met houtschilfers in de ontdekhoek
- Kosteloos materiaal in de techniekhoek
- Scrub maken in de techniekhoek

8. Het eiland van de grote motoriek

- Golfen in de bewegingshoek
- Petanque in de bewegingshoek
- Bekers omgooien in de bewegingshoek
- Blote-voeten-pad

9. Het eiland van de zelfsturing en ondernemingszin
 - Dieren en isomo in de dierenhoek
 - Met hout constructies bouwen in de bouwhoek
 - Een val voor de boef maken in de techniekhoek

Na het gebruik van de talentenarchipel kan ik vaststellen dat je hierdoor meer aandacht hebt voor de talenten van kleuters. Als je merkt dat een kleuter een grote interesse toont voor een bepaalde hoek en zijn talenten daar kan ontwikkelen, ga je naar volgende dag of week toe

manieren zoeken om die talenten opnieuw een kans te geven. Je bent dus zeker en vast bewuster bezig met de inhoud van je hoeken. Je gaat niet alleen sturen vanuit je thema, maar vooral vanuit de interesses en de talenten van de kleuters. Doordat de kleuters hun talent kunnen ontdekken spelen ze actiever en meer betrokken in de hoeken. Er ontstaan daardoor ook nieuwe dingen vanuit hun

creativiteit zoals het maken van boomhuizen, vliegtuigjes, kronen, patronen, ... Onderwerpen die eigenlijk niets met het thema te maken en vooral vanuit de kleuters komen. Het is dus zeker en vast belangrijk om die inbreng toe te laten want deze activiteiten hebben betekenis voor de kleuters.

Vanuit de talentenarchipel wordt ook aangeraden om steeds negen hoeken aan te bieden. Door het themagericht werken en het wekelijks aanpassen van de hoeken, ontstaat er verwarring bij de kleuters. Ze worden elke maandag opnieuw geprikkeld en weten niet altijd goed waar ze moeten spelen. Daarom heb ik af en toe hoeken open gelaten, daar mochten ze zelf kiezen wat ze wilden spelen. Ook heb ik de keuzes soms verminderd zodat de kleuters gerichter konden kiezen (Es, 2002-2003). In de hoeken waar de kleuters zelf materiaal konden nemen, kon je ook duidelijk verschillende talenten waarnemen. Ruimte voor inbreng in de hoeken is dus een must; zowel in de themahoeken als aan lege tafels.

- Knapschuif

Als variatie op het talentenportfolio en het Knapszakje heb ik de knapschuiven bedacht. De knapschuif heeft als doel dat kleuters leren verwoorden waar hun interesses liggen, wat ze leuk vinden, wat ze zouden willen veranderen, wat ze nodig hebben, ... Iedere kleuter heeft zijn eigen schuif waar twee hoekenprenten in liggen. Doorheen de week mogen ze de hoeken aanduiden als leuk of niet leuk. Doordat ze maar twee hoekenprenten in hun schuif hebben, gaan ze ook effectief kijken in die hoek. Alleen door er eerst een kijkje te nemen, leren kleuters of het ook iets voor hen is, wat ze er kunnen doen, ...

Doorheen de week mogen de kleuters hun hoekenprenten tevoorschijn halen en erover spreken. Dan kunnen er samen nieuwe ideeën bedacht worden en leren de kleuters iets meer over zichzelf. Vervolgens geven de kleuters hun prenten door.

Hier is wel nood aan een goede organisatie:

Je doet dit best met een klein aantal kleuters want anders wordt het veel te chaotisch om de prenten uit de schuiven te halen en ze er weer in te doen. Daarnaast zakt de betrokkenheid soms ook als ze te lang naar elkaar moeten luisteren. Je wil vaak ook nog andere kringactiviteiten doen dus is het belangrijk om dit moment niet te lang uit te rekken. Je kan bijvoorbeeld dagelijks na het onthaal enkele kleuters vragen om hun knapschuiven leeg te maken. Nadien kunnen ze hun kaarten onderling met elkaar verwisselen.

De resultaten waren goed. Doordat de kleuters maar twee hoekenprenten in hun schuif hadden, gingen ze uit nieuwsgierigheid in die hoek kijken. Ze kwamen me dan tijdens het spelen zelf vertellen dat ze er geweest waren en dat ze het wel of niet leuk vonden. Het lokte dus ook interactie tussen de juf en de kleuters, maar ook tussen de kleuters onderling uit. De kleuters gingen dan ook onderling tegen elkaar vertellen waar ze geweest waren, wat ze ervan vonden...en konden elkaar zo ook inspireren.

3.22 Prof. Dr. Ferre Laevers

Ferre Laevers is hoofddocent aan het Departement Pedagogische Wetenschappen K.U. Leuven. (Es, 2002-2003)

3.23 Ondernemingszin

Ondernemingszin bestaat uit zelfsturing en creativiteit. Die zelfsturing heb je nodig om je creatieve ideeën om te zetten in de praktijk. (Es, 2002-2003) Dat is wat Sir Ken Robinson wil en waar Prof. Dr. Ferre Laevers antwoorden op geeft. In samenwerking met CEGO is het artikel "Ondernemingszin = levenskunst" gepubliceerd. (Es, 2002-2003)

3.23.1 Wat is ondernemingszin:

Ondernemingszin is het bedenken van vernieuwende ideeën, het creatieve denken, dat omgezet wordt in een plan. Dat plan heeft waarde, is vernieuwend en grensverleggend en beïnvloedt de omringende wereld. Een ander belangrijk begrip dat daarbij komt kijken, is innovatie; het vernieuwen, waar Sir Ken Robinson ook op aanstuurt. (Es, 2002-2003)

(Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) Kleuters nemen hier het initiatief om zelf met een plan aan de slag te gaan. Om dat plan tot uiting te brengen, is zelfsturing noodzakelijk. (Es, 2002-2003)

Ondernemingszin ontstaat op een persoonlijke manier daar ieder kind anders is en intelligentie ook verschillend is. Denk maar aan Sir Ken Robins woorden: “Intelligentie is divers, dynamisch en een uniciteit.”
 “Creativiteit en zelfsturing leiden tot levenskwaliteit.” (Es, 2002-2003)

(Es, 2002-2003)

3.23.2 De vier deelcomponenten

Bij het stimuleren van ondernemingszin zijn vier componenten erg belangrijk:

- Wilsfactor
- Richtingsgevoel
- Scenario
- Afstand

Dit themanummer biedt ook tips voor elk component, die uitgebreid bij de resultaten van de praktijk beschreven worden (Es, 2002-2003).

3.23.2.1 De wilfactor

De wilfactor gaat over doorzettingsvermogen en motivatie, hetgeen kleuters stimuleert om aan de slag te willen gaan, iets te veranderen. (Es, 2002-2003)

3.23.2.2 Richtingsgevoel

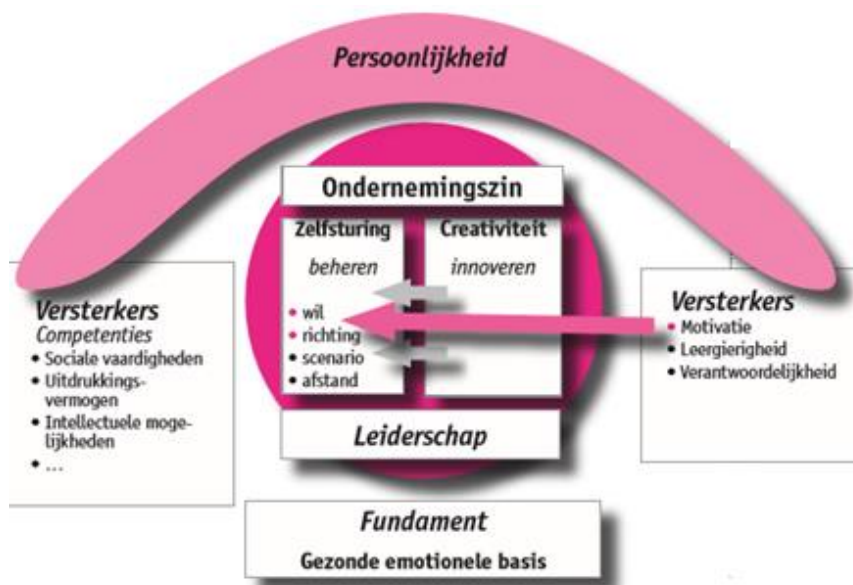
De kleuters weten welke richting ze uit willen en wat ze precies willen bereiken. (Es, 2002-2003)

3.23.2.3 Scenario

Ondernemers bedenken een scenario en weten hoe ze aan de slag moeten gaan om hun idee te verwezenlijken. Ze blijven alert want ze moeten hun spelscenario soms aanpassen aan problemen, ... (Es, 2002-2003)

3.23.2.4 Afstand kunnen nemen

Het is nodig om afstand te kunnen nemen om iets aan het plan toe te voegen of net iets aan te passen. Kleuters moeten hiervoor terugblikken in de tijd want ze moeten nadenken over wat ze net daarvoor aan het doen waren. Dit kan moeilijk zijn. (Es, 2002-2003)

(Es, 2002-2003)

3.23.3 Welbevinden en stevige emotionele basis

Om tot ondernemen te komen is een sterke emotionele basis belangrijk. Ondernemen gaat over grenzen verleggen, daarom is het belangrijk je goed te voelen in de klas. De leerkracht heeft dan ook als taak het kind te accepteren, vertrouwen te geven en nieuwe kansen te bieden. (Es, 2002-2003) Sir Ken Robinson bespreekt in zijn boek "Creative schools" hoe kinderen op school beter presteren omdat ze geaccepteerd worden voor wie ze zijn. (Robinson, Creative Schools, 2015)

3.23.4 Ondernemersklimaat

Een ondernemersklimaat is een klasklimaat dat ruimte laat voor initiatief van de kleuters, waar kleuters kunnen exploreren en dat de kleuters interesseert. Hier kunnen we meer informatie over terugvinden bij de "Talentenarchipel" en "Een rijke klasomgeving". (Es, 2002-2003) (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) (Holvoet M., 2016).

3.23.5 Ondernemingszin: voor alle kinderen

Ondernemingszin (= creativiteit en zelfsturing) is noodzakelijk omdat dit een probleem van de toekomst is, zoals Sir Ken Robinson ook beschrijft. (Robinson, Buiten de lijntjes , 2013) In welke mate ondernemingszin voorkomt is afhankelijk van het kind. (Es, 2002-2003) Zelfsturing is alleszins erg belangrijk om als persoon op het juiste pad te blijven en te weten welke richting je uit gaat. Dit kunnen we vergelijken met het vinden van je talenten, die ook bepalen wie jij als persoon wordt. (Sir Ken Robinson, 2009)

3.23.6 Keuze-leuk

"Leren een keuze te maken, speelt een grote rol bij ondernemingszin, zelfsturing, creativiteit en inspraak." (Es, 2002-2003)

Aan de hand van een keuzebord leer je kleuters keuzes te maken. Aan de hand van het keuzebord kunnen kleuters reflecteren over hoeken; wat vinden ze niet leuk. Daardoor kan jij als leerkracht meer inspelen op de noden van de kleuters. (Es, 2002-2003) Ook kunnen ze ideeën opdoen, elkaar inspireren, plannen uitwerken, ... (Es, 2002-2003)

Een keuzebord kan voor bepaalde kleuters nog altijd niet voldoende zijn om tot spel te komen, hun talenten en interesses te ontwikkelen, tot zelfsturing te komen, ... Om er toch voor te zorgen dat alle kleuters tot spel komen, kan je gebruik maken van fotoboekjes die tal van spelideeën bevatten om de kleuters te stimuleren en te inspireren tot het krijgen van nieuwe ideeën. Dit kan op drie manieren gebeuren:

- Bundel met foto's van elke hoek
- Boeken met spelscenario's
- Individuele fotoboeken; specifiek voor de kleuters waarvoor het aanbod nog steeds te ruim is.

(Es, 2002-2003) (www.steunpuntgok.be/downloads/goktip_fotoboekjes_kiezen.pdf, sd)

3.23.7 Screeningsinstrument ondernemingszin

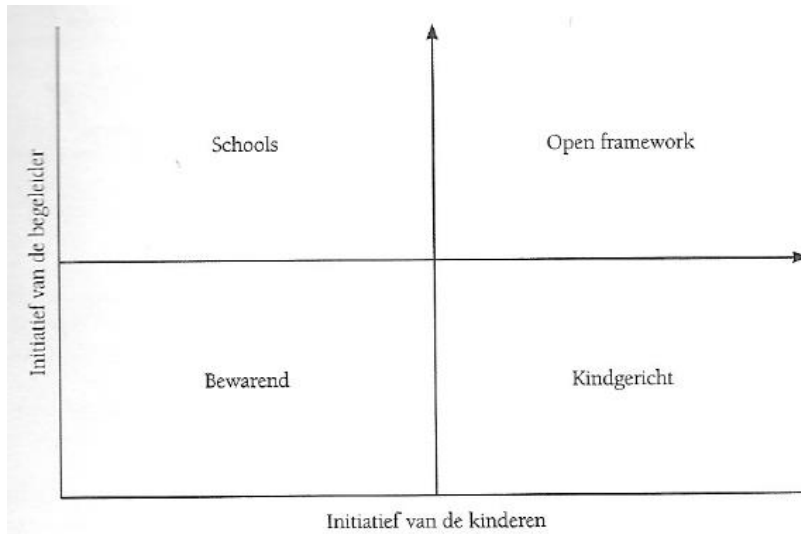
Via dit screeningsinstrument kan men de vier deelvaardigheden van ondernemingszin waarnemen.

3.23.8 Checklist speel-leeromgeving

Via dit screeningsinstrument kan men de speel-leeromgeving in vraag stellen.

3.23.9 Ik heb een plan

Ondernemingszin kan gestimuleerd worden door initiatieven van de kleuters toe te laten. Vrij kleuterinitiatief is een essentiële pijler van het EGO, in functie van het stimuleren van welbevinden en betrokkenheid, dat de basis is van alles. (Holvoet M., 2016)

(Holvoet M., 2016)

Het open framework staat voor initiatief van de kleuters en de leerkracht. Er is een evenwicht tussen beide. In tegenstelling tot het schoolse laten we initiatieven van de kleuters toe. (Holvoet M., 2016) Dit is ook de visie van Ken Robinson, die het onderwijs vergelijkt met een fabriek. (https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?language=nl, sd) Dit meer schoolse gebeuren gebeurt vooral in het basisonderwijs.

Door met dit open framework aan de slag te gaan, kiest de kleuterjuf ervoor om ruimte te laten voor initiatief van de kleuters. Daardoor kunnen ze hun plannen tot uitvoering brengen en zelf nadenken over de manier waarop ze dat aanpakken.

Dit initiatief kan je ondersteunen door samen met de kleuters een dagschema op te stellen en een keuzebord aan te bieden. (Holvoet M., 2016)

Volgens Juul, Stern en Reggio Emilia kan het initiatief van de kleuters gestimuleerd worden door hen te stimuleren het probleem zelf op te lossen en hen niet te helpen zolang ze dat kunnen. (Weterings, 2012)

3.23.10 Leerkrachtenstijl

Om ervoor te zorgen initiatief van de kleuters toe te laten, worden er drie dimensies onderscheiden.

3.23.10.1 Stimulerende tussenkomsten

Hierdoor kan je het spel van de kleuters verdiepen door op hun interesses en initiatieven in te spelen. (Holvoet M., 2016)

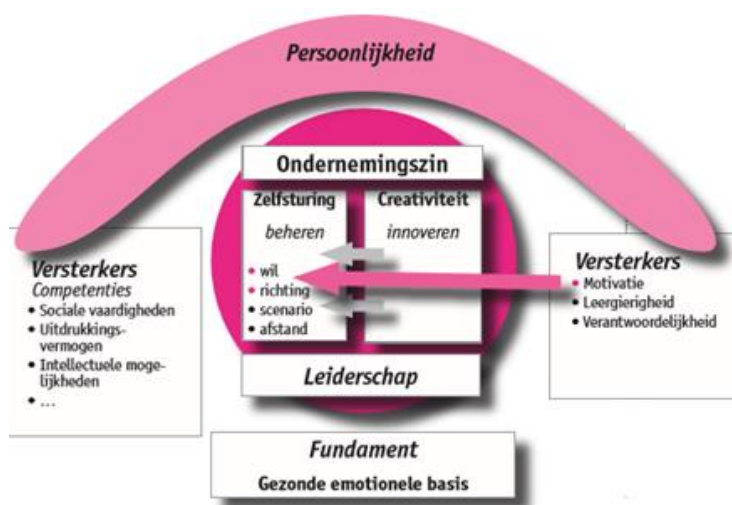
3.23.10.2 Gevoeligheid voor beleving

Door aandacht te geven aan de basisbehoeften van de kinderen, zorg je voor een goede emotionele basis, wat ook belangrijk is voor het stimuleren van ondernemingszin. (Holvoet M., 2016) (Es, 2002-2003)

3.23.10.3 Autonomie verlenen

Kleuters leiden een kwaliteitsvol leven aan de hand van hun autonomie en zelfbepaling, die leerkracht ook moet toelaten. (Holvoet M., 2016)

3.24 Conclusie

(Es, 2002-2003)

Aan de hand van de afbeelding kan afgeleid worden dat er heel wat factoren zijn die meespelen bij het ontwikkelen van ondernemingszin. Zoals eerder aangehaald is ondernemingszin noodzakelijk voor het tot uiting brengen van je creativiteit (Es, 2002-2003).

Als we kijken naar de versterkers dan gaat het over de persoonlijkheid van het individu, want iedereen heeft andere intellectuele vaardigheden zoals Sir Ken Robinson ook aangegeven heeft (https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?language=nl,

sd). Die versterkers stimuleren het proces van groei naar ondernemingszin. Er zijn echter vier belangrijke factoren die wij als leerkracht moeten stimuleren en dat zijn wil, richting, scenario en afstand. Om die te stimuleren moeten we erg ervaringsgericht werken. Dat wil zeggen dat we inspelen op ideeën van de kleuters, ... Het is echter ook belangrijk om de werkhouding van kleuters te stimuleren. De verschillende tips van dit themanummer zijn uitgetest in de praktijk, daar kan u later meer over lezen.

3.25 Resultaten van de praktijk

- Een stevige emotionele basis

Een stevige emotionele basis is het fundament van een goede ontwikkeling. Men kan dit stimuleren door het aanbod in de klas af te stemmen op ieder kind. (Menu, Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving, 2016) Dit heb ik gedaan door in eerste instantie de interesses van de kinderen te observeren en gesprekken met hen te houden over hun interesses. Wat dan erg opvalt, is dat sommige kleuters het moeilijk hebben om hun eigen interesses te verwoorden. Hier heb ik op geoefend door de knipschuifjes te integreren, de ideeënstoel te gebruiken, ...

Een goed gevoel in de klas wilde ik creëren door gebruik te maken van een Living Puppet. Een Living Puppet biedt veiligheid aan de kleuters; als ze iets niet voor de klas durven te zeggen, durven ze dat wel aan de pop te vertellen.

Het themanummer "Ondernemingszin" van 'Kleuters en ik' bood een aantal praktische tips om zelfsturing en creativiteit bij kleuters te stimuleren (Es, 2002-2003).

- Wilsfactor

- Ik heb aan het zelfvertrouwen en de assertiviteit gewerkt door kleuters met weinig zelfvertrouwen:

Tijdens een techniekles heb ik de kleuters afwisselen de rolkaart 'organisator' gegeven.

Ik liet de kleuters veel samenwerken tijdens de verschillende activiteiten zoals geluidenbingo.

Ik liet ze vaak voor de groep te laten staan zoals tijdens drama-oefeningen, stemoefeningen, ... Als ze dit niet alleen durfden, liet ik hen dat in kleine groepjes doen.

- Ik heb de kleuters verantwoordelijkheid gegeven:

In de techniekles kreeg elke kleuter zijn eigen rol. Tijdens het hoekenwerk liet ik de kleuters zelf de materialen nemen die ze nodig hadden. De kleuters legden de spelregels van spelletjes aan elkaar uit.

- Ik heb de kleuters kleine en gestructureerde uitdagingen gegeven:

Dit heb ik gedaan via spelimpulsen en opdrachtkaarten in de hoeken.

- Ik heb ingespeeld op de nieuwsgierigheid van kinderen:

Kleuters toonden interesse in vuur maken en dus voorzag ik de volgende dag een activiteit.

Kleuters toonden interesse in de beer en dus voorzag ik extra informatie.

- Uitdagingen waarbij obstakels overwonnen moeten worden:

Via de technieklessen en -hoeken heb ik dit gestimuleerd door allerlei materialen aan te bieden die de kleuters moesten gebruiken om een product te maken dat aan bepaalde criteria moest voldoen.

Ik heb probleemstellingen in de kring besproken door vraagstellingen aan te bieden: hoe konden we een val maken voor Boef?

- Maak de kinderen mee verantwoordelijk:

Dit heb ik gedaan door hen te laten vertellen hoe we de hoeken moesten veranderen die ze niet leuk vonden.

De kleuters bepaalden de criteria voor oplossingen van problemen, zoals tijdens de technieklessen.

De kleuters kozen de inhoud van de activiteiten op basis van hun interesse.

- Gebruik spelvormen waarin kleuters elkaar zelfgekozen opdrachten geven:

De kleuters bepaalden tijdens het dramaspelletje wat de ander moest doen.

- Richting kiezen

1. Leren kiezen

- Zorg voor een overzichtelijke klasinrichting met duidelijke afspraken:

Ik heb rollenkaarten aangeboden in onder andere de massagehoek, zodat het duidelijk was wie in het hoek mocht.

De materialen werden steeds in doosjes gedaan zodat ze gemakkelijk op te ruimen waren.

- Bied visuele hulpmiddelen aan:

Ik heb een keuzebord geïntroduceerd. Voor sommige kleuters was het nog steeds te moeilijk om te kiezen. Dan liet ik drie hoeken kiezen die het leuks waren voor die bepaalde kleuter en daaruit koos de kleuter waar hij wilde spelen.

- Concretiseer het keuzemoment:

Dit heb ik gedaan door de keuzeprenten zelf aan te duiden terwijl ik de hoeken opsomde en hen vervolgens te laten kiezen.

- Laat de kleuters verwoorden wat ze kiezen en waarom:

Kleuters konden verwoorden waar ze wilden spelen aan de hand van het keuzebord, aan de hand van de knipschuiven, ... en konden gericht vertellen waarom ze dit wilden doen, waarom niet, wat ze leuk of niet leuk vonden, waarom wel of niet.

- Bouw een aantal hoeken samen met de kleuters uit:

Dit deed ik vooral door op voorhand met de kleuters te bespreken wat ze nodig hadden. Reflectiemomenten doorheen de weken hielpen om hoeken aan te passen zoals bijvoorbeeld de boekenhoek; de kleuters wilden daar graag speelgoed en dus heb ik 'sokpopjes' bedacht.

- Laat eigen initiatieven en plannen van de kleuters zoveel mogelijk aan bod komen:

Ik speelde zoveel mogelijk in op projecten van de kleuters zoals de vliegtuigen, kronen, ... Ik stimuleerde hen dan en maakte foto's van de resultaten zodat de kleuters ook het gevoel hadden dat hun projecten erkend werden.

- Zorg voor ruimte in de klas:

Ik liet steeds enkele hoeken 'vrij' of maakte een tafel leeg op vraag van de kleuters zodat ze daar iets anders konden doen.

2. Op ideeën brengen

- Heb aandacht voor wat de kleuters boeit:

Aan de hand van de talentenarchipel heb ik ideeën en talenten van de kleuters geobserveerd en van daaruit de hoeken verrijkt.

- Wakker de exploratiedrang aan:

Door veel materialen aan te bieden waarmee de kleuters konden experimenteren, heb ik hieraan gewerkt.

- Spreek de expressiedrang aan:

In de hoeken hadden de kleuters enorm veel mogelijkheden om zich expressief te uiten: in de creahoek, nabootsingshoek, techniekhoeke, muziekhoeke, manipulatiehoek, ... waren tal van materialen waarmee ze aan de slag konden gaan.

- Rijk milieu met niet-conventionele materialen:

Ik bood houtschilfers aan, isomo, ecoline, massagecrème, ... materialen die niet zo gauw naar de klas worden meegenomen. De kleuters hebben er enorm veel plezier aan beleefd en konden naar hartenlust experimenteren. Vandaaruit ontstonden heuse projecten.

- Variabele hoeken:

Vanuit de opleiding wordt er van ons verwacht dat we de hoeken steeds binnen het thema inkleden. Aangezien ik gedurende vier weken verschillende thema's heb uitgewerkt, heb ik de inhoud van de hoeken zeer regelmatig aangepast. Ik heb echter gemerkt dat de kleuters toch een bepaalde houvast nodig hebben. Het is beter om niet alle hoeken aan te passen en toch enkele voor een tijdje te behouden.

- Stimuleer creativiteit door creëren van open probleemsituaties:

Ik stelde vaak vragen zoals; hoe zouden we een val kunnen maken voor Boef, liet de kleuters ideeën bedenken via de ideeënstoel, liet de kleuters naar elkaars ideeën luisteren, ...

- Scenario's bedenken

- Bied startscenario's aan:

Ik bood steeds opdrachtkaarten aan waarmee de kleuters in de verschillende hoeken aan de slag konden gaan. Soms waren dit inspiratiefoto's, soms situatiekaarten, ...

- Bied stappenplannen aan:

Dit bood ik ook in verschillende hoeken aan: hoe de cd-speler gebruiken, hoe scrub maken, hoe masseren, hoe een kaarshouder maken, ...

- Werk met een kijkboek:

Hiervoor heb ik inspiratie gehaald uit de GOK-tips (www.steunpuntgok.be/downloads/goktip_fotoboekjes_kiezen.pdf, sd). Ik heb gedurende

twee weken steeds fotoboeken aangeboden en merkte dat dit de zelfstandigheid ongelofelijk bevordert. Zo had ik in een techniekhoeek inspiratiefoto's en stappenplannen van een kaarshouden aangeboden. Zelf kwamen ze tot ongelofelijke kaarshouders die

in niets op de foto's leken. In de constructiehoek lagen allerlei prenten met voorbeeldfoto's; de kleuters hebben die als inspiratie gebruikt om helemaal zelf een vliegtuig te ontwerpen, want dit stond niet tussen de voorbeelden.

- Ondersteun een keuze stapsgewijs met een zelfinstructiemethode:

Hiervoor heb ik de beertjes van Meichenbaum gebruikt. De prenten ervan had ik naast de constructiehoek opgehangen. In de constructiehoek verwees ik dan naar de prenten zodat ze steeds even

stilstonden bij de verschillende stappen. Wat me opviel was dat sommige kleuters dachten dat zij net als de beer een vogelhuisje moesten maken. Na het enkele keren opnieuw uitgelegd te hebben, begrepen de kleuters de stappen en gebruikten ze onder mijn begeleiding.

- Modelleer:

Dit heb ik bij de beertjes van Meichenbaum gedaan. Ik heb de stappen steeds duidelijk verwoord. De daaropvolgende keren, liet ik hen zelf kijken naar de prenten van de beertjes en zelf verwoorden wat de volgende stap was. Zo leerden ze er zelfstandig mee omgaan.

- Verbaliseer:

Aan de hand van de beertjes van Meichenbaum heb ik de kleuters laten verwoorden wat ze precies aan het doen waren.

- Benoem nog te onderzoeken oplossingen of duid ze aan:

Dit deed ik voornamelijk tijdens de techniekles waar de kleuters een product volgens bepaalde criteria moesten maken. Ik ging vaak tijdens het hoekenwerk observeren en gaf dan mondeling nieuwe impulsen aan de kleuters.

- Bouw samen met de kleuters situaties op:

Door mee te spelen in de hoeken kan je samen met de kleuters een nieuw spel verzinnen; in de nabootsingshoek een nieuwe situatie bedenken, in de manipulatiebak bedenken wat de kleuters met de klei kunnen maken, ...

- Afstand nemen

- Afstand nemen:

Aan de hand van de beertjes van Meichenbaum liet ik de kleuters even stoppen om naar hun project te kijken. Dit was nog moeilijk voor de kleuters omdat ze de methode nog niet gewoon waren. Stilstaan bij hun project was wat vreemd voor hun, want normaal startten ze gewoon met een doel voor ogen tot het af was. Ik heb steeds opnieuw naar de beertjes verwezen tot ze er wat vertrouwder mee werden.

- Ga constructief om met mislukkingen:

Wat me opviel, was dat de kleuters het toch erg moeilijk hadden met het maken van fouten. Het juist/fout-gebeuren was al volledig bij hen ingebakken. Ik heb hier aan proberen werken door simpelweg met hun te praten; is het echt volledig fout? Is dat erg? Fouten maken kan... Dit was misschien wel één van de moeilijkste aspecten, omdat ze het gewoon waren op die manier te denken.

- Evalueer de hoeken en de keuzes:

Dit heb ik gedaan aan de hand van de knapschuiven en het keuzebord. Zo konden de kleuters vertellen wat ze leuk of niet leuk vonden en hoe ze dat konden veranderen.

- Plannings- en terugblikgesprekken:

Dit kwam aan bod bij het maken van constructies, ook aan de hand van de beertjes van Meichenbaum. De kleuters leerden zo nadenken over wat ze wilden doen. Terugblikken

gebeurde tijdens het vergelijken van de verschillende producten: hoe heb je dat aangepakt, ...

- Transfer:

Hier heb ik aan gewerkt door steeds nieuwe problemen aan te bieden met deels verschillend en deels hetzelfde materiaal. Zo leerden ze dat ze toch andere dingen konden doen met die materialen.

De resultaten:

Na het stimuleren van de verschillende aspecten merkte ik op dat sommige kleuters open bloeiden. Voor sommige kleuters ging dat langzaam omdat ze van ver kwamen. Het was leuk geweest als ik het langer dan vier weken had kunnen uittesten maar dat was het geval niet. Ik zag kleuters die de rolketting 'organisator' omdeden en plots het team heel goed konden leiden, ik had een kleuter die moeilijk kon kiezen en nergens speelde maar door het keuzebord toch een spelmogelijkheid konden kiezen, ik zag kleuters die de beertjes van Meichenbaum leerden gebruiken... Ik geloof werkelijk dat ik met elke kleuter gedurende deze vier weken een stapje verder ben geraakt, op zijn eigen manier en tempo. Het is echter een verandering van lesgeven. Als je hier van dag één op inzet met de kleuters, geraak je erg ver.

- Screeningsinstrument ondernemingszin

Het screeninginstrument biedt een houvast om de verschillende onderdelen van ondernemingszin te observeren. Wel vond ik dat er meer ruimte moest zijn om zelf te noteren. Ook vond ik het moeilijk om hier een cijfer op te kleven want soms wisselden de verschillende scores afhankelijk van het onderwerp en de interesses van de kleuters.

- Checklist speel-leeromgeving

Deze checklist zorgt ervoor dat je jezelf ook eens onder de loep neemt: bied je wel de juiste materialen aan? Dit vond ik zeer praktisch en gericht; je wist goed wat de bedoeling was en hoe je aan de slag kon gaan. Er wordt aangegeven dat je minstens negen hoeken moet hebben. Dit vind ik ook, maar dan vind ik wel dat je niet elke hoek wekelijks volgens thema moet inkleden. Dit zorgt voor verwarring en chaos bij de kleuters. Ze kwamen uit zichzelf aan me vragen waarom de hoeken weer veranderd waren. Daarnaast waren er zoveel nieuwe

impulsen waardoor ze soms lang van hoek naar hoek gingen omdat ze niet goed wisten waar ze moesten beginnen.

3.26 Ontwerpen

Om de verschillende methodes gemakkelijk hanteerbaar te maken voor leerkrachten heb ik besloten om ze samen te voegen in een leerkrachtenbundel.

Hiervoor heb ik de belangrijkste en meest bruikbare elementen geselecteerd:

- De tas van...
- Djapo Methode creatief denken
- Talentenarchipel
- Stimuleren van ondernemingszin aan de hand van

de vier deelaspecten

Per bron vindt je: achtergrondinformatie, het theoretisch kader, de praktijktoepassing volgens de bron én mijn eigen tips na het uittesten in mijn uitgroei-stage.

Waarom?

Er zijn verschillende bestaande methodes, zoals ik in mijn literatuurstudie aangeef, die beantwoorden aan mijn onderzoeksvragen. Helaas zijn veel leerkrachten niet op de hoogte van het praktijkprobleem, noch van de bronnen. Daarom kies ik voor een gemakkelijk te hanteren product:

- De leerkrachten worden op de hoogte gebracht van het probleem
- Ze krijgen voldoende informatie over de bron, waardoor ze de bron ook gemakkelijk kunnen opzoeken
- Ze krijgen informatie die ze meteen in de praktijk kunnen toepassen
- Ze kunnen tips lezen die niet in de bronnen te vinden zijn

Hierdoor kunnen wij universeel aan het probleem werken.

Om leerkrachten er alvast mee aan de slag te laten gaan, heb ik mijn leerkrachtenbundel, bronnen, materialen, ... meegenomen naar mijn stageschool om daar een workshop aan de kleuterjuffen te geven.

De kleuterjuffen vonden de leerkrachtenbundel zeer praktisch.

“Ik vond dat je een goede begrijpbare uitleg gegeven hebt. De opbouw van je uitleg was goed, met een onderliggende visie op zelfstandig en creatief werken. Voor het samenstellen van deze bundel heb je veel bronnen

geraadpleegd. De bundel is praktijkgericht en bevat fiches om in de klas te gebruiken.” (Lut, 2017)

Natuurlijk is het voor hen praktisch niet mogelijk alles toe te passen, maar er waren zeker elementen die ze in de toekomst zouden uitproberen.

4 Concluderen en vooruitblikken

Na een uitgebreid onderzoek en het uittesten van verschillende methodes in de praktijk, kan ik vaststellen dat ik antwoorden op mijn onderzoeksvragen gevonden heb.

In de eerste plaats moeten we stilstaan bij het feit dat creativiteit breed is en samenhangt met andere aspecten zoals ondernemingszin en talentenontwikkeling. Als we creativiteit in de kleuterklas willen stimuleren, is het belangrijk dat we op elk onderdeel van creativiteit inzetten.

Daaruit kunnen we opmaken dat het inzetten op creativiteit ook een invloed heeft op ons volledige klasgebeuren, daar de praktijkuitslagen duidelijk aangeven dat het niet enkel om het aanbieden van lesactiviteiten gaat. Het gaat erom dat we samen met de kleuters tot nieuwe ideeën komen, inspelen op hun interesses zodat hun algemene en positieve creativiteit vandaaruit kan groeien.

- Hoe kan ik als leerkracht vernieuwend te werk gaan met een creatief activiteitenaanbod dat vanuit de oudste kleuters (binnen een graad klas) komt?

Als we ons activiteitenaanbod in de hoeken en tijdens kringmomenten deels willen laten sturen door de kleuters, moeten we er in de eerste plaats voor zorgen dat we hun algemene creativiteit stimuleren (Sir Ken Robinson, 2009). Dit kunnen we doen door hen op verschillende manieren te laten nadenken; onderzoekend, gericht, kritisch en flexibel, maar ook door hen de verschillende denkinstrumenten te leren gebruiken (vzw, 2016). Daarnaast is het erg belangrijk om veel leerrijke momenten te creëren waardoor kleuters hun betekenisveld kunnen vergroten. Die informatie kunnen de kleuters gebruiken om tot een bisociatie te komen. Daarom moeten we een rijke leeromgeving voorzien, probleemstellingen creëren, de fasen van creatief projectwerk doorlopen én de kleuters de kans geven om verschillende mogelijkheden te bedenken (Moons, <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013).

- Hoe kan ik er als leerkracht voor zorgen dat de oudste kleuters (binnen een graad klas) hun talenten en interesses ten volle ontwikkelen opdat zij daarbinnen creatief, innoverend en ondernemend aan de slag kunnen gaan?

Als we de persoonlijke creativiteit van kleuters willen stimuleren moeten we in de eerste plaats onze ogen openen voor de talenten van kleuters. De talentenarchipel biedt ons een manier om talenten te observeren en ons klimaat te verbreden en te verdiepen. Om kleuters binnen hun talenten ondernemend aan de slag te gaan moeten we de vier factoren van ondernemingszin stimuleren; wil, afstand nemen, richting en spelscenario. Die factoren kunnen we stimuleren door kleuters te motiveren, in te spelen op hun interesses, mogelijkheid tot zelfstandigheid bieden en ruimte binnen het klasgebeuren voorzien.

Als we kleuters ideeën laten inbrengen, hen daarover leren reflecteren, hen de ideeën in de praktijk laten omzetten, hen zelfstandig leren werken, hun talenten laten groeien, ... kunnen wij ervoor zorgen dat kleuters opgroeien tot creatieve mensen die weten wat hun talenten zijn, een plek in de wereld vinden en probleemoplossend kunnen denken.

Een vraag die in de lucht blijft hangen is: hoe moet het verder na de kleuterklas? Tijdens het geven van de workshop kreeg ik deze vraag ook te horen.

Als de manier van lesgeven verandert door het inzetten op creativiteit, geldt dit dan ook niet voor het lager onderwijs? Natuurlijk kan je als kleuterjuf weinig veranderen aan het onderwijs zelf. Je kan alleen instaan voor je eigen klasgebeuren.

Maar het feit dat jij als kleuterjuf in de praktijk inzet op creativiteit, zorgt ervoor dat jouw kleuters nieuwe denkpatronen generen. Deze denkpatronen worden geautomatiseerd en blijven daardoor bestaan (vzw, 2016). De kleuters zullen wat ze geleerd hebben meenemen naar de lagere school.

Natuurlijk willen we streven naar creativiteit vanaf de kleuterklas tot op de werkvloer. Daarom is het belangrijk om je als leerkracht over het onderwerp te informeren en die informatie zoveel mogelijk door te geven.

De leerkrachtenbundel heb ik dan ook samengesteld met als doel de kleuterjuffen zoveel mogelijk op de hoogte te brengen van creativiteit, in de hoop dat dit onderwijzers er bewuster van zal maken.

Creativiteit kan gestimuleerd worden. Je manier van lesgeven zal veranderen, maar je krijgt er zo veel voor in de plaats.

5 Bijlagen

5.1 Enquête

1 Wat betekent creativiteit in de kleuterklas voor u?

Het uiten van gevoelens. Expressie naar buiten brengen zonder woorden. Creatief, origineel en out of the box denken.	Creativiteit is de fantasie van de kleuters tot uiting laten komen. Niet alleen de fantasie maar iets creatief leren oplossen, niet voor de hand liggende materialen gebruiken om iets op te lossen. Creatief denken valt hier dus ook onder. Creatief is voor mij zowel muzisch maar ook cognitief of al habdelend.	Door creatief te denken in kunnen zetten op de noden van de kleuters.	creatief zijn; creatief denken, nadenken over hoe/waarom vragen. Experimenteren en exploreren van allerlei materialen. Kleuters zichzelf uiten en nieuwe dingen durven doen. Initiatief nemen. Nieuwe oplossingen zoeken. Uittesten en reflecteren,...
Out of the box denken zoals niet zomaar bloemen in een bloempot zetten maar van een zakdoekendoos een bloempot maken. Hoe gekker hoe beter! Ook de kleuters zelf laten bedenken wat ze willen doen en hoe ze dit gaan aanpakken -> probleemoplossend nadenken.	De kleuters mogen zich expressief uiten via alle mogelijke vormen. Er is niets fout. Alles kan en alles mag.	Ideeën van de kleuters laten komen. Meer dan MV Procesgericht Talenten stimuleren en ontdekken Falen mag	Dat de kleuters zich op allerlei manieren kunnen uitdrukken al dan niet met knutselmaterialen, maar het kan ook in de constructie of de nabootsingshoek of... tot uiting komen.
Creatief zijn betekent niet enkel op vlak van beeld. Creatief zijn kan op allerlei manieren binnen de klas/hoeken. Zoeken naar oplossingen, fantasie hebben, dingen bedenken,.... Met andere woorden: Ze waarnemen, vanuit de waarneming gaan ze denken en vanuit het denken gaan ze vanalles doen, gaan ze aan de slag.	Elke kleuter komt met een ander resultaat af. Dit heeft hij/zij bekomen door eigen insteek of eigen creativiteit. Het klasgebeuren is geen bandwerk.	Dat kleuters de mogelijkheid krijgen om hun eigen ideeën in de werkelijkheid kunnen omzetten	Zelf een manier bedenken om problemen op te lossen. Wanneer een probleem zich voordoet zelf op een oplossing komen.
	Een klas waar er ruimte is om de talenten van de kleuters te ontdekken en verder te ontwikkelen.	Out of the box denken zowel in oplossingen als in thema's en activiteiten, iets vanuit het niet traditioneel oogpunt bekijken	Eigen inbreng van de kleuters ingaan op hun talenten en creativiteit en de kleuters laten experimenteren
	Een kind dat zichzelf uitdaagt, en met nieuwe	Dat de kleuters op hun eigen manier en a.d.h.v. hun eigen creaties aan de slag mogen gaan met zelfgekozen materialen.	Dat een leerlingen op eigen manier zijn of
		Kleuters die zelf oplossingen bedenken en uitvoeren. Creatieve denkers!	
		Eigen keuzes maken	

<p>denken en vanuit het denken gaan ze vanalles doen, gaan ze aan de slag.</p>	<p>ontwikkelen.</p>	<p>oplossingen bedenken en uitvoeren. Creatieve denkers!</p>	<p>experimenteren</p>
<p>Het samen ontdekken, analyseren, een insteek kiezen, iets maken, erop reflecteren en het evt aanpassen</p>	<p>Een kind dat zichzelf uitdaagt, en met nieuwe materialen en ideeën zich tijdloos kan verliezen in het doen. Iets creëren vanuit niets</p>	<p>Eigen keuzes maken. Vrij knutselen. Geen 30 dezelfde werkjes. ook creatief zijn in het verzinnen van oplossingen. Met veel verschillende materialen creatief mogen zijn. De juf moet tegenwoordig zelf echt creatief zijn, zeker met "passend" onderwijs.</p>	<p>Dat een leerlingen op eigen manier zijn of haar doelen mag halen in een taak.</p>
<p>Thematisch werken en daarbij opdrachten binnen het thema zoeken waarbij de leerlijnen op het gebied van rekenen, taal, motorische en sociale gebieden voldoende aan bod komen. Zodat kinderen in hun eigen naaste zone van ontwikkeling aangesproken worden. En dit dan zo verpakken in spel dat kinderen ongemerkt Leren en hier in plezier hebben.</p>	<p>Dat kinderen met materiaal naar keuze vrij mogen experimenteren. Dat kinderen binnen de opdracht hun eigen ideeën kwijt kunnen.</p>	<p>Dat kinderen zichzelf kunnen uiten via de verschillende kunstvormen. Dus geen werkjes, maar eigen creativiteit</p>	<p>Dat de kinderen zelf hun ideeën laten zien. En verwerken.</p>
<p>Dat we veel input krijgen vann verschillende ideeën en invalshoeken en dat elk idee goed is. Dat spel creativiteit stimuleert. Het zorgt ervoor dat we het dagelijks leven verwerken.</p>	<p>Kinderen mogen hun eigen ideeën proberen te verwezenlijken. Niet ieder kind voert de opdracht op dezelfde manier uit.</p>	<p>Kinderen zelf de ruimte geven om ideeën uit te werken, dmv tekenen, knutselen, bouwen etc. Ook het uitwerken van je thema valt onder creativiteit: buiten de kaders om denken.</p>	<p>Dat kleuters voldoende materiaal tot hun beschikking hebben en zelf iets mogen maken ipv allemaal hetzelfde werkje.</p>
<p>Oplossingen bedenken met elkaar. Experimenten met materialen</p>	<p>Vrijheid van denken, ideeën, verhalen, spel, werkjes. Eigenaarschap. Proberen stereotypen te vermijden waar mogelijk, eigen invulling kunnen verwerken. Veiligheid en vertrouwen.</p>	<p>Dat kinderen de ruimte krijgen om te experimenteren met allerlei materiaal, ze technieken aanbieden. Maar vooral veel rommelen!</p>	<p>Op een originele manier kleuters via een thema iets leuks laten knutselen...</p>
			<p>Creatief denken, iets maken van niets, vorm geven aan je ideeën, iets ontwerpen, verwondering over het eindproduct, zonder voorbeeld knutselen, vormen met klei</p>
			<p>Dat kleuters zich op veel verschillende manieren op creatief gebied kunnen uitleven. Hierbij moeten kleuters veel creativiteit aangeboden krijgen, moet creativiteit gestimuleerd worden en (onbewuste) creativiteit besproken worden, etc. Denk niet alleen aan knutselen, schilderen dat soort creatieve uitingen, maar ook aan creatief denken, toneel, drama, zang, spel, etc etc. Iedere kleuter is creatief en laat dat vooral gestimuleerd worden, bewust aangegeven worden en daardoor creativiteit op alle fronten stimuleren (ipv afremmen)</p>

5.2 Screeningsinstrumenten

- Screeningsinstrument ondernemingszin (CEGO, sd)
- Checklist speel-leeromgeving (CEGO, sd)
- Observatiekaart Creativiteit (Moons,
<https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>, 2013)

2 SCREENINGSINSTRUMENT ONDERNEMINGSZIN

Voor kleuters

WERKWIJZER

De inhoud van het instrument

Het instrument bestaat uit 4 delen

- Identificatiegegevens

- **Deel 1** gaat over de kern van ondernemingszin: een mix van zelfsturing en creativiteit .

We onderscheiden 4 componenten:

1. Ervoor gaan, doorzetten: de wilfactor
2. Weten wat je wilt en geïnspireerd zijn: richting kiezen
3. Weten hoe te werk te gaan en het voor elkaar krijgen: scenario's bedenken en uitvoeren
4. Afstand nemen: overzicht houden en leren uit ervaring

- **Deel 2** gaat over leiderschap: ondernemingszin krijgt een grotere impact als de zelfsturing ook een sturing van anderen wordt.

- **deel 3** brengt ons bij een synthese: we maken een totaalscore voor zelfsturing en voor ondernemingszin.

Hoe invullen

Na het volledig invullen van de **identificatiegegevens** ga je voor deel 1 en deel 2 als volgt te werk:

- Voor elke component vind je **in de tabel** concrete beschrijvingen van kleutergedrag.
- Je leest deze beschrijvingen en je maakt één van de 4 blokjes zwart volgens de volgende sleutel:

- als je vindt dat het gedrag van de kleuter helemaal niet aansluit bij de beschrijving
- als je vindt dat het gedrag van de kleuter eerder niet aansluit bij de omschrijving
- als je vindt dat het gedrag van de kleuter eerder wel aansluit bij de omschrijving
- als je vindt dat het gedrag van de kleuter uitgesproken wel aansluit bij de omschrijving

Helemaal niet	☒	☐	☐	☐	Uitgesproken wel
Helemaal niet	☐	☒	☐	☐	Uitgesproken wel
Helemaal niet	☐	☐	☒	☐	Uitgesproken wel
Helemaal niet	☐	☐	☐	☒	Uitgesproken wel

- **Onder de tabel** maak je een globale inschatting voor de betreffende component. Je krijgt twee uiterste beschrijvingen van de component, één links en één rechts.

- Je maakt één van de zeven blokjes zwart. Hiervoor laat je je leiden door de mate waarin je vindt dat het profiel van de kleuter eerder aansluit bij de beschrijving links of aansluit bij de beschrijving rechts. Niveau 4 neemt de middenpositie in

- De deelscores die je gaf in de bovenstaande tabel helpen je om een inschatting te maken. Het gaat daarbij niet om een strikt wiskundige afleiding. Het is het globale intuïtieve beeld dat beslissend is.

Voor **deel 3** vind je de werkwijze bovenaan het blad

bij sommige items verwijst naar leerling-gedrag waar creativiteit en motivatie het verschil uitmaakt. In deze items onderscheidt de ondernemende leerling zich van de zelfgestuurde leerling.

IDENTIFICATIEGEGEVENS

School		
Klas		
Naam leerling		
Geboortedatum		
Geslacht	Jongen ☐	Meisje ☐
Naam observator		
Functie	Klasleerkracht ☐	Externe observator ☐
Observatieperiode		
Invuldatum		

--	--

I. ONDERNEMINGSZIN: EEN MIX VAN ZELFSTURING EN CREATIVITEIT

Component 1 "Ervoor gaan, doorzetten" [Wilsfactor]

WARMLOPEN ☐	1.1 De kleuter is gemakkelijk voor een initiatief te motiveren. Hij/zij loopt gemakkelijk voor iets warm.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
IMPACT WILLEN ☐	1.2 De kleuter wil actie en effect ervaren, wil doorgaans iets teweeg brengen. Hij/zij kan niet bij de pakken blijven zitten en neemt graag initiatief.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
DOORZETTEN	1.3 De kleuter wil iets dat opgestart werd, goed afwerken. Hij/zij is bereid er de onprettige consequenties bij te nemen en heeft er veel voor over om zijn/haar doel te bereiken.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel

Deze kleuter blijft vaak passief wachten. Deze kleuter is een geboren initiatiefnemer. Initiatieven of nieuwe voorstellen laten en loopt gemakkelijk warm voor iets. De hem/haar koud. Er is weinig dat hem/haar kleuter zet door, zelfs al duiken er hindernissen. Vaak blijft hij op of is de activiteit soms frustrerend. De hij/zij bij de pakken zitten of geeft een hul- kleuter geniet van impact hebben, brengt pezoze indruk. Hij/zij geeft snel op bij frustra- vaak iets teweeg in zijn/haar omgeving en tie of bijkomende hindernissen wil een kwaliteitsvol resultaat.

1 2 3 4 5 6 7

Component 2 "Weten wat je wilt, geïnspireerd zijn" [Richting kiezen]

KIEZEN	2.1 De kleuter voelt intuïtief aan waar hij/zij naar toe wil. Hij/zij is zich bewust van wat hem/haar zint en niet. Hij/zij maakt keuzes en beslist.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
GEDREVEN ☐	2.2 Als de kleuter zich in iets geëngageerd heeft (bijv. een project) dan kan hij/zij het moeilijk loslaten. Hij/zij is er constant mentaal mee bezig. Het neemt hem/haar in beslag.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
INSPIRATIE ☐	2.3 Ideeën over mogelijke initiatieven borrelen als vanzelf op bij de kleuter. Hij/zij ziet vaak originele mogelijkheden, doelen en acties.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel

Deze kleuter weet niet wat hij/zij wil, heeft Deze kleuter voelt intuïtief goed aan waar weinig voeling met en zicht op wat hij/zij naar toe wil en kiest daarvoor. Hij/zij hem/haar aanspreekt.Hij/zij heeft geen rich- heeft veel inspiratie. Initiatieven en originele tingsgevoel en kan niet kiezen. Hij/zij toont mogelijkheden borrelen spontaan op. Hij/zij weinig interesses. Het ontbreekt hem/haar ziet vaak, zelfs in beknottende situaties, toch vaak aan inspiratie om iets te ondernemen nog kansen om activiteiten te bedenken .

of mogelijke acties en doelen te bedenken.

Genomen initiatieven laten hem/haar door- gaans niet los.

1 2 3 4 5 6 7

Deze kleuter gaat traag of niet van start en Deze kleuter gaat zowel bij vertrouwde als heeft zelden een beeld van de wijze waarop nieuwe opdrachten zonder problemen en iets aangepakt kan worden.Hij/zij is bij nieu- doelgericht van start. Hij/zij houdt van uitdawe opdrachten volslagen hulpeloos. ging, durft met weinig informatie in zee gaan Tijdens de uitvoering dwaalt hij/zij regelma- en vertrouwt op zijn improvisatie en creativiteit af. De opeenvolgende stappen worden teit om verdere stappen te bepalen.Tijdens de moeizaam of mechanisch uitgevoerd. uitvoering blijft de leerling alert voor details en Relevante details in de uitvoering en de stuurt hij/zij bij.Hij/zij anticipeert op het resulomgeving ontgaan hem/haar. Hij/zij heeft taat en houdt een breed vizier op de werkhethet niet in de gaten als het fout loopt. zaamheden. Hij/zij houdt van onverwachte Onvoorziene omstandigheden brengen de wendingen en past zich flexibel aan, aan kleuter uit evenwicht. Hij/zij houdt zich onvoorziene omstandigheden. Vaak gaat krampachtig vast aan het vertrouwde hij/zij vernieuwend te werk en komt hij/zij met scenario, regels en procedures. originele oplossingen op de proppen.

2 3 4 5 6 7

Component 3: "Weten wat je te doen staat en het voor elkaar krijgen" [Scenario's bedenken en uitvoeren]

VAN START GAAN STAPSGEWIJS UITVOEREN	3.1 De kleuter kan bij vertrouwde opdrachten en situaties van start gaan, zich de opeenvolgende stappen voor de geest halen en ze na elkaar uitvoeren.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
NIEUWE SCENA- RIO'S IN DE ACTIE ONTWIKKELEN ☐	3.2 Bij een nieuwe opdrachten en situaties kan de kleuter vlot starten. Hij/zij bedenkt al doende hoe hij/zij te werk kan gaan om het initiatief tot een goed einde te brengen.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
PRIORITEITEN	3.3 Bij de uitvoering van een initiatief kan de kleuter goed onderscheiden wat belangrijk is en wat niet. Hij/zij voelt spontaan wat eerst moet komen en wat later, wat zeker afgewerkt moet zijn en wat niet.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
ALERTHEID, BIJSTUREN EN ZORGVULDIG- HEID	3.4 Tijdens de activiteit is de kleuter alert. Hij/zij heeft in de gaten hoe het loopt, heeft oog voor details en stuurt zijn werkwijze bij.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
BREED VIZIER	3.5 De kleuter kan meerdere acties of deelhandelingen tegelijk overzien terwijl hij/zij bezig is. Hij/zij is bezig met iets en houdt spontaan andere relevante dingen mee in het oog.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
ANTICIPEREN	3.6 Tijdens de uitvoering kijkt de kleuter vooruit. Hij/zij voorziet hoe het verder zal aflopen, wat hij nodig zal hebben en stuurt in functie daarvan bij.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
ORIGINALITEIT ☐	3.7 De kleuter vertrouwt op zijn improvisatievermogen. Hij/zij ziet meteen verschillende manieren om iets aan te pakken en vindt originele oplossingen.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
FLEXIBILITEIT ☐	3.8 De kleuter kan flexibel omgaan met onvoorziene omstandigheden en plotse koerswijzigingen. Hij/zij weet onverwachte mogelijkheden te benutten.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel

Component 4: Afstand nemen

PLANMATIGHEID STRATEGISCH DENKEN	4.1 Bij het uitwerken van grote complexe opdrachten vliegt de kleuter er niet meteen in. Hij/zij overdenkt strategisch wat er bij komt kijken en hoe hij/zij te werk zal gaan. Hij/zij neemt berekend risico.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
DOELBEWUST-ZIJN	4.2 De kleuter kan aangeven wat hij/zij met zijn initiatieven wil bereiken, waar het hem/haar om te doen is.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
ANALYSEREN	4.3 Als iets niet lukt, dan blijft de kleuter niet halsstarrig of blindelings doordoen, maar stopt, denkt na en wijzigt zijn/haar koers.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
EFFICIËNTIE	4.4 De kleuter heeft in de gaten wanneer zijn/haar inspanningen niet zullen opleveren wat hij wil.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
LOS KUNNEN LATEN	4.7 De kleuter kan afzien van een idee of een project, waaraan hij/zij gehecht is, als blijkt dat het weinig kans op slagen heeft.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
EVALUEREN	4.4 Na afloop kan de kleuter aangeven of het resultaat overeenstemt met wat hij/zij voor ogen had.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
ERVARINGSLEREN	4.6 De kleuter leert uit de opgedane ervaringen, hij/zij kan aangeven wat werkt en wat anders aangepakt moet worden.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel

Deze kleuter gaat halsoverkop of lukraak te Deze kleuter kan vooruitblikken: bij een werk. Vaak wordt gefocust op deelaspecten, complexe opdracht gaat hij/zij planmatig en zonder dat het verder afgelegde doel aange- strategisch te werk, waarbij hij/zij vlot kan geven kan worden. Als iets niet lukt, geeft de aangeven wat hij/zij wil bereiken en hoe kleuter snel op of blijft halsstarrig doordoen hij/zij te werk zal gaan. Wanneer iets niet lukt zonder stil te staan bij het probleem. Het tijdens de uitvoering, analyseert hij/zij de gebeurtenissen zelden dat de kleuter terugblijkt op situatie i.f.v. een betere aanpak. Bij een de taak. Wat gedaan is, is voorbij. Hij/zij ziet onhaalbare opdracht kan hij/zij het project het als een te klaren klus. Hij/zij leert weinig loslaten, zelfs al is hij/zij daar sterk aan uit ervaringen en houdt vast aan zijn ideeën gehecht.

en routine. Hij/zij kan ze niet in vraag stellen. Deze kleuter is sterk in het terugblikken. Een activiteit wordt geëvalueerd op de kwaliteit en de efficiëntie. Hierdoor trekt hij/zij lering uit ervaringen en bouwt hij/zij expertise op.

II. LEIDERSCHAP

MOBILISEREN EN SAMENBRENGEN	5.1 De kleuter kan anderen samenbrengen en stimuleren tot actie, tot het nemen van initiatief.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
INSPIREREN ☐	5.2 De kleuter inspireert anderen met ideeën over mogelijke initiatieven. Hij/zij is overtuigend en wordt in zijn ideeën door anderen gevolgd.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
DUIDELIJKHEID SCHEPPEN, STRUCTUREREN, SYNTHETISEREN	5.3 De kleuter probeert regelmatig verschillende voorstellen en ideeën van anderen samen te brengen in een geheel. Hij/zij zoekt naar lijnen in het geheel.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
BESLISSEN	5.4 De kleuter draagt er toe bij dat er in de groep beslist wordt of beslist zelf over de selectie van de voorstellen die uitgevoerd worden.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
VERDELEN EN DELEGEREN	5.5 De kleuter kan het werk van een groep organiseren. Hij/zij verdeelt en delegeert taken en schat daarbij de competenties van de anderen goed in.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
OVERZIEN	5.6 De kleuter heeft oog voor het geheel terwijl hij/zij zijn eigen deel uitvoert en stuurt waar nodig bij.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
COACHEN	5.7 Tijdens het werkproces weet de kleuter de anderen te motiveren. Hij/zij voelt de beleving van de anderen aan, speelt in op problemen, vangt emoties op.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
GEPASTE HULP BIEDEN	5.8 De kleuter kan anderen helpen bij de te volgen werkwijze. Hij/zij geeft suggesties zonder het werk in hun plaats te doen.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
BIJSTUREN	5.9 De kleuter zet anderen aan tot bijsturen en verbeteren van het resultaat en de werkwijze en legt daarbij de lat hoog.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel
VERANTWOORDELIJK	5.10 De kleuter heeft oog voor het effect en de impact van de actie op anderen en op de omgeving.	Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ Uitgesproken wel

In relaties met anderen hangt deze kleuter er Deze kleuter heeft het profiel van een leider. wat bij of blijft aan de kant staan. Bij groeps- Als er iets moet gebeuren neemt hij/zij sponwerk is hij/zij het vijfde wiel aan de wagen. taan het initiatief om mensen te mobiliseren. Hij/zij vindt geen aansluiting om een con- Hij/zij inspireert anderen en kan zijn/haar structieve bijdrage te doen en doet geen of ideeën goed overbrengen. Hij/zij bepaalt mee een storende inbreng. Hij/zij heeft weinig de koers van de groep.Het samenbrengen van oog voor het grotere geheel maar is bezig verschillende ideeën, knopen doorhakken en met eigen dingen, details of helemaal met delegeren doet hij/zij spontaan. Tegelijk blijft niets. hij/zij het geheel overzien. Hij/zij biedt hulp, moedigt de anderen aan bij het werkproces en zet aan tot bijsturen. Hij/zij is zich bewust van de verantwoordelijkheid die hij/zij draagt.

1

2

3

4

5

6

7

III. SYNTHESE

Bepaal voor de kleuter in welke mate hij/zij over zelfsturing en ondernemingszin beschikt en kleur het overeenkomstige vak in.

SCHAAL	MAXIMAAL		O n d e r n e m i n g z i n
Z e l f s t u r i n g		In uitzonderlijke mate aanwezig	
		In duidelijke mate aanwezig	
		Gemiddeld aanwezig	
		In geringe mate aanwezig	
		In zeer geringe mate aanwezig	
		MINIMAAL	

Zelfsturing

De mate waarin de kleuter zichzelf bereddert om in een gegeven situatie de hoogst mogelijke levenskwaliteit te bereiken.

De mate waarin hij/zij de mogelijkheden in zichzelf en zijn omgeving zo goed mogelijk benut.

De kleuter beheert zijn/haar mogelijkheden.

Hij/zij kan keuzes maken, bezit het nodige doorzettingsvermogen, weet hoe zijn/haar plannen te realiseren. Hij/zij voert ze daadwerkelijk uit en kan afstand nemen om te leren uit ervaring.

Ondernemingszin

De mate waarin de kleuter in een welbepaalde situatie originele ideeën kan bedenken over mogelijke doelen en initiatieven.

De mate waarin hij/zij beschikbare middelen optimaal inzet om acties op te zetten die tot de realisatie van zijn doelen en initiatieven leiden.

De mate waarin hij/zij grenzen verlegt, iets nieuws creëert dat tot kwaliteit van leven bijdraagt.

De mate waarin dit afstraalt op de groep. De kleuter wil impact, is geïnspireerd en gedreven bezig, hij/zij krijgt het in wisselende omstandigheden voor elkaar en kan afstand nemen om te leren uit zijn/haar ervaringen.

4

CHECKLIST SPEEL-LEEROMGEVING

Voor kleuters

WERKWIJZER

De doelstelling van het instrument

Deze vragenlijst wil je als leerkracht inspireren en op ideeën brengen om een speelleeromgeving aan te bieden die ondernemingszin bij kinderen stimuleert. Je kunt op verschillende aspecten van de speelleeromgeving focussen: de sfeer in je klas, de wijze waarop je het klasgebeuren organiseert, het aanbod, de manier waarop je tussenkomt, de rolmodellen die je aanbiedt en de wijze waarop je stilstaat bij ondernemingen van je kinderen. Met deze vragenlijst krijg je de kans de speelleeromgeving op 5 grote gebieden af te checken. Zo komen de sterke kanten, maar ook de werkpunten aan het licht. In een tweede stap bepaal je wat je daadwerkelijk wil aanpakken.

5.3 De inhoud van het instrument

- Het instrument bestaat uit diverse elementen in de speelleeromgeving die een rol kunnen spelen bij het stimuleren van de ondernemingszin bij kinderen. De vragen worden ondergebracht in 5 grote rubrieken :

1. Een positief klas- en schoolklimaat
2. Een organisatie die initiatief ondersteunt
3. Een rijk milieu
4. Een stimulerende en ondersteunende begeleiding
5. Focus op ondernemen

5.4 Hoe invullen

Voor **elk van de vragen** ga je als volgt te werk

- onder elke rubriek vind je **in de tabel** concrete beschrijvingen
- je leest deze beschrijvingen en je maakt één van de 4 blokjes zwart
- als je vindt dat de omschrijving helemaal niet aansluit bij jouw klaswerking
- als je vindt dat de omschrijving eerder niet aansluit bij jouw klaswerking
- als je vindt dat de omschrijving eerder wel aansluit bij jouw klaswerking
- als je vindt dat de omschrijving in uitgesproken mate aansluit bij jouw klaswerking

Helemaal niet aansluit bij jouw klaswerking	☒	☐	☐	☐	grote mate
Helemaal niet aansluit bij jouw klaswerking	☐	☒	☐	☐	grote mate
Helemaal niet aansluit bij jouw klaswerking	☐	☐	☒	☐	grote mate
Helemaal niet aansluit bij jouw klaswerking	☐	☐	☐	☒	grote mate

Wanneer je alle vragen voor een bepaalde rubriek ingevuld hebt, bekijk je die rubriek nog eens opnieuw. Stel jezelf de vraag welke ideeën het invullen van de vragenlijst jou opgeleverd hebben en vul daarna onderstaande vraag in.

- Dit zie ik als prioritair. Dit zie ik als belangrijkste aandachtspunt. Hieraan wil ik werken:

I. EEN POSITIEF KLAS- EN SCHOOLKLIMAAT

De kinderen voelen zich veilig bij elkaar, de leerkracht, op school, ... Er is een collectief welbevinden in de groep van waaruit kinderen ondernemend kunnen en durven zijn.

		In hoeverre krijgt het aandacht?
ONTSPANNEN KLASSFEER	<p>1.1 Er heerst een ontspannen, gezellige sfeer in de groep: er wordt gelachen, gepraat, gezongen,... de kinderen beleven plezier en er is humor in de groep. De meeste kinderen hebben een tevreden, enthousiaste of ontspannen gezichtsuitdrukking. Er is weinig ruzie.</p>	<p>Helema al ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote niet mate</p>
INTERACTIES TUSSEN KINDEREN	<p>1.2 De groep werkt aanstekelijk. De kinderen durven met voorstellen voor de dag komen en helpen elkaar. Er wordt heel wat gepraat. De kinderen reageren spontaan op elkaar: ze stellen vragen, laten hun appreciatie zien, horen, voelen, vullen elkaar aan, doen mee. Sommige activiteiten worden door de klas als groep gedragen <i>Bijv. een dino-project dat uitloopt in skeletten en beenderen, een project rond tennis.</i></p>	<p>Helema al ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote niet mate</p>
INTERACTIES MET DE LEERKRACHT	<p>1.3 De kinderen vertrouwen zonder veel schroom hun ideeën of plannen aan jou toe: ze zijn op jou gericht (vragen iets, laten zien wat ze aan het doen zijn,...), maar stellen zich niet afhankelijk op (aanklampen, constant aandacht vragen,...)</p>	<p>☐ ☐ ☐ ☐ Helema al In zeer grote niet mate</p>

- Dit zie ik als prioritair. Dit zie ik als belangrijkste aandachtspunt. Hieraan wil ik werken:

II. EEN ORGANISATIE DIE INITIATIEF ONDERSTEUNT

Ondernemen betekent in bepaalde situaties keuzes kunnen maken, ideeën voor acties ontwikkelen, bedenken hoe je te werk zal gaan en van effecten genieten. Initiatief kan groeien in een flexibele organisatie met sobere, heldere regels waar veel communicatie mogelijk is.

		In hoeverre krijgt het aandacht?
KIEZEN	<p>2.1 De kinderen kunnen het grootste deel van de dag (1/2 tot 2/3 van de netto beschikbare klastijd) kiezen uit een ruim en rijk aanbod aan activiteiten (8 activiteiten of meer).</p>	<p>Helema al ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote niet mate</p>

OVERZICHT	<p>2.2</p> <p>Het materiaal is overzichtelijk en toegankelijk gegroepeerd voor de kinderen. <i>Bijv. open kasten, een eenvoudige ordening op vlak van moeilijkheidsgraad, binnen reikhoogte</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
VRIJE TOEGANG MATERIALEN	<p>2.3</p> <p>Tijdens de keuzeactiviteiten mogen de kinderen op eigen houtje benodigdheden nemen (papier, stiften, kleefband,...).</p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
ZELF ORGANISEREN	<p>2.4</p> <p>De kinderen kunnen, binnen bepaalde grenzen, de ruimte in functie van hun initiatieven benutten. Je klas kan gemakkelijk omgebouwd worden in functie van ideeën van de kinderen. <i>bijv. zelf hun werkplek kiezen en inrichten, er is een ruimte waar plaats is voor bouwwerken van kinderen, kasten op wieltjes, makkelijk verplaatsbaar meubilair, er is een 'nieuwe ideeënplek', de gang mag gebruikt worden....</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
DUIDELIJKHEID	<p>2.5</p> <p>De klasorganisatie loopt op wieltjes. De verwachtingen / grenzen / regels zijn zo duidelijk voor de kinderen dat je daar zelf nog weinig tijd aan moet besteden en je met begeleiding van (individuele) kinderen kan bezig zijn. <i>Bijv. er wordt gebruik gemaakt van een keuzebord, waar nodig zijn er beurtrollen, de kinderen komen signaleren wanneer iets stuk is, ze weten zelf de vaatdoek te vinden om de tafels schoon te vegen...</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
FLEXIBEL EN FUNCTIONEEL	<p>2.6</p> <p>Je weegt de hoeveelheid en de inhoud van de regels en grenzen af in functie van het stimuleren van zelfstandigheid, actief leren en het nemen van initiatief. Je wijzigt, in overleg, de regels naargelang de behoeften van de groep. Het spel van anderen niet hinderen, veiligheid, maximale speelkansen voor iedereen zijn de belangrijkste criteria. <i>Bijv. groeien in zelf beslissen wanneer een vooraf afgesproken opdracht wordt uitgevoerd tijdens de week.</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
		<p>In hoeverre krijgt het aandacht?</p>
PLANNEN EN CONTINUITTEIT	<p>2.7</p> <p>Buiten de collectieve momenten, mogen de kinderen langere tijd (meerdere dagen/weken) aan een gekozen activiteit, eigen voorstel of initiatief verder werken. Het materiaal kan blijven staan, zodat hun spel zich steeds verder kan ontwikkelen.</p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>

<p>VERANTWOORDELJKHEID</p>	<p>2.8 Je zorgt ervoor dat elk kind zowel binnen als buiten de activiteiten verantwoordelijkheid kan ervaren. Je voorziet hier kansen voor iedereen. <i>Bijv. materiaal halen, elkaar verder helpen, iets zelfstandig oplossen, gebruik van een takenbord, ...Ook zwakke of moeilijke kinderen krijgen de kans om hun competentie te tonen</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
<p>COMMUNICATIE</p>	<p>2.9 Je bouwt expliciet kansen tot samenwerking in. De kinderen mogen elkaar helpen, ze kunnen elkaar 'bestuiven'.</p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>

- Dit zie ik als prioritair. Dit zie ik als belangrijkste aandachtspunt. Hieraan wil ik werken:

III. EEN RIJK MILIEU

Ondernemingszin wordt geprikkeld door een milieu dat de exploratiedrang aanwakkert, inspireert tot ideeën en een diversiteit aan ervaringen en acties toelaat en aansluit bij behoeftes en interesses van leerlingen.

		In hoeverre krijgt het aandacht?
RIJK MILIEU	<p>3.1 Er is een rijk milieu (meer dan 8 hoeken) dat verschillende ontwikkelingsgebieden aanspreekt. In de klas is er uiteenlopend spelgedrag waar te nemen in de verschillende hoeken.</p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
HOEKEN	<p>3.2 Je klas telt meer dan 8 hoeken. De hoeken bevatten veel, gevarieerd, origineel (bijv. schimmendoos), kosteloos (bijv. grote dozen in de bouwhoek) en realistisch (bijv. een waterpas in de timmerhoek) materiaal.</p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
KEUZES	<p>3.3 Je bouwt bij activiteiten die elk kind 'moet' doen, geregeld keuzemogelijkheden in.</p> <p><i>Bijv. je laat de kinderen kiezen uit diverse mogelijkheden om een geschenk voor moederdag te maken, je voorziet diverse opstellingen tijdens de les bewegingsopvoeding,....</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
EXPERIMENTEREN	<p>3.4 Je biedt geregeld materiaal/ een hoek/ situaties aan die de verbeeldingskracht, exploratiedrang en experimenteerlust van de kinderen aanspreken of waarbij kinderen zelf ontdekken hoe iets functioneert, zonder dat het meteen gedemonstreerd wordt. Je aanbod stimuleert de vindingrijkheid en creativiteit bij kinderen.</p> <p><i>Bijv. een experimenteerbak, proefopstellingen, ontdekdozen, gezelschapspelen, fotoboek,...</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
OPEN RESULTAAT	<p>3.5 Je gebruikt regelmatig opdrachten/ problemen / situaties waarvoor kinderen verschillende oplossingen / antwoorden kunnen bedenken, waar geen juiste oplossing voor is of waar de kinderen vrij zijn om een eigen vorm te kiezen of een betekenis te geven</p> <p><i>Bijv. een knutseltafel met allerlei materiaal zonder strikte opdracht/dwingende voorbeelden, de tafel dekken op een zelfgekozen 'mooie' manier, rijmen en dichten, verzen bedenken, verhalen fantaseren,</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
COMPLEXE TAKEN	<p>3.6 Je biedt geregeld complexe, meervoudige spelopdrachten aan (die langer dan een dag lopen) waarbij kinderen verschillende stappen en fasen moeten plannen.</p> <p><i>Bijv. een heksenhoed maken die eerst geplakt moet worden, daarna gedroogd, dan geschilderd,....</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>
		In hoeverre krijgt het aandacht?
INSPRAAK	<p>3.7 Kinderen hebben inspraak in de klasuitrusting en het dag-en weekverloop. De kinderen worden geregeld uitgenodigd om thema's mee te bepalen.</p> <p><i>Bijv. een keuzebord met open mogelijkheden, een vast kringmoment voor het verzamelen van ideeën,</i></p>	<p>Helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ In zeer grote mate</p>

	<i>systematisch peilen naar wat kinderen van de activiteiten vinden.</i>	al niet
IMPACT	<p>3.8</p> <p>In het aanbod zijn er aanwijsbare elementen (thema's, projecten, materialen,...) te vinden die het gevolg zijn van suggesties, wensen en voorstellen van kinderen (bijv. een hoek veranderen,...). Vaak lopen er verschillende thema's tegelijk (en niet steeds voor de hele klasgroep).</p> <p><i>Bijv. Je tracht door observatie kindinteresses te achterhalen en activiteiten aan te bieden die daarop aansluiten, zonder problemen kan je 3 thema's vanuit het kind opnoemen die de laatste 2 weken in je klas gelopen hebben.</i></p>	<p>zeer ☐ ☐ ☐ ☐ Helemaalln grote nietmate</p>

- Dit zie ik als prioritair. Dit zie ik als belangrijkste aandachtspunt. Hieraan wil ik werken:

IV. EEN STIMULERENDE EN ONDERSTEUNENDE BEGELEIDING

De manier waarop op kinderen worden ingespeeld is van kapitaal belang voor de ontwikkeling van ondernemingszin. Een effectieve begeleiding is stimulerend (zet aan tot initiatief), verleent autonomie en geeft ondersteuning (moedigt aan en helpt problemen oplossen).

		In hoeverre krijgt het aandacht?
BEWUST LATEN GEBEUREN	<p>4.1. Je kan op de achtergrond blijven en geeft kinderen de kans een opdracht op een eigen, zelfgekozen manier uit te werken, een bepaald spel een eigen wending te geven en zelf te bepalen wanneer iets af is. Dit betekent ook dat je kan loskomen van 'het snel zelf even doen' of 'toch maar meteen zelf verbeteren' als kinderen fouten maken.</p>	<p>helemaa l niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate</p>
INITIATIEF NEMEN (H)ERKENEN	<p>4.2. Het ontgaat je niet als kinderen ideeën inbrengen, je stimuleert ze om er verder over te praten, ze met anderen te delen en ze te realiseren. Je speelt bewust een actieve rol om kinderen te wijzen op elkaars initiatieven en zich daaraan te inspireren voor eigen spelactiviteiten. Daarnaast laat je het kind ook 'eigenaar' van zijn idee.</p>	<p>helema al niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate</p>
ONDERSTEUNING OP MAAT	<p>4.3.</p> <p>Een kind dat 'vastzit' kan je geregeld net die impuls te geven die hem het gevoel geven dat hij er 'zelf' in lukt. Je biedt kinderen die dat nodig hebben, in de uitvoering van opdrachten/initiatieven extra begeleiding, maar steeds in functie van de zelfstandigheid die het kind aankan.</p> <p><i>Bijv. als ondersteuning voor het kind kun je de probleemsituatie beschrijven, meerdere oplossingen aanduiden, één oplossing suggereren, stappenplannen bespreken, pictogrammen. aanbieden</i></p>	<p>helema al niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate</p>

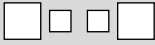
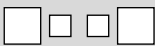
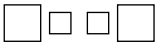

EMOTIONELE ONDERSTEUNING	<p>4.4</p> <p>Je merkt het op wanneer kinderen zich bij bepaalde activiteiten/opdrachten/initiatieven onzeker voelen of faalangst hebben. Je peilt ook geregeld tussendoor naar de beleving van kinderen, hoe ze een bepaalde hoek, spel, ... ervaren. Je helpt ze te uiten wat ze voelen.</p>	<p>helema al niet</p> <p>☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate</p>
POSITIEVE FEEDBACK	<p>4.5</p> <p>Je geeft geregeld positieve feedback op initiatieven van kinderen, door belangstelling te tonen, uitleg te vragen, te bewonderen, te bevestigen, ...</p>	<p>helema al niet</p> <p>☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate</p>
EIGEN DENKEN	<p>4.6</p> <p>Je vraagt de kinderen regelmatig naar hun mening, wat zij nog meer willen weten, hoe zij iets zouden oplossen. Je lokt hierover communicatie tussen kinderen uit.</p>	<p>helema al niet</p> <p>☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate</p>
		<p>In hoeverre krijgt het aandacht?</p>
STIMULERENDE TUSSENKOMSTEN	<p>4.7</p> <p>Het lukt je makkelijk het spel van de kinderen te helpen verdiepen of verruimen. Je geeft impulsen die tot actie aanzetten. Je gaat mee in hun ideeën maar met respect voor hun intenties en keuzes. <i>Bijv. Je doet een tussenkomst (via een opmerking, rake vraag, bijkomend materiaal, extra opdracht, ...) waardoor je de kleuter aanmoedigt om verder te gaan, grenzen te verleggen, verder door te denken.</i></p>	<p>helema al niet</p> <p>☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate</p>

- Dit zie ik als prioritair. dit zie ik als belangrijkste aandachtspunt. Hieraan wil ik werken:

V. FOCUS OP ONDERNEMEN

Bewust maken van wat het fenomeen ondernemen betekent gebeurt door terug te kijken op genomen initiatieven, door op een boeiende manier kennis te maken met verhalen van ondernemende mensen, door het besef dat 'dingen niet vanzelf komen' en door stil te staan bij de effecten van ondernemen.

		In hoeverre krijgt het aandacht?
VIEREN	5.1 Geregeld geniet je, samen met de kinderen, van succesvolle initiatieven. Je voorziet dan momenten waarop kinderen hun realisaties kunnen tonen, toelichten, ...	helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate
ZELFREFLECTIE	5.2 Je nodigt kinderen regelmatig uit om terug te kijken en na te gaan wat ze zelf realiseerden, waar het begon, hoe ze te werk gingen, hoe ze de opdracht beleefden...	helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate
EVALUEREN	5.3 Je vraagt de kinderen regelmatig om zichzelf te evalueren (de kwaliteit van en tevredenheid over het eindresultaat, wat goed ging, wat ander of beter zou kunnen ...) <i>Bijv. via domino, tekenevaluatie, doos vol gevoelens,...</i>	helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate
VOORUITGANG	5.4 Je stimuleert kinderen om zelf een beeld op te bouwen van hun vooruitgang, hun ontwikkeling <i>bijv. door de tekeningen die afgelopen maanden gemaakt werden te vergelijken, door na te gaan welke puzzels ze nu reeds kennen, ...</i>	helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate
ZELFKENNIS	5.5 Je stimuleert de kinderen regelmatig om zelf aan te geven welke hun sterktes en beperktheden zijn. (Voor jongere kinderen, probeer je hun competentiegevoel / emotie te begrijpen en onder woorden te brengen) <i>Bijv. via een klas- of individueel gesprek, via een raadspelen waarin ze iets uitbeelden wat een bepaald kind goed kan terwijl de anderen de naam raden, .</i>	helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate
STOPMOMENTEN	5.6 Je helpt kinderen met moeilijkheden bij het inbouwen van stopmomenten om met het kind na te gaan of de werkwijze bevredigend is en hoe het eventueel bijgestuurd kan worden.	helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate
ALTERNATIEVEN WAARDEREN	5.7 Je bespreekt met kinderen tijdens een evaluatiegesprek verschillende oplossingen bij een bepaald spel / opdracht. Je toont en waardeert de verschillende alternatieven in hun verscheidenheid.	helemaal niet ☐ ☐ ☐ ☐ in zeer grote mate

EIGEN STANDAARD	5.8 Je geeft de kinderen regelmatig de verantwoordelijkheid om zelf te bepalen wanneer iets afgewerkt is. Je lokt daarover gesprek uit. <i>Bijv. vragen of de tekening af is, ofwel of ze er liever aan willen verder werken op een ander ogenblik ? opnieuw zouden willen beginnen ? ermee willen stoppen.</i>	 helemaal in zeer grote mate
		In hoeverre krijgt het aandacht?
ROLMODEL	5.9 De kinderen zien geregeld hoe je zelf al experimenterend tot een oplossing komt <i>Bijv. met proberen en fout doen, door diverse mogelijkheden te laten zien, door te reflecteren op wat je gedaan hebt,...</i>	helemaal in zeer grote mate
VERHALEN	5.10 De kinderen krijgen regelmatig verhalen en belevingsmomenten waarin ze zien wat ondernemen is <i>Bijv. hoe iemand een plan realiseert, iets belangrijks doet voor anderen, iets nieuws uitvindt ...</i>	helemaal in zeer grote mate
WAARDEN	5.11 Er wordt geregeld gepraat met de kinderen over de impact van initiatieven. Zowel de positieve als negatieve gevolgen van wat mensen ondernemen komen aan bod.	helemaal in zeer grote mate

- Dit zie ik als prioritair. Dit zie ik als belangrijkste aandachtspunt. Hieraan wil ik werken:

Deel 6
De tas van...

p.5

deze observatiekaart?

- Je kiest een kleuter uit die je wil observeren.
- Je kijkt welk gedrag hij of zij stelt en welke keuzes hij of zij maakt.
- Je duidt die keuzes in volgorde aan door aan het eerste gedrag cijfer 1 toe te kennen, aan het tweede gedrag cijfer 2, enz. Dit doe je in de kolom 'Chronologie'.
- Zo krijg je reeksen van gedragingen en kan je zien welke strategie deze kleuter toepast.
- Als de kleuter een bisociatie maakt, duid je die aan met een 'B' na het cijfer.
- Als je dit verschillende keren doet, krijg je een overzicht van wat zijn sterke en zwakke kanten zijn.

Deel 6
De tas van...

p.6

OBSERVATIEKAART Experimenteren/reflecteren
Deel 6: creativiteit observeren en plannen.

thema / hoek / spel: _____

naam: _____ datum: _____

DENKEN / PRATEN		chronologie gedrag	
samen	twijfelen/ zoeken		
	experimenteren/ oefenen		
	besluiten		
	evalueren		
	uitstappen		
alleen	twijfelen/ zoeken		
	experimenteren/ oefenen		
	besluiten		
	evalueren		
	uitstappen		

DOEN		chronologie gedrag	
samen	twijfelen/ zoeken		
	experimenteren/ oefenen		
	besluiten		
	evalueren		
	uitstappen		
alleen	twijfelen/ zoeken		
	experimenteren/ oefenen		
	besluiten		
	evalueren		
	uitstappen		

Nummer de opsequelende gedragingen en zet ze op de juiste rij.
 Noteer een bisociatie met een 'B'.

OBSERVATIEKAART Experimenteren/reflecteren
Hetzelfde voorbeeld in gedrag:

- Maxim overlegt met de juf. Hij wil een speelgoedje maken voor zijn cavia. Hij suggereert een bal, een glijbaan en een doolhof. De juf zegt dat hij zelf moet kiezen.
- Maxim denkt na en prult wat met de buizen.
- Het prullen wordt het maken van constructies. Hij vlecht buizen door elkaar, maakt stapels met korte buizen, maakt bochten in een lange buis (experimenteren).
- Plats legt hij een wat langere buis op een stapel korte buizen en 'creëert' zo een glijbaan. Hij glundert (bisociatie stapel met lange buis = glijbaan).
- Hij stoot Sofje aan die naast hem zit. Hij legt het idee enthousiast uit.
- Sofje neemt een kort buisje en steekt dat in de 'glijbuis' om te kijken of het er uit komt. Het lukt min of meer (Bisociatie: cavia-kort buisje).
- Maxim vertelt dat zijn cavia heel goed kan kruipen, dus hij geraakt er volgens hem wel door.
- Maxim gaat naar de juf en zegt dat hij veel plakband nodig heeft om alles aan elkaar te plakken.
- Maxim gaat met de papierplakband aan de slag. Hij maakt de stapel buizen aan elkaar door er plakband rond te wikkelen. Hij plakt de glijbaan vast aan de stapel buis, maar als hij alles opneemt, gaat de glijbaan terug los.
- Maxim gaat naar Tom in de autobooth. Hij kijkt wat Tom doet en gaat meespelen.
- De juf gaat naar Maxim hij haalt hem uit de autobooth en vraagt hem wat hij gemaakt heeft. Maxim legt alles uit, ook zijn probleem met de lange buis.
- Juf en Maxim overlopen de mogelijkheden: boven en onder plakband, het geheel op een vaste ondergrond vastmaken, een stakje om ook de onderkant van de glijbaan aan de stapel vast te maken.
- Maxim beslist dat hij alles gaat vastmaken aan een stuk karton, zodat de glijbaan een vaste ondergrond krijgt.
- Maxim voert de vorige stap uit (oefenen).

deel 6
De tas van...
p.8

OBSERVATIEKAART Experimenteren/reflecteren
Deel 6: creativiteit observeren en plannen.

thema / hoek / spel: *Buizen glijbaan voor cavia*

naam: *Maxim* datum: *16/04/06*

		chronologie		gedrag
DENKEN/ PRATEN	samen	twijfelen/ zoeken	1	<i>spedje voor cavia, juf</i>
		experimenteren/ oefenen	1, 2	
		besluiten	8, 13	<i>8: plakband, 13: karton</i>
		evalueren	5, 7, 11	<i>supplie</i>
		uitstappen		
DOEN	alleen	twijfelen/ zoeken	2	
		experimenteren/ oefenen		
		besluiten		
		evalueren		
		uitstappen		

deel 6
De tas van...
p.7

Nummer de opeenvolgende gedragingen en zet ze op de juiste rij.
 Noteer een bisociatie met een 'B'.

		chronologie		gedrag
DENKEN/ PRATEN	samen	twijfelen/ zoeken	6	<i>Buisje als cavia</i>
		experimenteren/ oefenen		
		besluiten		
		evalueren		
		uitstappen		
DOEN	alleen	twijfelen/ zoeken	3, 9, 14	
		experimenteren/ oefenen		
		besluiten	4	<i>glijbaan en stapel</i>
		evalueren		
		uitstappen	10	<i>naar Tom</i>

deel 6
De tas van...
p.7

Nummer de opeenvolgende gedragingen en zet ze op de juiste rij.
 Noteer een bisociatie met een 'B'.

deze observatiekaart?

- Je kiest een kleuter uit die je wil observeren.
- Je vult de datum in.
- Je kruist het gedrag aan bij één van de vier mogelijkheden (observatie, imitatie, creatie, originaliteit).
- Je geeft in de rijen er onder bij het juiste nummer een korte omschrijving van het gedrag en het soort activiteit waarin je dit geobserveerd hebt (taal, knutselen, poppenhoek...).
- Dit herhaal je een aantal keren per jaar, zodat je de evolutie van die kleuter kan volgen.

Observatiekaart
deel 6: creativiteit, observeren en plannen

deel 6
p.9
De tas van...

OBSERVATIEKAART fasen van creativiteit

naam: _____

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
datum:										
observatie										
imitatie										
creatie										
originaliteit										

omschrijving en activiteit:

1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	

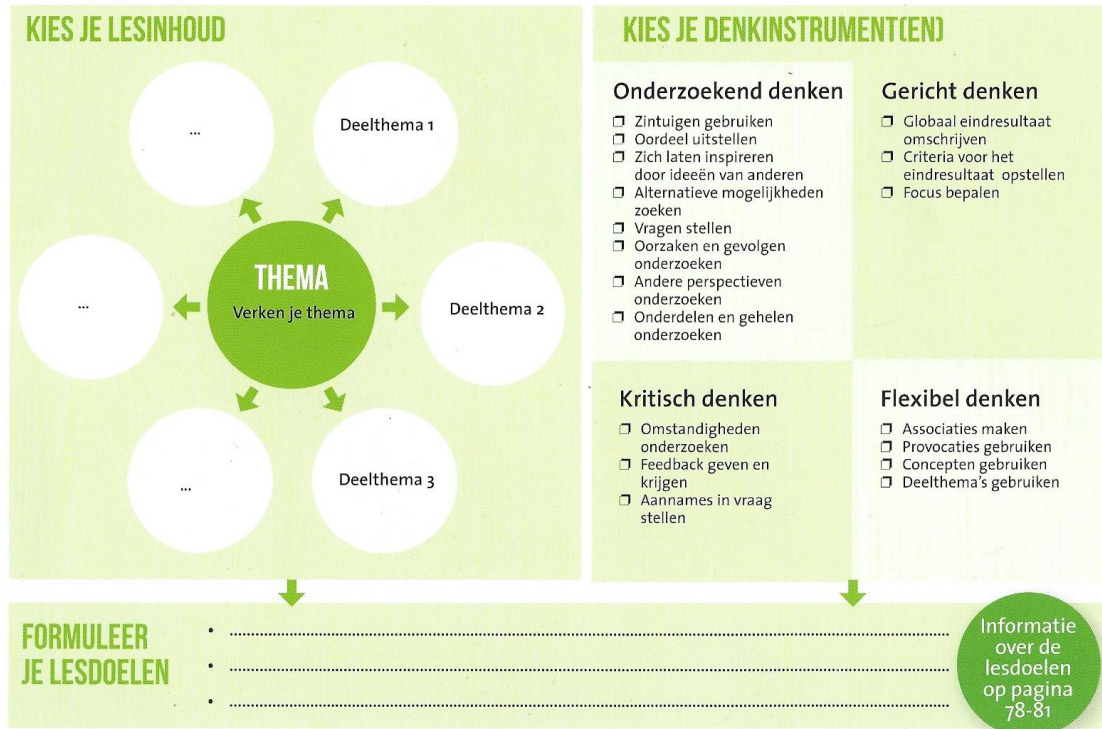
deel 6
p.10
De tas van...

5.3 De Tas van...

De Tas van... kan u terugvinden op: <http://www.canoncultuurcel.be/publicaties/detail/de-tas-van>

5.4 Djapo's lesontwerper

STAP1: BEPAAL JE LESDOEL

(vzw, 2016)

STAP 2: BEDENK WERKVORMEN

INPUT

OM HET DENKEN TE STARTEN

Aanwezige kennis/ervaringen

- Verhaal
- Boek
- Lied
- (Tekening)film
- Getuigenis
- Foto
- ...
- Gebeurtenis uit
- Actualiteit
- Leefomgeving
- Fantasie
- Standpunt/interpretatie
- Bezoek
- Van een familielid
- Van iemand uit de buurt
- Met ervaringen uit een bepaalde tijd
- Met ervaringen uit een bepaalde plaats
- Toekomstbeeld
- Geur**
- Voeding
- Omgeving
- Buitenmateriaal
- Voorwerpen
- Personen
- Dieren

Visueel/tactiel

- Beeld
- Schilderij
- Foto
- Kunstwerk
- Video(fragment)
- Voorwerp:
- Gebruiksvoorwerp
- Voorwerp uit de klas
- Gevonden voorwerp
- Speelgoed
- Lichaam
- Van jezelf
- Van een ander
- Van een dier
- Knutselmateriaal
- Buitenmateriaal
- Symbolen
- Auditief**
- Geluiden
- Uit de directe omgeving
- Van elders
- Muziek
- Stilte

DENKINSTRUMENTEN

OM JE TE HELPEN DENKEN

Onderzoekend denken

- Zintuigen gebruiken
- Oordeel uitstellen
- Ideeën van anderen gebruiken
- Alternatieve mogelijkheden zoeken
- Vragen stellen
- Oorzaken en gevolgen onderzoeken
- Andere perspectieven onderzoeken
- Onderdelen en gehele onderzoeken

Aanwezige kennis/ervaringen

- Gericht denken
- Globaal eindresultaat omschrijven
- Criteria voor het eindresultaat opstellen
- Focus bepalen

Kritisch denken

- Omstandigheden onderzoeken
- Feedback geven en krijgen
- Aannames in vraag stellen

Flexibel denken

- Associaties maken
- Provocaties gebruiken
- Concepten gebruiken
- Deelthema's gebruiken

ORGANISATIEVORM

OM HET DENKEN TE STIMULEREN

- Individueel
- Duo's
- Kleine groepjes
- Wisselende groepjes
- Groter wordende groepjes
- Twee groepen
- Klassikaal
- Tegelijk
- Om beurt
- Willekeurig
- Met anderen als publiek

STAP 3: FORMULEER REFLECTIEVRAGEN

- over je lesinhoud
- over je denk-instrumenten

**DJAPO'S LESONTWERPER
CREATIEF DENKEN®**

(vzw, 2016)

6. Bibliografie

Boeken

- Es, B. (2002-2003). Themanummer rond ondernemingszin. *Kleuters en ik*.
- Holvoet M., J. I. (2016). *Ik heb een plan!* Averbode: CEGO Publishers .
- Menu, E. (2014). *CEGO-KLIKS Vertrek eens zonder thema*. Averbode: CEGO Publishers.
- Menu, E. (2016). *Aanpakfactor 1: Een rijke leeromgeving*. Averbode: CEGO Publishers .
- Moons, K. (2007). *Kom op verhaal! De verhalenmethode*. De Veerman Bibliotheek.
- Paelman, A. V. (2006). *Een CLIMrek naar intercultureel leren*. Universiteit Gent: De Boeck.
- Robinson, K. (2013). *Buiten de lijntjes* . Houten - Antwerpen: Het Spectrum.
- Robinson, K. (2015). *Creative Schools*. United States: Allen Lane.
- Sir Ken Robinson, L. A. (2009). *Het element: als passie en talent samenkomen*. Houten: Het Spectrum.
- vzw, D. (2016). *Methode Creatief Denken*. lesiles.
- Weterings, A. (2012). *Begrijpen met je handen*. Amsterdam: Reed Business.

Websites

- (sd). Opgehaald van <http://www.talentenarchipel.be/>.
- CEGO. (sd). Opgehaald van <https://vorming.cego.be/>.
- GO! Pro. (sd). <http://pro.g-o.be/pedagogische-begeleiding/leerplannen/leerplannen-bao/muzische-vorming>. Opgehaald van <http://pro.g-o.be/>.
- <http://www.talentenarchipel.be/linken/>. (sd). Opgehaald van <http://www.talentenarchipel.be/>.
- <http://www.talentenarchipel.be/wp-content/uploads/2013/08/Knapzakje-Gijmel-St.Pieter.pdf>. (sd). Opgehaald van <http://www.talentenarchipel.be/>.
- <http://www.talentenarchipel.be/wp-content/uploads/2013/08/Knapzakje-Gijmel-St.Pieter.pdf>. (sd). Opgehaald van <http://www.talentenarchipel.be/>.
- <http://www.veerman.be/visie.php>. (sd). Opgehaald van <http://www.veerman.be/>.
- <https://djapo.be/wie-zijn-wij/>. (sd). Opgehaald van <https://djapo.be/>.
- <https://www.klasse.be/5579/stappenplan-zelfstandig-leren/>. (2015, juni 5). Opgehaald van <https://www.klasse.be/>.

https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?language=nl. (sd). Opgehaald van <https://www.ted.com/>:

https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity?language=nl

<https://www.youtube.com/watch?v=A1KHjKgh3j0>. (sd). Opgehaald van YouTube:

<https://www.youtube.com/watch?v=A1KHjKgh3j0>

<https://www.youtube.com/watch?v=h11u3vtcpaY>. (sd). Opgehaald van You Tube:

<https://www.youtube.com/watch?v=h11u3vtcpaY>

Moons, K. (2013). <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>. Opgehaald van

<https://www.vlaanderen.be/nl>: <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-tas-van>

www.steunpuntgok.be/downloads/goktip_fotoboekjes_kiezen.pdf. (sd). Opgehaald van

<http://www.steunpuntgok.be/> .

Interview

Lut, J. (2017, juni 1). Workshop creativiteit. (B. Snoks, Interviewer)

Herbots, E. (2017, maart). Talentenarchipel. (B. Snoks, Interviewer)